

FŐURAINK A FELVILÁGOSODÁS IRODALMÁBAN.

A felvilágosodás korát az utókor szemlélete a francia forradalom korává egyszerűsítette. Az a nagyarányú szellemi forrongás, amely az emberi észbe vetett hit optimizmusával az életberendezkedés teljes átalakítására vállalkozott, a XIX. század egymásra tornyosuló reformmozgalmainak távlatában elsősorban társadalmi eredményei alapján található értékelést. Valójában azonban bonyolultabb mozgalommal állunk szemben, hogysem egyéb irányú jelentőségeit elhanyagolva pusztán a népek szabadságharcát szolgáló eszmei energiaforrásnak tekinthetnők. A társadalmi reform csak egyik eleme volt az életformák teljes racionalizálására törekvő korszaknak, amely ezt a feladatát a balitéletektől, babonáktól, elvektől, vallástól, metafizikától s egyéb korlátozó erőktől „felszabadult” ész segítségével kívánja megoldani. A felvilágosodás elsősorban a kultúra reformjára törekedett s magyar földön is sokkal inkább a műveltség, mintsem a társadalmi berendezkedés forradalmának tüneteiben jelentkezik. A művelődési igények nekilendítése, szellemi életünk felpozsztítása a magyar szellemi életben sokkal szembetűnőbb jelenségek a XVIII. és XIX. század fordulójának évtizedeiben, mint a társadalmi feszültségek és átalakulási tünetek. Így érthető, hogy az a gondolat- és motivumsor, amelyet a korszak szépirodalma a magyar társadalom rendi hierarchiájának élén álló osztályról, arisztokráciánkról megrögzített s amelyet számbavenni mostani feladatunk, sokkal inkább főuraink politikai viselkedésének és művelődési viszonyainak, mintsem társadalmi mulasztásainak mérlegeléséből alakult ki. A közismert, irodalmunk történetében régen nyilvántartott ellenszenvet, amellyel szépíróink a magyar mágnásvilág útját kísérik, lényegében a réteg mulasztásai magyarázzák, amely közügyeink és műveltségünk szolgálatáról megfélemedezett. Az elidegenedett és magyar művelődésünktől eltávolodott főúr típusát ebben a korban alig színezik szociális megfontolások; viszont tagadhatatlan, hogy életmódjuk bírálata a magyar irodalom társadalomkritikájának kiindulási pontja lett.

Allapítsuk meg mindenekelőtt, hogy ez az elitelő álláspont sok tiszteletreméltó kivételt ismer. A korszak ünneplő ódáiban ott él az osztálya kiváltságait a nemzet javára kamatoztató nagyúr típusa, aki a kultúra szolgálatában a régi mecénás főurak humanista örökébe lép.¹ Ez a típus építi Mária Terézia alatt és után kétszáznál több kastélyunkat, a Zichy-, Csáky-, Pálffy-, Esterházy-családok magyar Schönbrunnjait és Trianonjait, köztük Eszterházát is, amelyet Bessenyei megénekelte. Ez fejleszt ki a főúri könyvtárak egész sorát: a Telekiekét Marosvásárhelyt, az Apponyi-könyvtárt Pozsonyban, a Batthyányakét Rohoncon, a Csákyakét Homonnán, a Sztárayakét Nagymihályon. Ezt a típust képviseli Széchényi Ferenc, a Nemzeti Múzeum könyvtárának megalapozója, a két Ráday Gedeon, a könyvgyűjtő és a színjátszás ügyének pártfogója, a keszthelyi Georgikont alapító, helikoni ünnepséget szervező Festetics György, gróf Viczay Mihály, a hédervári világhíres régiség- és éremgyűjtemény megteremtője, a csillagvizsgálót alapító Batthyány Ignác püspök, Eger és Vác építkezéseinek mentora, Esterházy Károly püspök, az iskolákat, nyomdákat létesítő Barkóczy Ferenc primás, a folyóiratot indító Dessewffy József s mind a könyvek költségeit vállaló, alapítványntevő vagy éppen névvel vagy név nélkül tollforgató magyar arisztokraták. E típusnak a kultúra természetes birtoka, Nyugat vívmányait a haladás természetes ösztönével tette magáévá. A bőkezűség, amellyel a szellemi élet egy-egy ügyét felkarolja, a civilizáció, amellyel házát körülveszi, a magyar nagyúrnak, aki hivatása szavát követve vagy szórakozását keresve felkarolja elmaradt nemzetét és kultúrárt teremt, ősi jellemvonásai. Az ünneplő és gyászoló vers ősi humanista műfajai a felvilágosodás korában Virág, Berzsenyi, Csokonai által e típus dicséretében érik el magaslataikat: rendkívüli szolgálatokat dicsóít a költők rendkívüli tehetsége. „Ah, Dávid! mikoron talál Nyelvünk ilyen igaz, hív, szemes örízöt?” — méltán kérdezhetjük egy Ráday sírja felett s ki mosolyogna az áradozáson: „Oh! te magyar lelkű koszorúk fia, drága Gvadányi!”² Fájdalmasan siratjuk meg Teleki

¹ V. ö. Magyar Művelődéstörténet IV. k. Bp. 1941. (Ember Győző és Wellmann Imre tanulmányai); Eckhardt Sándor: *Úr és paraszt a magyar élet egységében*. Bp. 1941. (Szabó István tanulmánya); Halász Gábor: *Az értelem keresése*. Bp. 1940. (*A fiatal Széchényi* c. tanulmány); Rados Jenő: *Magyar kastélyok*. Bp. 1939. Kéky Lajos: *A „szép-lélek” irodalmunkban*. IK. 1916. A kérdéskör eszmei alapvetéséül Eckhardt Sándor: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Bp. 1922. c. művét használjuk.

² Virág Benedek: *Gróf idősb Ráday Gedeon emlékezete*. Poétai munkái. Pest, 1863. 23. l. és *Gróf Gvadányi József magyar lovas generálisnak*. u. o. 38. l.

Lászlót: „hazánknak hű fia, nemzeti Nyelvünknek elfáradhatatlan Gyámola...” s örülünk Török Sophie példáján, „A ki a Muzsát veszi útítársul”.³ Túloz-e a vers, ha Festetics Györgyről szól, „ki tudja Mérni s pazarlani szép vagyonyját” s kit csak a paradoxon jellemezhet: „Akkor írigylem fejedelmi kincsed, Amidőn áldó kezeid kiszórják”.⁴ A főúr e típusáról vallja egyik versünk, hogy több lehet, mint maga a költő:

György! te nem énekléd (mint a nagy római költő
Hagyta magáról) ezt: „pascua, rura, boves”.
Formáltad, nagy okosságú! e szép haza földét,
És annak, mit amaz verseze, lelket adál.

Mindez nem a rangnak, hanem az érdemnek szól s a költő nem várja, hanem adni akarja a jutalmat: „Hív Múzsám adaját meg ne utáld, hazánk Őszült Nestora, Széchenyi!”⁵ A közösség szolgálatának e nagy példái egyéni teljesítményeik alapján egyéniségekként vésődtek emlékezetünkbe s népes soraik ellenére is kivételeknek érezzük őket. E típus „a múzsa koszorúja nélkül is számot tarthat a halhatatlanságra.”⁶

Mert evvel szemben a korszak irodalma egyöntetűen vallja, hogy főúri társadalmunk nagyrészt elidegenedett, életmódja elszakadt őseiétől, a magyarságot megveti s hazájában csak birtokait tudja megbecsülni. E szakadást jelzi már az a német-francia-angol szavakkal keréketört magyar nyelv is, amelyen a főúri alakok irodalmi termékeink egy részében beszélnek. A stílus-ízekre fogékony kor szinte követeli e megkülönböztetést, másfajta beszédet, „a mint az egymástól külömböző ember, és annak nevelése, 's természete hozta magával.”⁷

Ez az európa-közi makaróni nyelv elsősorban divat. A kor finnyáskodása ez, amelyben „a' savoir vivre, — savoir faire, — la maniere noble — bon ton, mauvais ton tették a' külömbiséget”, mint egyik idetartozó drámafigura mondja.⁸ Így elsősorban a műveltség és finomság

³ U. ö.: *Elköltözésekor gróf Teleki Lászlónak*. U. o. 69. l. és Berzsenyi Dániel: *Gróf Török Sophiehez*. Költői Művei. R.M.Kt. 1936. 222. l.

⁴ U. ö.: *Gróf Festetics Györgyhez*. U. o. 157. l. és Virág: *Gróf Festetics György önagságának*. I. m. 7. l.

⁵ Virág: *Tolnai gr. Festetics Györgynek emlékezete*. I. m. 176. l., ill. Berzsenyi: *Gróf Széchenyi Ferenchez*. I. m. 188. l.

⁶ Kazinczy Levelezése. IV. 368. l. L. Gálos Rezső: *Barcsay Abraham*. Erdélyi Múzeum 1942. 85. l.

⁷ Kisfaludy Sándor: *A' Dárday ház*. Minden Munkái. Bp. 1892 V. 41. l.

⁸ Ugyanott.

fokát jelzik a magyar fülnek furcsa szavak: „nem olly Dame du monder — elle a' une aire embarrassé — hibázik neki, a' bon ton — nem brillante — módgya visszataszító”⁹; vagy: „van nekem most egy Engelländerem — comme il faut, — prächtig...”¹⁰ máskor: „Apropo bravó, bravó, das ist ugyan csak excellenz!”¹¹ és: „azt mondhatni, hogy ő maga a gyenge érzékenység, vagy igazabban di cert likkajt la tandres”.¹²

A példák sora végtelen: a kor előkelőit a háborús idők tovatűntével hirtelenebbül érik Európa hatásai, semhogy mértékkel fogadhatnák őket. A stílusjáték mögött egy nagy probléma rejlik: műveltnek lenni már-már annyi, mint megtagadni nemzetünket. E tényt irodalmunkban élesen szemlélteti főuraink környezetének bemutatása is: személyek, akikkel, tárgyak, amelyekkel csupa kedvtelésből veszük körül életüket. A tíz beszéd, amelyben Gvadányi nótáriusa a módi ellen tiltakozik, nem véletlenül szól grófokhoz, bárókhöz, történelmi nevű nemesekhez. Berzsenyi Bábelnek látja a magyar főúr udvarát:

Bétölti udvarát s jószágait
Százféle népek pórszeméjével.
Azt vélnéd, egy világgözö király,
Kinek minden nép udvarlókát küld.
Pizseg körulte ánglus, franc, olasz,
Ki mennél csúfosb, annál kedvesebb.¹³

Szinte hihetetlen tarkaságban jelenik meg nálunk Európa egész nemzetközi kultúrája: íróink tolmácsolásában egyszerűen hallunk „az újmódi francia complimentekről s köszöntésekről, az újmódi anglus csizmákról, kaputrokokról, az újmódi olasz kalapokról”¹⁴ s a komikus külföldieskedés főúri barátja nem röstelli bevallani: „Ha csak a kert nem anglus, az épület nem olaszos, az einrigtunkg nem németes, a konyha és az ebédlő nem francia, csinos embernek mindjárt fáj a gustusa.”¹⁵ Egy mágnás gazdasági programja: „Anglus lovat, svaitzer marhát, spanyol juhot, khinai dísnót, török kecskét, olasz pujkát, norvégiai ludat, alexandriai kacsát, nigritiai tyukot sat. szerzek udvaromba.”¹⁶ Még Fáy egyik vígjátékában is így büszkélkedik az idegen inas: „Most

⁹ U. o. 54. l.

¹⁰ U. o. 36. l.

¹¹ Csokonai Vitéz Mihály: *Cultura vagy Potók*. Összes Művei. Bp. 1922. III. 2. 198. l.

¹² U. o. 345. l.

¹³ Berzsenyi: *Kazinczy Ferenchez*. I. m. 225. l.

¹⁴ Csokonai: *Temetői*. I. m. III. k. 1. 117. l.

¹⁵ Csokonai: *Cultura vagy Potók*. I. m. III. 2. 346. l.

¹⁶ U. o. 347. l.

még csak én vagyok udvarunkban a' franczia és a' szakács; de nem sokára angol lovászt kapunk, hogy futtathassunk a' newmarketi angol gyepen, mert a' pesti gyepek nem eléggé se-lyem nekünk.¹⁷ Százéves használatban szinte közhely-szerűvé színtelenednek irodalmunkban a magyar előkelő élet nemzetközi kelléktárát jellemző és ostorozó szavak.

Az idegenség azonban főurainknál több, mint nyelvi jegy vagy az izlés általános alapelve: sok esetben egyúttal erkölcsi állásfoglalás is. Íróink tollán kész a vád, hogy ma-gyarnak lenni főuraink szerint durvaság és kultúrátlanság. A visszahatás tüze, amellyel a kérdést az irodalom kezeli, önmagában is a baj erkölcsi jellegéről tanuskodik. A kül-földért rajongók magyar-fitymálásáról már egy iskoladrá-mánkban is egész sor adatra bukkanunk.

„Nagyságod az Istentől és természettől olly szép erköltsökkel, olly derék indulatokkal meg áldatott hogy ebben az nyomorult, hitvány Or-szágban, ebben a leg alább való világ szögletében úgy el nem terjeszt-heti erkölcsünk dicsőségét, a mint azoknak méltósága kívánna”, olvas-suk. S alább: „a Magyarok felől, magam is tapasztalom, hogy még a régi Scitiai vadságokból éppenségesen ki nem vetkőzöttek;... olly ne-hezen esik Magyarországban mulatnom, mint ha valami sötét bar-langba, vagy valami kegyetlen bűdös tömlöczbe rekesztettem volna”.¹⁸

Mint Berzsenyi fogalmazza:

Magyar nem kell, mert a magyar bolond:
Nem tud pumit, szajkót tanítani,
És nem tud lopni, sem pillét vadászni
S más ily nagy dolgokhoz nem alkalmas.¹⁹

Az elidegenedett magyar arcképéről ritkán hiányzik ez a magyarságunkat becsmérő vonás. „Ah mely hátra va-gyunk!” — halljuk Szélházytól a *Kérők*-ben — s a hang a kor szépirodalmában ugyancsak ismerős. „Boldogtalan Ma-gyar Ország! melly messze vagy te még a' társalkodásnak szebb lelkétől! — Csak egyed te jó kenyeredet, ígyad jó borodat, szívd jó dohányodat, — és hally meg Zrinyiként! (mérgesen nevetve) hahaha! — de az' életnek szebb örö-meire, a finomabb műveltségnek kényesebb fűszerére ne tarts te számot”, — heveskedik egy másik hoppon maradt külföldieskedő udvarló.²⁰ „A magyar durvaságból fino-modni!” adja ki másutt a jelszót Szászlaki, a „németes ga-

¹⁷ Fáy András: *A külföldiek*. Auróra. 1837. 195. l.

¹⁸ Pállya István: *Pazarlay és Szűkmarkosy*. IK. 1907. 41. l.

¹⁹ Berzsenyi: *Kazinczy Ferenchez*. I. m. 225. l.

²⁰ Kisfaludy Sándor: *Az elmés özvegy*. MM. VI. 24. l.

vallér" s felháborodva utasítja el a feltevést: „itt Somogyban, itt az akadémiátlan Magyar országnak legakadémiátlanabb részibe telepedjem meg?”²¹ Ruha, étel, tánc, nyelv, műveltség tehát mintegy emberek és osztályok társadalmi rangját határozta meg ekkor s a főúri elképzelések az elsőbbséget céltudatosan az idegennek adják: „Mihelyt valami nem auslándis,, vagy nem olyan mint az auslándis, előttem kedvet nem talál.”²² A dolgok, ha rosszak, nem lényegük, hanem magyarságuk miatt azok; jó, eleve is, csak a külföldi lehet.

„Velem a somogyi sódért, thuri sajtot, azt az elszenvedhetetlen, kövér magyar kolbászt megúntatta az a fein, ah igen fain vestfaliai sonka, helvetiai sajt, és veronai salami. A kecsége igen jó hal, de mint-hogy magyarországi és komiz, százért nem adok egy skóciai heringet, vagy egy venetiai szardellát”, halljuk egyszer. „Éhhez kellene itt nékem meghalni: külső országí ságó darát, kaplit, sampanert, vaniliát, milanoi cukkerpakkerájt, egyéb efféléket, amelyekhez én külső országokon hozzá szoktam, hol kapna azok között itten az ember az originális magyarok között?”²³

Jellemző, hogy közhelyszerű ekkor az idegenné lett magyar főúr gondolatvilágában leányaink magyarságának házassági akadályként való fontolgatása: „Ő igen magyaros, én sokkal auslándissebb tónushoz szoktam.”²⁴ Viszont arra is van példa, hogy a magyarfitymáló grófkisasszony nem érti meg, miért kerül háttérbe a magyar leány mellett — egy francia udvarló szívében: „Meg nem foghatom, miként lehet egy olly szép Francia, olly sütelen főtelen, mint egy falusi magyar, ki egy Ninon Lenclos mellett hidegen tud eljárni, — egy falusi Panna előtt pedig imádásra fakad, mint Rafael' Madonnája előtt.”²⁵

Íróink szerint a multban gyökerező magyar életrend megvetése még nem is a legsúlyosabb hibája főurainknak, fontosabb, hogy a magyar élethez való kapcsolataik meglazulása a magyar sors közösségéből szakítja ki őket s így megfosztja nemzetünket arisztokratáinktól. A gondolatmenet logikus, bármilyen jelentéktelen is olykor tolmácsolása:

Es mi lehet tsak ugyan főbb kints a' nemzeti nyelvnel?

Nintsen az embernek nélküle honnja sehol.

Nints születése' helyén; mert ottan szóllani nem tud:

²¹ Csokonai: *Cultura vagy Pofók*. I. m. III. 2. 349. és 363. l.

²² U. o. 346. l.

²³ U. o. 364. l.

²⁴ U. o. 364. l.

²⁵ Kisfaludy Sándor: *A'Dárday ház*. MM. V. 107. l.

Nints másutt; mivel ott nints születése' helye.
 Mely a hazájáért nem tud dagadozva hevülni,
 Ritka szeretheti azt, a' mi felényig övé.
 Nem köti fel kardját, 's déltzeg paripára sem ugrik,
 A' mikor a' honnot védeni hívja Király.
 'S tsak hidegen veszi a' dolgot, 's fagy vette ajakkal
 Vannak, mond, elegen, kik hadakozni valók.
 Illy nyomorékoktól vágyódik menteni honnját,
 A' kinek a' szívéen nemzeti nyelve vagyon.²⁶

A külföldet hajszólo arisztokráciának sokkal természetesebb kerete a külföld, mint az egyszerűbb magyar világ — ott van otthon és itt idegen. Ezt a felemás helyzetet szatirikus éllel mutatják be verseink, novelláink, vígjátékaink s egyben gazdasági eredményeiben is értékelik. A magyar föld nem több íróink szerint, mint valami gyarmat: jövedelemforrás a főúr külföldi szórakozásaihoz; a mágán pedig csak azért magyar, mert magyar földön vannak a birtokai. „A' Magyar-nak azon, talán minden Nemzetek között legnagyobb műveltsége, hogy annyi idegen nyelvet jól ért és beszéll, — nagy kárára van Nemzetiségének, anyanyelvének. Ez az oka annak, hogy némelly Magyar nemzeti nyelvét megvetvén, csak annyira Magyar, a' mennyire magyar földet bír.”²⁷ Pedig a vagyon kötelez, a főúr kiváltságos helyzete fejében a nemzet szolgálatokat vár. „Nyelv teszi a nemzetet; ki uszálja szabad jussát, huzza termékeny földjének hasznát, az tudja honi nyelvét is — sat est”,²⁸ halljuk a régivágású magyar cáfolhatatlan tételét. A lelkes magyar hölgy és az idegenné vált mágán így csevegnek az emberi nagyságról:

„Székházy: ... mert kérdés nélkül szólván, én nagy ember vagyok, személyemet nem is említem. — *Lidi*: Hogy érti azt báró úr, mit tart nagynek? — *Székházy*: Mely kérdés, nem hiába nem ismeri a nagy világot. Kinek van szebb lova? kocsija? — *Lidi*: Akkor csak az erszény nagy. — *Székházy*: Nálam forr az ember; játék, öröm uralkodik házamban. — *Lidi*: Minden szép, de tudom szebb tulajdonságok ékesítik báró urat, nagylelkűség, hazafiúság — *Székházy*: Megavúlt szó! Tempi passati. — *Lidi*: Tudom, hogy egy részét annak, mit a szerencse adott, nemzete dicsőségére, méltóságára fordítja. — *Székházy*: Szóljunk szerelmünkről.”²⁹

Úgy látszik, ez a külföldjáró főúri típus önmaga természetes igazolását a felvilágosodás világpolgári eszményében

²⁶ S. F.: *Egy literaturánk pártfogójához*: Szépliteraturai Ajándék. 1824. 143. l.

²⁷ Kisfaludy Sándor: *Az elmés özvegy*. MM. VI. 46. l.

²⁸ Kisfaludy Károly: *Kérők*. ÖM. Bp. 1899. II. 333. l.

²⁹ U. o. 345. l.

kereste. A kozmopolita, aki „tisza emberségét” kiképezve nemzetre való tekintet nélkül él és cselekszik, Helvetius fogalmazásában válik hírhedtté.³⁰ Egy novellánkban olvassuk a jellemző sorokat:

„Szerencsém leve egy fiatal özvegygel megismérkednem, ki főképen erős léleknek tartatott, 's különös örömemre Magyar volt, 's elég kegyes jószágai' jövedelmeivel azon becsületet éreztetni, hogy azokat a pompás Y-be költse-el. Kinyilatkoztatám neki azon örvendezésemet hogy mint Magyarnek közelebb igazam van ismeretségéhez: „Honszerelem a számár' szerelme aklához, mond Helvetius”, volt a' tudós asszonyság' felelete, ki ángolúl olvasott, ujjörögül tanúlt, sajnálván: hogy a' Sanskrittet nem érti”.

A materialista erkölcsstan rendszerezője, aki minden cselekvés indítékát az önzésben véli megtalálni, természetesen csődöt mond. Történetünk záróakkordja, hogy hősünk hazatér: „Magyar földre lépék, 's Helvetius' ellenére, nem bírtam megindulással. Örökké szeretett kedves hazám! áldott ország, üdvez légy! ezerszer üdvez légy örökké drága föld! olly boldog sehol se lehetek mint kebledben.”³¹ De nemesseink elidegenedésének a monarchia társadalompolitikája a természetes magyarázata: az udvar ragyogásában szegényebb hazájukat elfeledik s egy ellenséges politikai célkitűzés rabszolgái lesznek. Erről a tárgyról — érthető okokból — csak ritkán szólhat az író ilyféle világos szóval:

Test 's lélekben elfajúltak
Az udvari kegyekért,
Elárulták a' magyar hont,
És nemzetet, és nővért.
'S lönek Bécsnek Zsoldosai
'S gúny-halmazta Csúfjai,
Nadályi a' magyar földnek,
'S a' nemzetnek átkai.³²

Mindaz, ami az idegenné lett magyar főurat bírálja, egyben tüntetés a bécsi szándékok ellen: az elidegenedett mágnás irodalmi ábrázolásának háttérében így huzódnak meg a monarchia nemzeti feszültségei.

Az idegen izlésű főúr a magyar irodalom ekkori hősi erőfeszítéseit sem méltányolhatja. Íróink megfigyelése szerint a magyar szellem alkotásait az előkelő gavallér nem láthatja

³⁰ Kecskés Pál: *A bölcsélet története főbb vonásaiban* Bp. 1933. 359. l.; Rác Lajos: *Helvetius*. Bp. Sz. 1917. 40. l.

³¹ P. M.: *Messze keresett és közel talált*. Auróra 1828. 48. l.

³² Kisfaludy Sándor: *Regeköltőnek hatyúdala*. MM. VI. 188. l.

meg — nem mintha ragyogóbb külföldi teljesítményekhez szokott volna, hanem mert eleve becsmérel mindent, ami honi. A válságba került magyar nyelv ügyének roppant kiterjedésű irodalmában egyik legfőbb probléma, hogy előkelő körünk — merő divathajhászból — hátat fordítanak neki. Az a korszak ez, mikor a magyar irodalom merő „paraszt-ság”!³³ Előkelő környezete így oktatja a magyar könyvekért lelkesülő leányt: „Gyermek: gyermek! mikor lesz már eszed, hogy ezt a díbdábságot (a könyvtárra mutat), mely rangodhoz s úri nemedhez nem illik, véggképen megutáljad”³⁴ vagy: „nagy része az itt lakó s megforduló nagyságoknak igen alacsony szókkal emlékeznek nagyságodról, hogy ilyen illetlenségekkel mocskosítsa úri méltóságát.”³⁵ A magyar könyveket „a parasztvilág firkálta”, halljuk a külföldivé lett világ ítéletét, a magyar költő „egy rústicus és alávaló gustusu emberecske”.³⁶ Kész csoda, hogy a keszthelyi Helikon ünnepségein az ősz Festetics kalap nélkül szalad ki az utcára Berzsenyi elé: „Minden cselekedet becsének az idő és hely az igazi mértéke. Egy olly népnél a'hol a' Nagyok az anya nyelvet cigány nyelvnek nevezik, 's a' magyar írónak nem is köszönnek, s' a' legjobb poetát leg fellebb jocularornak nézik, Festetics nagy ember.”³⁷ A megvetést, amely könyveiket a köznép körébe utalja, Kisfaludy Sándor versben panaszozza:

S én, ki eddig csak deákat
Olvastam és németet:
Mert a' magyar (állítólag)
Csak parasztot illetett, —
Boldog Isten! azokat nem,
Kik magyar föld' Urai,
Hanem kik a' magyar földnek
Birtoktalan rabjai! —³⁸

Csokonai vígjátékai meglepő ötletek egész sorával szemléltetik a magyar könyv tragikus sorsát — éppen abban a körben, amely pártfogására volna hivatott. A tipográfus mázsaszám adja el csomagolópapirosnak, vagy könyvkötésre, mert nem veszik, s a bécsi kereskedő a *Hunniás* íveibe csomagolja a „fein tarokkot” a magyar gávallér számára. A magyar bárónak még a pipa is megárt, ha magyar leoninusok vannak a fidi-buszon, amellyel rágyújtott s mialatt a lelkes magyar lány

³³ V. ö. György Lajos: *A magyar regény előzményei*. Bp. 1941. 38. s. köv. l.

³⁴ Csokonai: *Tempefői*. I. m. III. 1. 126. l.

³⁵ U. o.

³⁶ U. o.

³⁷ Kazinczy Levelezése. XV. 80. l.

³⁸ Kisfaludy Sándor: *Regeköltőnek hattyúdala*. MM. VI. 300. l.

Péczei rímeivel akarja megnyerni a literatura ügyének, yoyójával játszik: „előveszi nationalspieljét, azt, egyedül arra figyelmeztvén, fel s alá rángatja.” A könyvkereskedő tönkremegy, ha magyar könyveket árusít: „jobb szeretnék ebáros lenni, mint könyváros”... A magyar könyv, amelyet „a henyélő ország lezsákjai koholtak”, csak azoknak való, „a kiket a szerencse vagy rossz neveléssel, vagy fekete vérbe szorúlt alacsony lélekkel, vagy koldusi szegény ranggal vert meg.” Viszont: „Nagyraszűletett generosus lélekbe legkisebb impressiót sem csinálhatnak azok” s az előkelő ízlés láttukra visszariad: „az én gavalléros gustusom borzad azokra.”³⁹ Az ötletek e vég nélküli sorozata megannyi keserű vallomás Csokonai költő sorsáról, aki pedig a kor első tehetségei közé tartozott.

Van-e hát a magyar művelődésnek haszna e külföldre áhítzából? — A kor irodalma erre a kérdésre is pesszimizmussal válaszol. Mindaz, ami idegenben szellemi érték, a tudomány, irodalom, művészet remeke, kívül esik az idegenné lett mágnásvilág érdeklődésén. Amit a magyar előkelő világ nyugati kirándulásairól magával hoz, csak néhány oktan ruhadarab és egy tőlünk idegen udvari etikett: csak arra jó, hogy annál jobban lássuk a külső ragyogás mellett az idegen lélek ürességét és léhaságát. Berzsenyi haraggal kérdi:

Mit nyertünk? tán cravátot s gillétet,
S más ily bolondság hitvány bábjaít,
Melyekkel rút kacaj tárgyai lettünk?
— — Kérdezd az ily cravátos emberkét:
Ha úgy ohajt franc és anglus lenni,
Mért nem kedvelli úgy a tudományokat,
Az elme s a kéz remekjeit,
Mért nem becsüli ő nyelvét és nemzetét
Úgy, mint azok, kiket rabul majmol?⁴⁰

Csokonai egyik darabjában panaszolja egy költő, hogy a könyváros „egy francia munkát, amelyet a legjobb ízlésű párizsi belletrista írt, németre fordította” — s óriási sikere volt; a könyv ugyanis afféle illemtan-divatlap keverék. Így voltaképen a külföldi tartózkodás a magyar mágnás számára pusztán a szórakozások és költekezések sorozata. Íróink közhelyszerűen jellemzik e motívummal előkelőinket:

Paduában életének
Nem annyira tudomány

³⁹ Csokonai: *Tempeői*. I. m. III. 1: 131., 124., 148., 174., 191., 192. l. A yoyo-dívatot említi Goethe is.

⁴⁰ Berzsenyi: *Kazinczy Ferenchez*. I. m. 224. l.

Volt a' tárgya, mint multság,
És szép asszony, vagy leány.⁴¹

Kész szatíra a beszámoló, amelyet az üresfejű főúr külföldi útjáról a *Kérők*ben hallunk:

„*Székházy*: Velenczében, Rómában, Párizsban — sokat, sokat láttam. — *Károly*: Mely ritkaság ébreszté leginkább figyelmét? — *Székházy*: Velenczében egy gyönyörű leányt láttam! ach! egészen elbájolt, az után egy Pierrót a théátrumon, uram — — *Károly*: Megelégszem. Hát Rómában? ott a régi nagyság és hatalom sírjában? hol a szép mesterségek örök dicsőségben kérkednek, ott, hol a bedúlt omladékok is a régi világ urát nyilván hirdetik, nemde égi gyönyörűség lehet az ott való lakás? — *Székházy*: Szép, szép! emlékezem, hogy igen jól mulattam. kivált igen édesen aludtam. — *Károly*: Kár volt a költségért, aludni otthon is lehet. És Párizsban? — *Székházy*: Oly ebédet sehol sem ettem.”⁴²

A magyar mágnás műveltségének kritikája tehát irodalmunkban sok szomorú megállapításhoz vezet: a közkeletű irodalmi ábrázolások főurainknak nemcsak nemzeti gyökértelenségét, hanem nevetségesen gyöngé szellemi felkészültségét is hangsúlyozzák, amely kiváltságos társadalmi helyzetükhöz méltatlanná, feladataik elvégzésére alkalmatlanná teszi őket.

Mindezek az értékelő szempontok egy közkeletű irodalmi típus kialakulásához vezetnek. Az idegenné lett léha mágnás éppolyan visszatérő alakja epikus- és drámai irodalmunknak, mint a latinos beszédű jogász, vagy a faragatlan birtokos-nemes. Először sajátosképen idegen művek magyarításáiban: Verseghy Kotzebue-fordításában, *A' szerelem gyermeké*-ben és Bartsai Lászlónak ugyancsak német eredetű *Jártos-költés vőlegényé*-ben találkozunk vele az 1790-es években.⁴³ E művek szemléltetően mutatják, mint kap a sajátos hazai viszonyok között különös hangsúlyt a divatbáb Európa-szerte kipellengérezett figurája s a probléma magyarországi kiéleződése folytán mint tapadnak az alakhoz a hazai szempontok. Csokonai Báro Sertepertije, a *Dárday-ház*, a *Lelkes magyar leány* és *Az elmés özvegy* idegen mágnásai Kisfaludy Sándornál, Kisfaludy Károly *Székházyja* és *Kényesyje*, Fáy novelláinak, vígjátékainak egy-egy élesen megvilágított alakja élő képviselői e típusnak irodalmunk köztudatában. A történetekben legnagyobb részben kérőként lép elénk a főúr s mint ilyen a nemesi világ egy-egy birtokos- vagy jogász-

⁴¹ Kisfaludy Sándor: *A' megbosszúlt hitszegő*. MM. II. 306. l.

⁴² Kisfaludy Károly: *Kérők*. I. m. I. 338. l.

⁴³ Verseghy Ferenc: *A' szerelem gyermeke*. 1792. és Bartsai László: *A' jártos-költés vőlegény*. Kolo'svárott 1791. 180. és köv. l.

alakjának ellenlábasa: ketten küzdenek egy leány kezéért más-más indítékokból. A főúr az anyagi összeomlás küszöbén van, a birtokos vagy jogász anyagi függetlenségét élvezzi. „A magyar minden dolgában vagy ronda, vagy buja és a miatt vagy paraszt oconomus, vagy Pankrot gavallér”, állapítja meg egyik vigjátékunk.⁴⁴ A házasság az egyik életében az élet természetes beteljesedése, a másikéban a menekülés a fenyegető csőd elől. A vigjátékok szokott befejezése, hogy a prókátor-birtokos típus párjára lel, az arisztokrata hoppon marad. A menekülési kísérlet nem sikerül, az elidegenedett báró vagy gróf csak „műveltségének” önérzetében találhat vigasztalást — hogy anyagi problémáinak van-e megoldása, arról nem szól az irodalom.

A mágnásaink fölött lebegő gazdasági válságnak okairól is bőven szólnak íróink: törvényszerűen összefügg ez azzal a pazarló életmóddal, amely a magasabb polgári jólétre vergődött Nyugaton egyedül teheti a magyar főurat versenyképesé. Bécs a magyar főúrnak nemcsak magyarságát kívánja áldozatul, anyagi függetlenségét is megtingatja. A pazarló mágnás alakját különösen élesen világítják meg Kisfaludy Sándor Hattyudalának megfigyelései:

Udvar' hangja, udvar' majma,	Udvarkegyek után böszültt
'S czimes, fényes szolgálja;	Esenkedés az oka,
És hogy mind ez lehessen ő,	Hogy többnyire zár alatt nyög
Falukat szán reája.	Nagyobb résznek birtoka. ⁴⁵

A könnyelmű, pazarló életmód e szerint Bécs követelése: a magyar mágnás Bécsben csak addig számít, amíg pénze van. Hibája éppen az, hogy itthon nagyobb tisztelet veszi körül, amely nem kíván tőle áldozatokat; s mégis idegenbe vágyik:

Magyar mágnás, Bécsben lakó,
Csak keveset véve ki, —
Itthon fényes, méltóságos, —
Ott csak semmi és senki,
Kivéven az olly pazarlót,
Ki ott szőrt és haját hágy,
Mint mondatik; 's mind ez még is
Bécsbe, és csak Bécsbe vágy.

Ambár minden tiszteletben
Ott csak addig részesül,
Míg honn zsarlott pénzzel győzi;
'S a' nyers bók gúny- s' csúffá sül,

⁴⁴ Csokonai: *Cultura vagy Pofók*. I. m. III. 2. 343. l.

⁴⁵ Kisfaludy Sándor: *Regeköltőnek hattyúdala*. MM. VI. 281. l.

Mihelyt pénze el van költve;
 Midőn kevesb költséggel
 Itt szeretve, 's tiszteltetve
 Élhetne dicsőséggel.⁴⁶

Verset ír a tönkrement külföldimádóról Csokonai is *Egy bécsi magyar gavallér* címmel:

Mig csengett, míg pengett nálam a sok tallér,
 Mig szemfényt veszthetett a szuferint;
 Voltam a dámáknál kedves egy gavallér,
 Tiszteltek, imádtak módjok szerint:
 De most rám mindenik félszemmél hunyorgat,
 Megvető nézéssel hátat forgat.
 Ugy vagy!...:
 Láb alatt sem fér el ma, ha szegény.⁴⁷

Európa kegyeinek megnyerése tehát csak súlyos anyagi erőfeszítések árán történhetik: ennek eredményeként lép elének közismert típusként a „pankrot gavallér.”

A költekezés és nyomában a magyar főúr anyagi romlása így jelenik meg irodalmunk motívumkincsében. A típus mögött kísértő gazdasági probléma magyarázza a leánykérő mágnás egész viselkedését, aki lenézi ugyan a tősgyökeres magyar nemesi világot, de mégis rá van utalva. Már első vígjátéki jelentkezése alkalmával is éppen ez az anyagi opportunizmus buktatja el az idegenben jártos-költés vőlegényt: báró Mélyföldi azonnal szerelmet vall Karolinának, mihelyt ötvenezer forintos hozományáról tudomást szerez — de igazi menyasszonya, Henriette, éppen ebben a pillanatban toppan be s a báró a két szék között pad alá kerül.⁴⁸ A' *Dárday-házban* így okoskodik a „szeles, hiú, korhely Gavallér”, gróf Földy:

„pénze sok lehet az Öregnek, mert hát hová tehetné annyi jószág-
 nak jövedelmét?... Pénzének fele hiszen csak Leányáé lessz? 'S mi
 kell nekem más, mint ez. — Elég jószágom várja kiváltatását... én
 a' nagy világot élem, honnan most eltílt a' szükség...”⁴⁹

A darab végén ő sem tehet mást, mint „szárazon” üdvözlí a lányt, aki — másnak menyasszonya. Kisfaludy Sándor egy másik darabjában az elmés özvegy a külföldieskedő Kénkövyt maga csalja csapdába: hogy próbára tegye, apja nevében kitagadó levelet ír saját magának. A léha gavallér

⁴⁶ U. o. 313. l.

⁴⁷ Csokonai: *Egy bécsi magyar gavallér*. I. m. I. 2. 422. l.

⁴⁸ Bartsai László i. m.

⁴⁹ Kisfaludy Sándor: *A' Dárday-ház*. MM. V. 38. l.

azonnal eltűnik: „bár keserű szívvel is, — de valóban nemes áldozattal, örökre számkivetem magamat Nagysádnak kellemes társaságából.”⁵⁰

A kor novellái is ismernek hasonló történeteket. Közhely, hogy egy-egy úrfi a faluját elhagyva a városba vagy külföldre utazik: „több törpe Nagyok” ámitó példája után hiú vágyai szűknek ítélvén Hazáját, tágasb kört ohajtva külföldre üzék.” Idegenben tékozolja pénzét, amíg tart: „Ő is akkor rezzent fel álmából, midőn azon rettentő gondolatot: volt és nincs, hová? de miből? magán megvalósulni látá... Akkor jut eszébe édes Hazája.”⁵¹ Az úrfi hazatér „megunván a' fényüzés' hiu játékait, a' mázos arczokat 's az olcsó szívek erőltetett ömledezéseit.”⁵² Ez a mese-sablon tér vissza a *Csalódások*ban is; a darab léha bárója, Kényesy, talán a legtisztább képviselője a pénztelen mágnes típusának. „Te rendben vagy”, mondja barátjának, „könnyen lebegsz az életben, de nekem magammal kell kereskednem, házasodnom kell; különféle tapasztalás értékemet elnyelé s nincs gonoszabb állapot, mint mikor az embert méltóságolják, nagy úrnak hívják, regalist kap s nincs jövedelme.”⁵³ A válogatás lesz az ő veszte is: a darab végén utolsó reménysége is cserbenhagyja, a férjet kereső vénkisasszony, aki „banya ugyan, de banya is, pénzbánya.”⁵⁴ A vígjátékban Kényesy hozományvadászkodása az egyik vezető motívum s alakja épen szerelemtelen nő- és pénzszerző kísérleteiben válik komikussá. Ez a nem éles hangsúllyal, de határozott fogalmazásban felvetett problémakör a magyar irodalom társadalomszemléletének történetében kezdeményező jelentőségű: a 19. század irodalmának sokat vizsgált kérdése, az elszegényedett gentry problémája itt találhatja meg történelmi előzményeit.

Ime a kép, amely szépirodalmunkban a magyar mágnes társadalmi helyzetéről és társadalmi munkakészségéről kibontakozik. Befejezetlen volna azonban, ha hiányoznék belőle a társadalomkritikának egy rikítóbb hangja, amely az irodalom mágnesalakjaira szórt vádak rangsorában a tetőpontot jelenti. A magyar főurnak ugyanis nemcsak a műveltség birtokbavételére, hanem mindennemű céljai szolgálataira rendkívüli eszközök állnak rendelkezésére: olyan társadalmi hatáskörnek boldog birtokosa, amely tömegek sorsát határozhatja meg. A barokk társadalmi hierarchiájának alapja az a feltevés volt, hogy a főurak valósítják meg a keresztény élet-

⁵⁰ MM. VI. 24. l.

⁵¹ Szalay Benjamin (Kisfaludy Károly): *Barátság és szerelem*. Auróra 1823. 102. l.

⁵² U. ö: *A fehér köpönyeg*. Auróra 1826. 65 l.

⁵³ Kisfaludy Károly: *Csalódások*. I. m. III. 30. l.

⁵⁴ U. o. 43. l.

eszmény legtokéletesebb formáját, így intézkedéseikkel a társadalmi erők munkáját keresztény módon szabályozhatják és tekintélyi alapon a keresztény élet erkölcsi követelményeit is biztosíthatják. Ez a keresztény célú társadalmi hierarchia azonnal meddőnek, sőt társadalomellenesnek bizonyul, mihelyt e legmagasabb rétegek a keresztény etika és világnézet útjaitól eltávolodnak.

A felvilágosodás szabadság-eszméi legelőször a magyar főúri körökhöz találnak utat, a felszabadulás pedig ebben a körben a keresztény kötelességtudat és felelősségérzés feladását is jelenti. Azok az erkölcsi botrányok, amelyeket a történetírás e legelőkelőbb rétegünk felvilágosodáskori életviszonyainak jellemző tüneteiként könyvel el, a magyar főúri világ rendkívüli társadalmi befolyásának ismeretében többnek tetszenek alkalmi kisiklásoknál: káros hatását az alárendeltek széles tömegei érzik.⁵⁵ Irodalmunkban ekkor bukkannak fel a gonosz főúri cselszövők típusának első halvány nyomai, amely a romantika irodalmában — a demokratikus idők szellemének megfelelően — központi jelentőségre tesz szert. A *szerelem gyermeke* már 1792-ben mint a bűn megszemélyesítőjét állítja szembe báró Vadlígetit Tiszalaki lelkésszel, aki maga a testet öltött jóság. Gróf Völgyi, Kisfaludy Sándor egyik darabjának arisztokratája, nemcsak kérő: a szerelem szédelgője is egyben. Házassági terveivel foglalkozva mondja szeretőjének: „maga Dárdayné lessz; mais vous resterez toujours ma douce, et aimable amie?”⁵⁶ Jellemző, hogy az író olykor a felvilágosodásban jelöli meg e bajok forrását is. „Ez a' Gróf igen szabadlelkű — halljuk a darabban — nincsen Relígyiója. De ez, hiszen, közönséges nyavalyák a' Gavallérok.”⁵⁷ A *Kénytelen jószívűség*, Kisfaludy Károly egyik egyfelvonásosa is hasonlóan vall: „Én báró Kelendy vagyok ... nem fellengző égi szellet, hanem a földnek víg gyermeke”, mondja egyik szereplője.⁵⁸ A történet ismét a nőcsábász főúrról szól, akit saját hálójával csal törbe a tisztább ifjúság. De van novellánk, ahol már a gróf afféle kétes, ingó erkölcsű egyéniség s épen jellemének gyöngesége idézi fel saját tragédiáját.⁵⁹ Összefoglalóul egyik drámánk magyar hősnőjének szavait idézzük az itt járó előkelő léha külföldihez: „Ha azonközben itt különös erköltsöket, főképpen több egyenességet tapasztal, azon ne álmél-

⁵⁵ V. ö. Szekfü Gyula: *A tizennyolcadik század. Magyar Történet*. VI. k.

⁵⁶ Kisfaludy Sándor: *A' Dárday-ház*. MM. V. 92. l.

⁵⁷ U. o. 59. l.

⁵⁸ I. m. II. 633. l.

⁵⁹ Kisfaludy Károly: *Barátság és szerelem*. Auróra 1823. 102. s. köv. l.

kodjon, mivel itt a' pallérozódásnak lelke annyira meg-nem szállotta az embereket, mint a' külföldön, nevezetesen a' tenger partjain — Ellenben a' meg-vesztegetés és erköltstelenség se tsuzzott bé annyira közénkbe, mint ama roppant Országokba, az ártatlan együgyűség kevesebbet hibázik, mint az ekeket hasogató fel-világosodás."⁶⁰

Hogy illeszkedik bele az ébredés korában ez a mágnes-torzkép a nemzeti élet szerkezetébe? Az együttérzés hiánya a társadalommal, magyartalansága a magyar faji jelleggel ütközik, így önként adódó következtetésünk, hogy a „korcs” jelző költőink ajkán több, mint pusztá metafora. A rendi társadalom hajlik a származás számontartására; jogait ősei-nek kiváltságos helyzete biztosítja s kiváltságai ébrentartják a családi élet egészséges ösztönét. „Szüllyetek, nevellyetek jó és igaz, erős és lelkes hazafiakat, kik ezer esztendő Anyánknak, édes Hazánknak, utánunk hív gondgyát visellyék!”⁶¹ — e gondolat a nemesi élet vígjátéki vagy novellisztikus ábrázolásaiban egyre visszatér. A közfelfogás szerint az unokák azért öröklík a nemességet, mert őseik magyarsága, faji erényei, kiváló családi tulajdonságai vérükben élnek tovább. Ezt az értékes ősi magyar jellemet zavarja meg az alkalomadtán a családfába oltott nem-nemes vér-elem: a jobbágy, vagy — ami esetünkben fontosabb, — az idegen vére. Mert ha igaz, hogy „Csak sast nemzenek a sasok, S nem szül gyáva nyulat Nubia párduca”,⁶² másfelől az is igaz szó: „Nem szülnek sólyom fiakat soha gyáva galambok.”⁶³ A mágnes-világ kozmopolitizmusa, elidegenedése, összes erkölcsi és társadalmi hibái magyarázatukat a rendi felfogás szerint a magyar és idegen házasfelek vegyesházasságában találhatják meg. Rájnisnál olvassuk:

Sokan megúnták a haza szépeit,
Külsőt kerestek, s hogyha mi magzatot
Nemzettek, annak szoptatását
S a nevelést idegenre bízták.

Ugy szép hazánkban széllyel hatalmazott
A korcsosított új magyarok neme?
Hogy nem magyar vér, megmutatta
Termete, nyelve, ruhája, szíve.⁶⁴

⁶⁰ Gorove László: *Érdemes kalmár*. Bp. 1807. 101. l.

⁶¹ Kisfaludy Sándor: *A' Dárdai-ház*. MM. V. 166. l.

⁶² Berzsenyi: *A felkölt nemességhez*. I. m. 156. l.

⁶³ Baróti Szabó Dávid: *Ráday Gedeon úrhoz*. Deákös költők. Nemzeti Könyvtár 1914. 112. l.

⁶⁴ Rájnis József: *A magyarokhoz*. Ugyanott 50. l.

Baróti Szabó hasonlóan ír:

Idegenből vett hölgyeknek ereken,
 Jaj, megkorcsosodott! jaj, meg-vesztette sovány víz! —
 Látjuk főbb onokáinkat, de heába keressük
 Cimeres elsőjök szép lelkit benne!...⁶⁵

S Révai:

Szent Isten, hazánkat valóban megverted,
 Mikor a magyar vért más vérrel keverted.
 Mi romlást hozattál vásott menyeyekkel,
 Kik fel nem tehettek édes mieinkkel.⁶⁶

Ez a fölfogás él irodalmunkban. Áthatja Dugonics regényeit, drámáit, de még Kisfaludy Károly is megszólja a magyart, aki „a' külföldre száguld párosodni nemzeti becsünk' feledtében vagy nem ismertében; mintha opálunknál, aranyunknál, Tokaji nektárunknál 's így szüzeinknél is, a' földnek legmiveltebb szeglete teremthetne becsesbet, dicsőbbet, fejedelmibbet.”⁶⁷ Egyik novellánk jellemző címe: *Messze keresett és közel talált*; a történet végén így kiált fel a magyar leány vőlegénye: „Honomban leltem tehát meg, mit a' külföldön hijában kerestem, mint sokszor megtörténhetik.”⁶⁸ Legkövetkezetesebben Kisfaludy Sándor képviseli a gondolatot: ármányos cselszövői csaknem mind korcsok a rendi Magyarország fogalmai szerint.⁶⁹ A' megbosszult hitszegő Miskája, a *Frangepán Erzsébet* hősének gyermeke a német-magyar keveredés korcsa, a *Tátika* Hermán deákja a cseh-magyar, *Kun László király* a kun-magyar házasságé. Az *emberszívnék örvényei*-ben a magyar férfi és olasz nő gyümölcstelen házasságát a nemzeti ellentétek is keserítik:

„Óh Milla! mért nem vagy Magyar! Hogy benned én Hazámat is Szeretni tudám!” — sóhajtja Kálmán.⁷⁰ A romantikus multba vetett történetek természetesen mind a jelennek szólnak: a probléma a Bécs felé tekintő mágnások korszakában időszerűbb, mint bármikor. — „Ez a' mostani nemzetség — nem is tud már, nem is képes öszvekorcsosodása miatt házasságnak tekintetében Patriotizmust érezni”,

mondja A' *Dárday-ház* egyik alakja.⁷¹ E drámában szerelmi bonyodalom forrása, hogy a szeretett férfi francia, az apa

⁶⁵ Baróti Szabó: *Ráday Gedeon úrhoz*. I. m. 111. l.

⁶⁶ Révai Miklós: *A magyar öltözet és nyelvé*. U. o. 263. l.

⁶⁷ Kisfaludy Károly: *Barátság és szerelem*. Auróra 1823. 132. l.

⁶⁸ P. M. id. mű. Auróra 1828. 48. l.

⁶⁹ Fehérváry Dezső: *A fajtisztaság gondolata Kisfaludy Sándornál*. Papp Károly Emlékkönyv. Debrecen, 1922. 102. l.

⁷⁰ I. m. MM. IV. 455. l.

⁷¹ U. o. V. 32. l.

ugyanis azt vallja: „Magyar vagyok; a' leányom is Magyar; — legyen 's maradjon Magyar; 's Magyarnek felesége lévén, szülyön magyarokat. Nemzetemnek káros korcsosodását én az én véremmel soha sem fogom előmozdítani.”⁷² Az idegenből házasodó magyar főurak korában, akik feleségükben Európát akarják magukhoz fűzni, így keresi a főúri világ irodalmi kritikája a kezdetleges természettudományos megalapozást. A kulturális, gazdasági, politikai szempontokhoz szükségszerűen csatlakozik a faji gondolat is a magyar főúr társadalmi megítélésében szépiroink eszmevilágában.

Befejezésül egy pillantást a magyar mágnásvilág szociális értékelésére, amint az íróinknál kibontakozik. A főúri bűnök okszerű következménye a magyar parasztság gondozatlan elhagyatottsága s egyre növekvő megterhelése. A probléma súlyosabb, semhogy a szépirodalom részletező megbeszélésére vállalkozhatnánk: tárgyalása a korszak forrongó röpiratirodalmába szorul ki.⁷³ Elszórt megjegyzések mutatják mégis, hogy az érdekházasságnál kegyetlenebb módok is rendelkezésére állhatnak előkelőinknek, ha vagyoni helyzetüket akarják megszilárdítani. Az elkorcsosult főnemes csak sanyargató mostohája s nem atyja népének. „Ez a magyar vért megveti s üldözi: Ez meg sem indul, bárminemű veszélyt Szenvedjen a nép”, figyelmeztet Rájniss.⁷⁴ Baróti Szabó buzdításul írja korának „a régi századoknak egy nagy férjfiáról”:

...Nem

Kívánja másét: maga vagyonját őrizi.

Jobbágyihoz mértékletes,

Kik ötöt atyjokként becsülik s tisztelik.”⁷⁵

Révai erősebben szól; szerinte a főúr zsákmányul dobja jobbágyait tisztartójának, szórakozásának költségeit a népen igyekszik bevenni s a magyar nyelvet felejtve panaszát sem érti:

Ha hallgatott volna magyar nevelőre,

Oda szólhatna most az igaz velőre.

Szegény jobbágya is jobban szerethetné,

Mert nyögő panaszát maga megérthetné,

Mellyet elmagyaráz, amiként akarja,

A kevély tisztartó, s mocskát eltakarja.

⁷² Ugyanott 124. l.

⁷³ V. ö. Eckhardt Sándor i. m.; Szekfű Gyula i. m.; Ballagi Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp. 1888.; Fraknói Vilmos: *Martinovics és társainak összeesküvése*. Bp. 1880.; Téglás J. Béla: *A történeti pasquillus a magyar irodalomban*. Szeged 1928.

⁷⁴ Rájniss: *A' magyarokhoz*. Deákosszentkötök. 50. l.

⁷⁵ Baróti Szabó: *Kép. U. o.* 141. l.

Jobb atyja volna így nyavalygó népének,
S mint vérszopó nadály, nem esnék bőrének.⁷⁶

A típus jó ismerősünk Kisfaludy Sándor visszaemlékezéseiből is: „Nadályi a magyar földnek 'S a nemzetnek átkai'”; hogy az udvarban ragyoghasson, a mágnes „falukat szán reája” s már csak nevében magyar — „Magyarul nem beszéllhető Falvainak népével.”⁷⁷ Csokonai nyomorgó drámaalakja, Tempefői, a költő, keserűen fakad ki: „Az urak udvaraiba divisióként koslatnak a jobbágyok zsírjával hízott kopók, a Musák pedig és a Musák baráti nem esmérük azokat.”⁷⁸ Bessenyei regénye, a *Tariménes utazása* hasonlóan vélekedik: „Valamely hazában a lakosok tengeri kereskedelessel nem gazdagodhatnak, hanem csak a földnek birtokával, ott minden gazdag háznak ragyogó kastélya ezer általa szegénységre jutott koldusnak vállain láttatik állani... Tízezer tisztességes polgárnak egy vesztegeti el kenyerét, így gyengítvén hazáját, melynek egyik részét Elizeummá, más részét pokollá csinálja, hogy örökös ellenkezés legyen benne.”⁷⁹ Katona, tudjuk, idegen író szövegére támaszkodva írja Tiborc panaszait. Mégis sorai helyenként meglepően összecsendenek az idézettekkel s mutatják, hogy a külső ösztönzések magyar előzményekhez csatlakozhattak: „Ő cifra és márványos házakat Épített; és mi — csaknem megfagyunk; Ők játszanak, zabálnak szüntelen... nekünk Kéményeinkről elpusztulnak a Gólyák, mivel magunk emésztjük el A hulladékokat is... az ily Szegény paraszt az úr élébe nem Mehet be többé...”⁸⁰ Az írók szempontjaiba itt kapcsolódik a felvilágosodásnak egy ellentétes irányú eszmeáramlata, a jogait követelő demokrácia, amely a jobbágykérdés megvitatásában jelentkezik. A kor az *ember* nevében megpróbálja másik kezével visszaadni a tömegnek, amit ugyancsak az emberre hivatkozva elvett. Az emberi jog: jelszó a visszaélésekre s jelszó azok ellen is. A jobbágyait sanyargató főúr irodalmi típusa ugyanazzal a felvilágosodással kerül szembe, amely bűneinek forrása.

SÁNDOR ISTVÁN.

⁷⁶ *A' magyar öltözet és nyelv.* Ugyanott 266. l.

⁷⁷ *Regeköltőnek hattyúdala.* MM. VI. 188., 281. l.

⁷⁸ I. m. III. 1. 176. l.

⁷⁹ *Tariménes utazása.* Bp. 1930. 179. l.

⁸⁰ *Bánk bán.* III. felv. 3. jel.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN MINT KATONA.

(Harmadik közlemény.)

C) A franciaországi hadjárat.

Napoleon a lipcsei vereség után seregének maradványai-val a Rajna mögé, Franciaországba menekült. A tél beköszöntőben volt, a szövetséges hadseregek is pihenőre szorultak: egyelőre 1813 végéig szünet állott be a harcban. A hadvezérek helyébe egyelőre az államférfiak léptek. Porosz- és Oroszország a harc mellett foglalt állást, Ausztria azonban az oroszok növekvő hatalmától és befolyásától félve, béketárgyalást kívánt. Anglia döntött: Ausztriát támogatta. Az orosz hadvezérek és a cár a háború erőyes folytatását hangoztatva, engedtek Anglia befolyásának, hozzájárultak a béketárgyalás megindításához. Ennek folyamata alatt Széchenyi legnagyobb részt Frankfurtban tartózkodott a főhadiszálláson. Ebben az időben szüleihez írt levelei hiányos tájékoztatást nyújtanak az eseményekről. Kétségtelen, hogy Széchenyi az osztrák béketörekvés hatása alatt van. A sok nélkülözés, a háború szenvedései kimerítették. Mikor a Lipcsétől kezdődő nagy üldözés után Frankfurtba érkezik, elege volt a háborúból, amely — mint írja — az ifjúkori életében elsajátított életcélokkal és elvekkel ellentétben van; a háború iránt fellobbant szenvedélye most a kötelességnek és a vas engedelmességnek ad helyet. Ismerőseinek elestét közölve atyjával, zordonan megjegyzi, hogy a halottak szerencsések, az élőknek barátaik holttestén át kell előhaladniuk a győzelemig. A sors legyőzhetetlen és kemény, minél előbb üt a megváltás órája, majdnem annál jobb. Ezt a zordon felfogást szüleinek és testvéreinek sorai még el is mélyítették benne: hol tréfás, hol a szeretettől áthatva köszöni figyelmüket és az otthon után sóvárogva, vissza-visszatér a béke hírekre, mert senki sem tud biztosat Frankfurtban, a bizonytalanság viszont a békereményeket erősítette. Atyja a harci szünetben lehetővé tette, hogy fia mindennel felszerelhesse magát. A fiatal ulánus-kapitány viszont többször nyilatkozik leveleiben jövőjéről, sőt tanács-

kat is kér erre nézve atyjától. Széchenyi Istvánnak két feltétele van: vagy őrnagy lesz a háború folyamán vagy nem. Ha előlép, el akar távozni az ulánus ezredből, mert kellemetlen neki, hogy több társát rangban megelőzte. Ebben az esetben csak lovakra kér pénzt atyjától, hogy a Mária Terézia kereszt második felét²⁸ is elnyerje. Ha nem lesz őrnagy, viszont jó barátságba került Konstantin orosz nagyherceggel, úgy hogy át akarja venni ezredébe, sőt magával akarja vinni Oroszországba. Tanácsot kér atyjától, eleget tegyen-e a nagyherceg felhívásának; úgy véli, jó alkalom volna az északi vidék megismerésére, ha pedig később megunná az orosz szolgálatot és a havas vidéket, mint sokat utazott és tapasztalt mágnás könnyen bejuthatna akármelyik hazai ezredbe. Ez csak terv volt, nem találunk később erre nézve semmiféle utalást, vagy megjegyzést.

1813 novemberében nagy élményben van része. A lipcei csata után a Drezdában maradt és körülzárt francia helyőrség novemberben megadta magát azzal a feltétellel, hogy hadifoglyokként hazatérhetnek Franciaországba az ostromlott franciák vezérének azzal a kezességével, hogy a végleges kicserélésig egyikük sem fog a szövetségesek ellen harcolni. Hg. Schwarzenberg fővezér ezt az egyességet nem fogadta el s azt kívánta, hogy a franciák vagy adják meg magukat feltétlenül, vagy térjenek vissza Drezdába és folytassák a harcot. A francia helyőrség közben már a francia határig jutott. Amikor ezt a kedvezőtlen hírt meghallották, szétszóródtak, s mindegyik igyekezett Franciaországba átszökni. A határ Freyburgtól Schaffhausenig nem lévén katonailag megszállva, Schwarzenberg fővezér megbízta gr. Schulenburg Károly szárnysegédét és gr. Széchenyi István futártisztjét, akadályozzák meg a franciák átszökését. Ez sikerült is. Széchenyi a számára kijelölt határt 8 nap alatt végig lovagolta, közben a lakosságból őrséget szervezett és a határt megszállta. Ugyanúgy járt el Schulenburg is, s ilyképpen sikerült Strassburg közelében a franciákat elfogni. Széchenyi Frankfurttól a Rajna partján Baselig nyargalt, innen holtfáradtan Lauffenbergén át Schaffhausenbe, majd Constanzbba, végül Stockachon és Stuttgarton át elcsigázva visszatért Frankfurtba. A gyors nyargalással időt nyert s ezt az időt felhasználta arra, hogy megtekintse a természet fenséges jelenségét, a rajnai vizesést és a Bodentót. Frankfurtban kellemes meglepetés várta, szüleitől

²⁸ Széchenyi a güldengossai rohamban tanúsított vitézségeért lett első kapitány és ugyanakkor kapta a Wladimir-rendet is. A lipcei futárszolgálatról nincsen hivatalosan nyom a breitenfeldi jegyzőkönyvön kívül.

levelet kapott és ezek a kedves multnak emlékeit felidézve boldog hangulatba ringatták.

Közben a frankfurti béketárgyalás meghiusult. Napoleon Franciaország területi megállapítása miatt, t. i. hogy a Rajna, az Alpok és a Pyräneusok határolják, kitérő választ adott. Ez a válasz viszont a harcipárt erejét növelte, úgy hogy a szövetségesek 1813 végén kiáltvánnyal fordultak most már a francia nemzethez. Kijelentették, hogy nem a nemzet ellen, hanem a békét fenyegető Napoleon ellen Franciaországban folytatják a harcot mindaddig, amíg Napoleon hatalmát meg nem törik és az általános béke alapjait helyre nem állítják. Ausztria ezután is a béketárgyalások folytatása mellett volt. Elfogadta, hogy bevonuljanak Franciaországba, de azt kívánta, hogy ott folytassák a békére való törekvést. Széchenyi ez eseményekről tud egyet-mást, ennek hatása alatt közli szüleivel, hogy nemsokára átkelnek a Rajnán, hogy az emberiség javát és boldogságát, a béke megteremtését megalapozzák, de hozzáfűzi, hogy ez a nagy munka bizonyára még sok derék ember vérébe kerül; bárkit érjen azonban a halál, az Isten igazságos és irgalmas keze útján csendesen és rettenés nélkül mehetünk a más-világra, a hátramaradtak annál jobban élvezhetik majd a béke áldását. Más alkalommal szigorúbb a véleménye. Egyszer közli atyjával, talán béke lesz, de ez volna a legkeményebb csapás reája, mert az általános nyugalom most rossz volna: a farkast nem lehet megszelidíteni, s míg Napoleon él, nem számíthatunk tartós békére, mert az ő fekete lelkében nincs nyugalom, s népe maradékát is kész feláldozni hírének és dicsőségének.

Széchenyi következtetése teljesen helyes: a szövetségesek közt levő ellentét minden bizonytalanságnak az oka. Az oroszok és poroszok állandóan az erélyes harcot követelik, az osztrákok s velük az angolok a békét akarják. A leg-harciasabb volt az orosz cár. Most már Napoleont trónjától akarja megfosztani s helyébe a svéd trónörököszt ültetni. Angol és osztrák nyomásra mégis megegyeztek: elhatározták, hogy bevonulnak Franciaországba s ott Troyesig vonulnak s új béketárgyalást kezdenek Napoleonnal, a cár viszont elejtette trónfosztó terveit.

Széchenyi híradása szerint a főserég Schwarzenberg vezérlete alatt 1813. december 20-án kelt át a Rajnán és ellenállás nélkül Besançonig vonult. Széchenyi bizton reméli, hogy gyorsan viszontláthatja szüleit, mert egyhamar itt lesz a szép és tartós béke. A felvonulást gyorsabban szeretné, hogy ez az ördögi háború véget érjen. A főserég január 17-éig eljutott Langres-ig. Abból, hogy a franciák hátráltak, tévesen arra következtet, hogy elvesztették fejű-

ket s Széchenyi már Párizs térképét tanulmányozza, ahová hite szerint gyorsan eljutnak. Január 28-án már azt reméli, hogy 8 napon belül vagy csatát nyernek vagy vesztenek vagy béke lesz. Ez a meggyőződése február 4-én is. E feltevésekre az adott támpontot, hogy a Blücher porosz tábornagy vezérlete alatt álló hadsereg észak-keletről behatolva Franciaországba február 1-én La Rothiere-nél legyőzte az előtte levő francia sereget. Erre tényleg engedett Napoleon s Chatillonban február 5-én béketárgyalás kezdődött most már azzal a feltétellel, hogy Franciaország 1793-i nagyságával meg kell elégednie. Egy másik támpont az volt Széchenyi előtt, hogy Schwarzenberg seregével Troyesig tört elő, ezért hiszi már február 6-án, hogy a béke küszöbön van. Azt hiszi, hogy Napoleon bukása oly gyors lesz, amilyen gyors volt emelkedése. Úgy látja, hogy a francia katonák vitézsége is csökkent.

Ekkor azonban hirtelen fordulat állott be. Napoleon még egyszer megcsillogtatta hadi lángeszét. Blücher a cár biztatására a főseregtől elvált és a Marne mellékére vonult, hogy innen merész támadással egyenesen Párizsba törjön. A fősereg a Szajna mellékéről Troyesből tört elő. Napoleon kedvező helyzetet látva a támadásra, először is Blücher seregére rontott s febr. 10-én az oroszokat, febr. 11-én a poroszokat, febr. 14-én magát Blüchert megverte, úgy, hogy ez alig tudott elmenekülni Chalons felé. Napoleon azt vélve, hogy így Blücher seregét megsemmisítette, Schwarzenberg seregére csapott és febr. 16., 17. és 18-án a Párizs közelébe előhatolt fősereget is megverte és visszavonulásra kényszerítette. Széchenyi e vereségekről két levelében emlékszik meg. A két levél közt 20 nap telt el (febr. 12-től márc. 3), s ez magyarázza is meg a két levél eltérő hangulatát. Az első szerint Mars próbára akarta tenni a szövetséges hadsereg bátorságát és kitartását. Bátorságuk bizony csökkent, visszavonultak s most ahelyett hogy az ellenséget a legnagyobb hevességgel támadnák, ott, ahová visszavonultak, színházba járnak, kaviárt és osztrigát esznek. Márc. 3-i levelében már bevallja, hogy a visszavonulás idején borzalmas időt élt át, és nem a saját szerencséje, léte gyöttri, hanem az, hogy a végtelen áldozatokat hiába tették meg. Már Párizs előtt állott a fősereg s „jelentéktelen szerencsétlenség” és élelemhiány kényszerítette a sereget a visszavonulásra. A gyors visszavonulás különösen a seregek nemzeti tagoltsága miatt volt kockázatos, mert csak a gondolkodó „rész” bízott meg a fővezérben, és „remélte” a győzelmet, ami a sereg nagy részében most már lehetetlennek látszik. Ebben rejlik a veszély, mert a gondolkodók egy részét is megigatja.

Széchenyinek a 20 nap alatt, amíg szüleinek nem írt, valóban nagy és izgatott munkát, veszélyes futárszolgálatokat kellett elvégeznie. Abban igaza volt Széchenyinek, hogy Napoleon Blücher seregét nem tette tönkre, amint hitte; abban is, hogy Schwarzenberg seregének támadó erejét, illetőleg működési készségét nem bénította meg. A chautiloni kongresszus munkásságát kétségtelenül szaporította, de ez nem volt egyik fél részéről sem egészen komoly, úgy hogy eredménytelenül is végződött. Csakhamar fordulat állott be a hadvezetésben. Blücher a porosz király és az orosz cár beleegyezésével visszavonult. Az Aube és Marne mögé rendelte seregét, egyesült újabb porosz és orosz hadtestekkel, hogy azután egyenesen Párizs felé vonuljon. A visszavonuló Blüchert követte Napoleon, de ekkor előnyomult Schwarzenberg is a Szajna-vonal felé. Most Széchenyi ismét bízik abban, hogy a háború már nem tarthat soká. Kijelenti, hogy nagyon únja a háborút, a végét vágyva várja, hogy szüleit, testvéreit láthassa. Szép, de nehéz próbát kellett elszenvednie és még nincs vége. Az élet minden állapota nehéz, de hasznos; az övé most a leghasznosabbak közé tartozik, és a különös, talányszerű tulajdonságokkal ellátott sokféle ember közt sok kellemetlen pillanatot kellett átélnie, de megfelelő tapasztalatokat is szerzett. Sokért nem adja, hogy a kiváló fővezér közelében lehetett. Úgy látszik, hogy az egyesült hadsereget ért némely balszerencséért a sors most azokon bosszulja meg, akik a fővezér nagy tulajdonságait igazságtalanul ítélték meg. Így ad Széchenyi elégtételt leveleiben hg. Schwarzenbergnek — emberi kedves és szeretetreméltó viselkedéséért, hadvezéri tehetségeért pedig — a sok irígy orosz, porosz és osztrák tábornok leszólásai és áskálódásai ellenében megvédi.

A febr. 25-én elfogadott haditerv szerint Schwarzenberg és Blücher a régi trachenbergi terv szerint vonultak előre s több csatában megverték a franciákat. Széchenyi a francia gárda harcairól 1814. március 13-i levelében a legnagyobb dicsérettel nyilatkozik: „E 20 ezer ember bátorsága, mondhatnám esztelen vakmerősége kétszer annyit ér, mert derekasabb e fickóknál senki sem lehet a világon; ha ezeket elveszti Napoleon, akkor a harc nekünk csak tréfa, de amíg ezek megvannak, e háború kimenetelében magam sem vagyok biztos. Valóban 20 ezer embert nem lehet jobban megtsíztelni, amikor több egész nemzet küzd ellenük.” A trachenbergi terv most is bevált, Schwarzenberg és Blücher Párizs felé törnek és márc. 30-án már Párizs előtt állottak. Montmartre bevétele után bevonultak a francia fővárosba. Április 1-én Széchenyi már azt írta szüleinek, hogy a nagy művet nemsokára befejezik, ő maga egészséges, de nincs egy

garasa sem. A helyzetet érdekesen jellemzi. Több állam átalakítása, a szabadabb lett népek, a természetes zűr-zavar, amelynek mind ezen hihetetlen eseményekből fakadnia kellett, bámulatba ejtik, de félelembe is, nem tudja: álom-e ez vagy valóság. Napoleonról is nyilatkozik. Úgy látja, hogy kevés kell ahhoz, hogy valakit nagynak nevezzenek. Bevallja, hogy mily sokszor remegtek, amikor meghallották a harcban, hogy Napoleon is jelen van, a kerek arcok egyszerre megmerevedtek; — most melancholikus, ha arra gondol, hogy mi lett e nagy emberből.²⁹

A hadseregnek Párizsba való bevonulását az első párizsi béke követte. Napoleont megfosztották a trónjától, Elbát jelölték ki lakóhelyéül független joggal, császári címmel, 2 millió frank évijáradékkal, a francia trónt pedig a (Bourbon) XVIII. Lajos foglalta el. A szövetséges hatalmak azután 1814 szeptemberében Bécsben kongresszusra ültek egybe, hogy az európai megzavart hatalmi és területi viszonyokat rendezzék.

Széchenyi Párizsban eleinte azt tervezte, hogy Angliába utazik, de csakhamar megváltoztatta tervét, inkább arra vállalkozott, hogy hg. Windischgrätz Alfréd ezredest elkísérje Olaszországba. Az volt a megbízatásuk, értesítsék I. Viktor Emanuel szardiniai királyt, (felesége osztrák főhercegnő volt) foglalja el trónját, amelytől Napoleon megfosztotta. E megbízatást rövidesen elvégezték, úgy hogy Széchenyi 1814 júniusában már otthon volt szüleinél.

A szardiniai király trónját elfoglalva, Windischgrätz és Széchenyt rendjellel tüntette ki, Széchenyt a szardiniai Mauritius- és Lazarus-rend keresztjével.³⁰ Egy reánk maradt hivatalos irat szerint Széchenyi azonnal hazaérkezte után kérte és július 19-én meg is kapta az alsóausztriai hadparancsnokságtól az engedélyt a rendjel viselésére.

*

Itt kell még megemlítenem, hogy Frigyes Vilmos porosz király Széchenyt az 1813—14. francia háború befejeztével „kiváló magatartásáért” a Pour le merite rendjellel tüntette ki s ezt 1814. május 30-i iratával meg is erősítette.

A drezdai és lipcsei csaták alkalmával szó volt arról, hogy milyen futári szolgálatot kellett Széchenyinek teljesítenie. A drezdai megerőltető volt, beteggé is tette. A lip-

²⁹ Mindenki azt várta, hogy Napoleon a megaláztatás elől az öngyilkosságban keres menedéket. Erre céloz Széchenyi. Napoleon állandóan mérget hordott magával, hogy ha kell, bevehesse. Egyik komornyikjának legutóbb megjelent emlékirata szerint Napoleon bevette a mérget, de az régi volt s nem hatott.

³⁰ Az oklevél ismeretlen.

csei utat különösebb esemény nélkül tette meg. Ezeket az utakat osztrák területen, a franciaországiakat azonban teljesen idegen területen, ellenséges nép közt, nagyobb kockázattal és veszéllyel kellett megtennie. Néhányat ismertetnünk kell, hogy lássuk, milyen szolgálatot kellett Széchenyinek nem egyszer teljesítenie.

A Schwarzenberg és a Blücher által vezérelt hadseregnek Franciaországba való bevonulása után 1814 elején Schwarzenbergnek nem volt semmiféle összeköttetése Blücherrel. A fővezér megbízta tehát Széchenyit, kutassa ki, merre van Blücher, tudja meg tőle, mi a hadicélja. Széchenyi 1814. január 6-án indult útjára Montbelliardból s 138 francia mérföldet megtéve végre Metzben rátalált Blücherre. Két és fél napig kereste s gyalog, lovon, kocsin, esőben, zivatarban és hóban folyton küzdenie kellett fáradt és a hidegtől dermedt lábai miatt. Blüchernek előadván megbízatását, ez így válaszolt Széchenyi kérdésére: „Kedves Csicseni (t. i. Széchenyi), jelentse hg. Schwarzenbergnek, hogy mindig előre menetelek, egyenesen Párizsba, s ahol az ellenséget megtalálom, megtámadom, s ha meglátom a francia főváros tornyait egy üveg német bort ürítek a herceg egészségére.” Nagyon tetszett Széchenyinek a katonás felelet, és azóta többször ő is „General Vorwärts”-nek nevezi Blüchert. Ugyancsak dicséri a porosz katonákat is. E tiszteletreméltó nemzet e sarjadéka — írja Széchenyi — megerősítik az alaptételt, hogy egy népet sohasem lehet legigázni. Visszatérve útjából a nagy hóban küzködve Mannheimban megáll egy órára, hogy egy kis meleg étellel felüditse magát, nem maradhat tovább ott, mert sietnie kell, hogy jóságos vezérének átadhassa jelentését.

Egy másik kiküldetésekor Chaumontból 1814. január 18-án Széchenyi egy nyomorúságos kétkerekű kordét rajzol levele elejére, hogy ilyen szépséges alkotmányon, egy francia postakocsin van szerencséje már 6 napig, szünet nélkül utaznia. Először Dijon-ban volt, alig tért vissza, az udvari főhadiszállásra küldték. Azt hitte, hogy végre a nyugalomnak is áldozhat egy kis időt, de biz azonnal tovább kellett mennie Wrede bajor tábornokhoz, majd Langresba visszatérve a württembergi trónörökshöz küldik, hogy onnan a hadiszállásra érve másnap a sereggel tovább folytassa útját. Végeláthatatlan a nyomorúsága, írja, s nem szabad nyugalomra gondolnia, különben is az említett diadalkocsin a nagy rázástól mindig rosszul lesz és annyira át van fagyva, hogy alig tud írni, ezen kívül oly fájdalmas hangulatban van, hogy egy pár könnyet szívesen áldozna az elhagyott otthonnak, ha 20 sudár, szép fiatal orosz gárdatiszt nem volna vele egy szobában. Csak az a kedves remény, hogy

ennek az állapotnak is egyszer vége lesz, egyedül az vígasztal mindenkit.

Február 10-i tréfás hangú levelében megemlíti, hogy az elmúlt éjjel életének egyik legszerencsétlenebbje volt. Roszszul érezte magát, aludni és pihenni vágyott, de felkeltették és az előőrsökhöz kellett mennie, hogy a fővezérnek az ellenség állásáról hírt hozzon. Lemondott volna minden dicsőségről, akár le is mondott volna rangjáról, csakhogy nyugodhasson. Kétségbeesetten lóra ült és ellovagolt a sötét éjbe és ködbe, de nem tudta, hová! Egy elpusztult falu közepébe ért, majd jobbra, balra árkokon, erdőkön, mezőkön át végül egy mocsárba jutott. Kötelessége tudatában borzalom fogta el, mert nem remélte, hogy végre tudja-e hajtani a parancsot, aggasztotta a késedelemből eredő őrjáti feladat s hogy útjában minden elem gátolja. Lovát maga mellett vezetve Robinson esete jutott eszébe. Mind izgatottabb lett, különféle események futottak át elméjén, már agyonlövételre gondolt, s erről eszébe jutott, hogy van pisztolya. Riasztó lövést adott le. Pisztolya nagyot durranva kiesett kezéből, lova elszabadult, ő maga pedig arccal a mocsárba esett. Amint kievickélt belőle, 3 nádorhuszár segített rajta. Tőlük tudta meg, hogy az ellenség elvonult a vidékről, azután minden adatot egybeszedve a főhadiszállásra indult, hogy reggel átadhassa fővezérének a jelentést. A fővezér meglepődése és az, hogy nem történt semmi baja, volt a jutalma. Tegnap beteg volt, halálfélelmet állott ki és most írja atyjának, alig tudja megvárni, hogy egy 14 éves kakast teljesen elfogyasszon.

Február 25-én neki jutott osztályrészül, hogy a visszavonuló Blüchert ismét felkeresse és átadja a döntő haditervet. Útjában sok eseményt ért meg, majd a francia katonák, majd a parasztok kergették meg, mint valami nyulat. Lovon és gyalog végre Isten segítségével a legnagyobb gyorsasággal Fère Champenoise-be ért, de senki sem tudott felvilágosítást adni, hol találhatja meg Blüchert. Istenhez fohászkodva, éjjel, ködben számtalan felégetett és kifosztott falu után a hold gyenge világítása mellett, hosszú keresés után végre rábukkant Blücher seregére, amely a főszeregtől elvonulva merész és gyors menetben már egyenesen Párizs felé tört. A ránk maradt útinaplóban Széchenyi a következő helységek neveit említi: Bar sur Aube, Brienne, Coclois, Arcis sur Aube, Mayilly, Vitry, Chalons sur Marne, Fallon, Epernay, Port à Brainson, Dormans, Barois, Chateau Thierry, Oulchy le Chateau, Soissons, Braine sur Vales, Fismes, Jonchery, Rheims, Les petites Loges, Chalons sur Marne, La Chaussée, Vitry, Longchamps, St. Dizier, Wassy, Damastier, Colombey.

Ime, e néhány megbízatás teljesítése elegendőképpen bizonyítja, mily sok testi és lelki fájdalmat kellett Széchenyinek elviselnie, s ezek eléggé megmagyarázzák időnként nyilvánított elkeseredését.

*

Széchenyi magyar volta ez időszakban háttérbe szorult. Egyszer említi, hogy egyik futárszolgálatával alkalmával, amikor a mocsárba esett, 3 nádorhuszárral, akik kellemetlen helyzetéből kiszabadították és visszahozták elszabadult lovát, magyarul beszélt.

A hazáról (Vaterland) háromszor szól: „Mein Leben gehörte meinen Vaterlande, und der gerechten Sache, dem ich's weihte“; (1814. III. 3.) „... jeder Fremde seine Heimath und sein Vaterland in dem Hause meiner gastfreundlichen Eltern finde“ (1814. III. 8); „ich finde keine Zeit für mein liebtes Geschäft, mich in mein lieben Vaterland zu träumen“ (1814. IV. 26). Bizonyára a magyar hazát érti. A szülői házat (Heimath) többször említi³¹ s mindig kedves, megható megemlékezéssel, szülői iránt hálanyilatkozatával kapcsolja egybe. Ezzel szemben több oly határozott nyilatkozata van, hogy az osztrák hazát érti.

1814. január 17-én ezt írja: „(A franciák mindenkit egyszerre fel akarnak tartóztatni az előrehaladásban), de nem képesek egy macskát sem fogva tartani *különösen minket, osztrákokat nem*, akik piszkos-szürke köpenyünkben oly hevesen haladunk előre, mintha csak borson nevelkedtünk volna.”

1814. február 12-én így nyilatkozik: „Ha Schwarzenberg és Metternich nem volna, e két ember, akik *nekünk Istentől elhagyott osztrákoknak* teljes világítócsillagaink, azt hiszem, az orosz cár is szívesen kockáztatna egy lépést vissza felé.”

1814. március 6-án Schwarzenberget dicsőítve ezt írja: „A meleg kályhánál, vagy a szép esti fénysugárnál kedves hercegünk sok szép jellemvonását fogom elmesélni, akire *mi osztrákok büszkék lehetünk* és akit maga a Gondviselés választott ki Európa megmentőjévé.”

Ezek a határozott kijelentések azt mutatják, hogy Széchenyi István, amióta az osztrák főhadiszállásra került, az osztrák környezetben alkalmazkodott annak osztrák felfogásához.

Amióta Magyarország Ausztriával kapcsolatba került, az osztrák kormányzat állandóan arra törekedett, hogy hazánkat befolyása alá kerítse. Ausztria tartományaiban nem volt alkotmány, az osztrák kormányzat arra törekedett,

³¹ 1819. XII. 7; 1813. XII. 23; 1814. II. 12; 1814. III. 8; 1814. IV. 20.

hogy Magyarországot is ez állami körbe vonja, azaz, hogy „a birodalomban” egységes legyen a kormányzás. Törvényeink ez időtől kezdve azt bizonyítják, hogy a magyar rendek arra törekedtek, hogy veszélyeztetett alkotmányukat épségben tartsák. Ügyszólván minden királyunk kijelentette koronázása előtt, hogy az országban csak az addig hozott vagy a jövőben országgyűlésileg hozandó saját törvényeink szerint akar uralkodni. Állandó az ígéret törvényeinkben, hogy a király magyarok meghallgatásával fog intézkedni.

Mária Terézia az 1741. 11. törvénycikkben kijelenti, hogy az ország dolgait az országon belül és kívül magyarokkal fogja tárgyaltatni, udvarában is magyar tanácsosainak működésével él, a statusminisztériumokban magyarokat is alkalmaz, az országon belül minden politikai ügyet és az ország közállományát illetőket az ország törvényei által megállapított módon a kir. helytartótanáccsal fogja tárgyaltatni.

Az 1791 : 10. t.-c. határozottan kimondja, hogy Magyarországnak a *pragmatica sanctio* útján közös uralkodója van ugyan Németországgal (1804 óta Ausztria), azért mégis szabad és független, azaz semmiféle más országtól nem függő, s királyai saját törvényei és törvényes szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára kormányozzák.

Törvényeink folytonos erősítései bizonyítják, hogy a valóságban az ausztriai kormányzat mindig érvényesítette befolyását. A magyarság harca azt eredményezte, hogy lassanként közös intézmények keletkeztek Bécsben, s itt a kormány nyelve a német volt. Így ment át a törvény szava ellenére a valóságban a tényleges hatalom az osztrák kormányzat kezére. S ez nagyon éreztette hatását a magyar nemzeti szempont rovására. Még rosszabb volt az állapot a katonáskodás terén. Az ország nemessége a törvények értelmében a nemesi felkelés útján teljesítette kötelességét. A kormányzat arra törekedett, hogy itt is egységes állapotot teremtsen. A vezető tiszteket (idegeneket) a király nevezte ki, sokáig ezért panaszkodtak az országgyűlési rendek; végül, sajnos, a magyar nemesség az 1715 : VIII. t. cikkben elismerte, hogy van egy belföldiekből és külföldiekből álló állandó katonaság, a császár serege. Ezzel a nemesség kiadta kezéből a fegyvert és mert „ő maga nem akarta, a jobbagyság meg nem tudta eltartani a sereget, elvállalta az uralkodó, de ennek minden hasznát magának követelte. A törvény csak egy jogot hagyott meg a nemzetnek, hogy a hadsereg költségeinek fedezését és a szükséges adó megszavazását az országgyűléstől tette függővé.”

I. Ferenc, és a francia háborúk korában ez „a birodalmi egységes vezetés” a legnagyobb mértékben érvényesült —

minden téren. Amikor aztán 1814., illetőleg 1815-ben vége lett a háborúnak, s mint Széchenyi István maga írja atyjának, „szabad lett az emberiség és szabadon élvezheti országa levegőjét, amely anyja volt,” (1814. IV. 16.) a közös vezetés tovább tartott, az állapotok nemhogy javultak volna, hanem még rosszabbodtak. A magyar nemzet alkotmányát figyelmen kívül hagyták, s hogy az alsó tábla, ahol az ellenzék a legjobban érvényesült és az igazságot a kormányzatról többen bátran meg merték mondani, ne okozzon kellemetlenséget, a törvény és a megyék sürgetése ellenére 1825-ig nem hívták egybe az országgyűlést, a katonaságot és az adót a törvény ellenére önkényesen állították, illetőleg szedték be, az ellenkező megyéket pedig hatalomszóval hallgattatták el.

Hogy a Széchenyi által emlegetett szabadság és szabad levegő milyen volt Magyarországon, azt Sopron megye követe, Felsőbüki Nagy Pál találóan jellemezte az 1827. május 2-i országgyűlésen az előleges sérelmek ügyében tartott beszédében.³² Ebben az ausztriai kormányzatot erősen megtámadta. Szemére vetette, hogy Magyarország az ellenséges időkben, mikor az uralkodóház szorult helyzetbe került, nagylelkűen és fejedelme iránt hűséggel nem sürgette sérelmeit, de a legkevesebbet is nyerte később. „Mennyi időktől fogva csak ígéretekkkel, csak üres válaszokkal üztünk el! Felterjesztettük panaszainkat a háború idején, akkor az mondódott, most azoknak nincsen helye és ideje. Jobbágyi alázatossággal panaszolkodtunk, meg nem hallgattattunk! Próbáltunk erősebben jajgatni, akkor megtántoríthatatlan hűségünk is kétségbe hozódott. Sérelmeinknek és panaszainknak soha sincs helyük, sem formájuk, alkalmasint a maga példáján megtanulta azt most a magyar nemzet, hogy sérelmeit akkor terjessze elő, amikor azoknak a körülállások időt, alkalmatosságot fognak szerezni. Akár reprezentáljunk most, akár nem, mindegy. A minisztérium a maga kanonizált systemájától el nem áll, mellyel hazánkat mindig igazgatta.” Majd adatokkal igazolta Nagy Pál a minisztérium törvényellenes politikai rendszerét, aztán így fejezte be beszédét: „... hazánkat vitéz katonaságra termett és minden jó kimiveltetésére alkalmas nemzet lakja, tudja ezt a minisztérium; szereti azt, ha nemzetünk harcait meg harcolja, az egész monarchiát a veszedelem idején óltalmazza, az ellenség prédájától megmenti. De midőn minden közteherben részesült, az általános veszteséget és nyomorúságot elszenvedte: a háború semmiféle hasznában és előnyében nem részesíteti, még csak arra sem méltatja, hogy pa-

³² Nemzeti Múzeum 897. Fol Hung.

naszait meghallgassa. A haza minden természetményeit, javát, zsírját kiveszi, azzal magát és nemzetét hizlalja, hazánk fizikus és morális erejét elhasználja és összetapodja, úgy hogy méltán el lehet mondani, hogy hazánkban az ausztriai minisztérium az isteni gondviseléstől oly gazdagon megáldott hazánkat legyőzte, mert áldásával nem élhetünk. Valóban hasonló országunk az egyiptomi piramishoz, melynek külsejét sok cifraságok ékesítik, belül pedig temető. Így hazánk is a természet minden szépségeivel, áldásával bővelkedik, de annak lakosai közt inség, nyomorúság, panasz és jajgatásnál egyebet nem lehet hallani."

A főrendek többé-kevésbbé alkalmazkodtak a viszonyokhoz. A magyar felfogás az önállóságról folyton és sokaknál csökkent. Erre igen találó példát idézhetek. Széchenyi nevelője, majd jószágigazgatója, Lunkányi János 1848. szept. 6-án levelet intéz Széchenyi Istvánhoz. Kossuth 1848-ban erélyesen igyekezett a magyar önállóságot megvalósítani, ennek következtében az ausztriai kormányzat minden befolyását Magyarországra elvesztette. 1848. augusztus végén oly okiratba foglalta ez ellen a véleményét, amely az 1848. előtt az ausztriai kormányzat befolyásával kezelt intézmények (kül-, had- és kereskedelemügy) közösségének fenntartását követelte. Széchenyi mind izgatottabb lélekkel volt a Kossuth, majd az osztrák kormányzat harcának szemlélője, s lehet mondani, leginkább ez bontotta meg lelki egyensúlyát. Orvosa már Döblingbe kísérte, amidőn Lunkányi levélben igyekezett őt megnyugtatóni. Ebben hivatkozik a napoleoni háborúk korabeli hasonló viszonyokra.

„Itt most kettőt jelölök meg rövidebben, írja Lunkányi, nem követésre, mert változtak az idők, hanem csak historiai tudomásra. Az elsőt már többször előhoztam. 1810-ben O'Donnel finansminisztersége alatt volt a tervezet az ezer millióból álló status adósságot a külön országokra felosztani. Magyarországra volt 200 millió szánva. Főminiszter Gr. Saurau felszólította a magyar fődinasztákat, hogy az ez iránt megnyitandó országgyűlésen azt vinnék ki. Ez iránt Pesten volt a tanácskozás, ott voltak többi közt gr. Széchenyi Ferenc, gr. Esterházy József, gr. Illésházy, gr. Festetics György, gr. Cziráky Antal, gr. Károlyi (a mostaniak atyja) etc; én titoknoki hivatalt láttam el Exciád atyjánál — a tanácskozások eredménye volt, hogy igen is, ki fogják vinni, de érette a kormánytul követelték, hogy minden örökös tartományok is alkotmányt kapjanak, (hogy ez által nagyobb garanciája legyen a magyar alkotmánynak) a magyarországinak mintájára. Bécsben legyen a *birodalmi országgyűlés*, melyben az akkori négy nationalitások, ú. m. német, cseh-morva, halicsi és magyar részt vegyenek — né-

pességök arányában, ott a hadsereg, pénz és kereskedés végeztessen, otthon aztán minden ország a maga geniusa szerint végezze a többi. Ez át is lett adva a kormánynak. De O'Donnel meghalt, és gr. Wallis más tervet vitt ki. Még meg kell jegyezni, hogy a miniszterek választása is ezen négy nemzetiségből lett volna kinevezendő.”³³

Sajnos, ennyire meggyengült a magyar önállóság érzése a főrendek között. És ezt mind a közös intézmények, köztük első sorban a közös katonaság, idézte elő. Ezek az intézmények valóságos olvasztók voltak Ausztria javára, a magyar nemzetiségnek pedig temetője. Hány kiváló magyar és magyar család németesedett el vagy vetközött ki magyarságából! Ebbe az olvasztóba került gr. Széchenyi István is, amikor a császári főhadiszállásra került futártisztnek. Ennek a környezetnek a hatása alatt áll 1814-ben. A főhadiszálláson németül vagy franciául beszélt, csak Ausztriát, közbirodalmat, császárt ismertek és emlegettek: nem csoda, hogy e fogalmak háttérbe szorították magyarságát. Fenyegette a veszély, hogy az ő magyar nemzeti érzése legalább is el-lányhul vagy elhal. Ő is belekerült az olvasztóba, de ki-menekült belőle. Hogy hogyan? Azt alább fogjuk látni.

VISZOTA GYULA.

³³ T. i. a minisztereket négy nemzetiségből (!) választották volna.

KISFALUDY SÁNDOR KÉT RÓZÁJA.

(Első közlemény.)

Az I. K. 1938. évfolyamában Gálos Rezsőnek *Kisfaludy Sándor Lizája* c. tanulmánya *A két Kisfaludy Sándor* c. doktori értekezéssel foglalkozik. Mivel dolgozatom nem lehet oly mértékben ismerős még a szakemberek előtt sem, mint a róla szóló vita-tanulmány, főbb mondanivalóit, elsősorban a Gálos által érintetteket, legyen szabad röviden összefoglalnom.

Kisfaludy pompás prózai munkájának, a *Napló és francia fogságomnak* egyik eddigi kiadása sem hű. Az első kiadó, Kisfaludy Árpád Béla elég sok helyütt kihagyással közli a szöveget, s a kihagyás olykor értelemzavaró is. Utal ugyan arra, hogy „itt-ott néhány szót vagy mondatot” kihagy, de több a kihagyás, s némelyik terjedelmesebb, mint ebből az utalásból gondolná az ember.¹ A kihagyások nagyjából erotikus vonatkozásúak, s részben az egyházi férfiaknak tisztükhöz nem méltó életmódját és politikáját bírálják. Ezért nem is tartottam szükségesnek a kihagyások közlését. De vannak a kéziratban Kisfaludy Sándor saját kezétől származó utólagos változtatások, illetőleg átfirkálások is, melyek alatt az eredeti szöveg több-kevesebb nehézséggel, de általában kétségtelen biztossággal elolvasható. Kisfaludy átfirkálásai egy névre, s e névnek viselőjével kapcsolatos szövegrészekre szorítkoznak. A név: *zalabéri Horváth Rozi*; a helyreállított kéziratból pedig az derül ki, hogy Kisfaludy a *Napló* írása idején nem Szegedy Rózába, hanem (az ekkor még csak tizenöt éves) zalabéri Horváth Roziba volt szerelmes. Horváth Rozival kapcsolatban az író mindig szerelemről beszél (egy, természeténél fogva közönbösebb, említést kivéve); Szegedy Rózával kapcsolatosan szerelemről nem szól, hanem műveltségéről, érzékeny lelkéről, önteltségéről (többször is) s egyetlen egyszer „érmények megújulásáról”. A *Napló* szövege az elbeszélte ese-

¹ Angyal D. változatlanul közli a Kisfaludy Á. B. szövegét a Kisfaludy Sándor Minden Munkái VII. kötetében.

ményekkel egykorú fogalmazás is lehet, de mindenesetre korábban keletkezett, mint ahogy a költő levelezésbe kezdett Szegedy Rózával, tehát legkésőbb 1798 első felében. De más is következik az előbb elmondottakból. A *Regék* írásának első ötlete is a *Naplóban*² vetődik fel; a *Kesergő szerelem* írásához is a *Napló* írása közben fog hozzá, s még mielőtt Szegedy Rózával levelezésbe kezd, a *Himfyt* két-részesnek tervezi, vagyis boldog szerelmet is akar írni:³ mindezek alapján azt állítom, hogy nemcsak a *Naplót* nem lehet Szegedy Rózához kapcsolni, hanem Kisfaludy 1808-ig megírt munkáinak fogantatása (tehát nem: megírása!), vagyis a megírás ötletének felvetődése — a *Két szerető szívnek története* kivételével⁴ — Szegedy Rózához semmi-képen sem kapcsolható. E munkák fogantatását a Horváth Rozi iránt érzett szerelemhez kapcsolni — lehet, Szegedy Rózához — nem. A Gálos-féle „Liza-ciklus” elnevezés tehát nem jogosult.

Az 1808-ig írt munkák közös vonása s Kisfaludy írói-költői pályája első felének: az „egyik” (1808 előtti) Kisfaludy Sándornak jellemzője, hogy minden egyes munkája irodalmi élmények hatása alatt keletkezik: „irodalmi élmény tudatosítja, mutatja írói feldolgozás számára felhasználhatónak, sőt teszi azzá a saját élményt.”⁵ Ennek a kornak ihletformája: „irodalmi élmények hívják fel figyelmét, hogy a maga életének eseményei, élményei költői feldolgozásra alkalmasak.”⁶ — A „másik” (1808 utáni) Kisfaludy Sándornak az előzőkhöz hasonló új irodalmi élménye nincs, új munkáit a hazafiság ihleti; ennek a „patriota” Kisfaludy Sándornak célja: a hazafias eszmék terjesztése az irodalom útján. Főjelentősége a fejlődéstörténet szempontjából, hogy közönségnek ír és így közönséget nevel, illetőleg teremt.

Gálos mindebből elfogadja a kiindulást, — azt nem lehet el nem fogadni⁷ — de mindent, ami a tényekből jó-részt kényszerűen folyik, de ellenkezésbe kerül az ő Kisfaludyról régebben írott dolgozataival, — amelyek a nem hű kiadáson alapultak és azzal érveltek — tagad, illetőleg úgy tüntet fel, mint alaptalan, adatokba ütköző állítást.

Írására mindjárt válaszoltam; válaszomat az I. K. akkori szerkesztője átvette s egy hét múlva visszaadta

² Vö. MM. VII. 231—2.

³ Vö. MM. VIII. 133.

⁴ Ezt egyébként, mint dolgozatomban kimutattam, 1806. végén vagy 1807. elején írhatta.

⁵ A két Kisfaludy Sándor 26.

⁶ Uo.

⁷ Bár, mint látni fogjuk, „válogat” az adatok közt.

azzal, hogy (miért?) nem közölheti. A válasz rövidebb és egy kissé borsosabb volt. De azóta eltelt majd négy esztendő. — Vitatkozási vágy nem fűt. A tárgyi igazság keresésén kívül az a különös irodalomtörténetírói módszer készített megszólalásra, mely Gálos sajátja. Vita-tanulmánya nem éppen tárgyilagos, adatai nem mindig megbízhatóak, részben hamisak, módszere hibás.

Gálos főtétele, s ezt kellene minden áron bebizonyítani: „Pais érdekes fölfedezése semmit sem változtat azon, hogy a *Napló és francia fogságom* a Liza-ciklus első darabja, hogy Szegedy Róza az igazi hősnője, s hogy ikermunkája a *Kesergő szerelemnek*:⁸ a kettő egyazon ihlet szülötte”,⁹ s általánosabban megfogalmazva: „1808-ig minden munkája egy ihlet-körbe tartozik: szerelméből fogan, s ennek a Liza-ciklusnak egyre forróbban hevítő napja Szegedy Róza volt”.¹⁰

Ez az írás nem válasznak, vita-iratnak készül csupán; hasznosabbnak ígérkezik, ha inkább Kisfaludy Sándor és a két Róza — vagy ahogy Kisfaludy maga írja: *Rozi* — kapcsolatait vizsgálom meg, s e révén néhány újabb adalékkal is szolgálhatok ebben a nem egészen érdektelen kérdésben. Vizsgáljuk meg időrendben haladva mindazon szóbanforgó adatokat, Gálos állításait is, melyek 1. a *Napló és francia fogságom* írása előtti időre vonatkoznak, 2. amelyek magával a munkával kapcsolatosak, és 3. amelyek a *Napló* megírása utáni eseményeket illetik.

1. „Az ismert gógánfai jelenetből tudjuk (— — —), hogy Szegedy Róza kikosarazta költőnket” — írja Gálos.¹¹ Ez az állítás, ilyen formában — nem Gálosnál fordul elő először — teljesen alaptalan. *Kikosarazásról* Kisfaludy Sándor soha, sehol, sem nyomtatásban megjelent, sem kéziratban lévő munkájában nem írt! Más sem abban a korban. A megkérés és kikosarazás egyszerűen irodalmi legenda. Tekintsük át vázlatosan a kialakulását. — Toldy, Gyulai, Rényi, Dengi, Werner stb. — nagyobbára magának Kisfaludynak önéletrajza alapján állva, de ismerve a *Két szerető szívnek történetét* is! — nem tud még kikosarazásról. Angyal Dávid sem. Ő így ír a kérdésről: „De olaszországi utazása előtt mégis haza látogatott s ez alkalommal Szegedy Rózával is találkozott. Úgy látszik, hogy szerelmet vallott neki (én vastagítottam), de hidegebb fogadtatásra talált, semmint várta. Ezért kissé neheztelt...”¹² — Császár Elemér már így szól: „Elhatározta, hogy megkéri Róza (miért

⁸ Ezt ugyan, tudtommal, nem is vontam kétségbe.

⁹ I. K. XLVIII. 24.

¹⁰ I. m. 28.

¹¹ I. m. 19.

¹² MM. VIII. 714.

Rózsa?) **kezét**. — Gógánfán, Eötvös és Sümeg között a feleúton, nyílt vallomást tett.¹³ — Pintér Jenő irodalomtörténetében pedig már ezt olvashatjuk: „Mikor a testőrségtől elhelyezték, **megkérte Szegedy Róza kezét**, de ekkor újabb csapás érte: a büszke leány, aki tudott bécsi áthelyezéséről és Medinával való viszonyáról, **nem ment hozzá feleségül**.”¹⁴ — Ez a vázlatos áttekintés is megmutatta, hogyan keletkezik irodalmi legenda. 1893: „úgy látszik, hogy szerelmet vallott”; 1910: „elhatározta, hogy megkéri a kezét; nyílt vallomást tett”; 1913: „megkérte a kezét; nem ment hozzá feleségül”. A szerelemvallásból — leánykérés, az úgy látszik-ből — elhatározás, az elhatározásból — bizonyosság lesz húsz esztendő alatt. A legenda azóta elterjedt s szinte közhelyként bekerült minden újabb életrajzba. Gálos ki is színezi *K. S. Hátrahagyott munkái*hoz írott bevezetésében: „Ezek is közrejátszhattak, hogy a leány — mikor neki Gógánfán, ajtóstól rohanva a házba, váratlanul szerelmet vallott — kikosarazta.”¹⁵

Mármost mi e legenda keletkezésének alapja? A *Két szerető szívnek története* több alkalommal céloz arra,¹⁶ hogy Gógánfán történt valami Kisfaludy és Szegedy Róza között. Kisfaludy szerelemről szólott Rózának? S ő hidegen fogadta a vallomást? E kérdések felől a munka kétségben hagy, mert nem tényeket mond el, hanem csak célozgat rájuk. Hogy Kisfaludy megkérte Rózát, s Róza őt kikosarazta, ez talán még olyan valaki számára is merész kikövetkeztetés, aki nem kis leleménnyel következtet ki a szövegekből ott nem rejlő dolgokat. A levélregényt egyébként sem lehetne döntő bizonyítéknak tekinteni, hiszen Kisfaludy 1806-ban vagy inkább 1807-ben írja, mikor Szegedy Róza már régen a felesége. — Az *Önéletrajz* és a *Hattyúdál* hasonlóképen tartalmaz célzásokat Róza hidegségére, de sem megkérésről, sem kikosarazásról nem szól egyik sem; egyébként is 35—40 esztendővel a kérdéses időpont után keletkeztek. — Amit Kisfaludy a levélregényben elmond, vajjon nem a *Kesergő szerelem* vékony meséjének utólagos igazolása akar az lenni? Lehetne talán a *Két szerető szívnek története* homályos és néha-néha ellentmondó célzásából kihozni valami más magyarázatot, de őrizkedjünk a hipotézisektől.

A levélregény azonban egy másik kérdésben mégis hi-

¹³ Kisfaludy Sándor 51.

¹⁴ A magyar irodalom története Bessenyei fellépésétől Kazinczy haláláig. II. 102.

¹⁵ Hh. M. Bev. 13. — 1931.

¹⁶ Vö. MM. VI. 388, 389, 396, 408—9, 412, 415, 416, 441, 444, 449, 450, 452, 468, 476, 493, 498, 519—20, 530, 540. I. Azért utalok ezekre az adatokra, nehogy adatok „elhallgatásá”-nak vádjá alá essem.

teles. Abban, hogy nem Szegedy Rózát, hanem *zalabéri Horváth Rozit* valóban megkérte Kisfaludy. Ha nem történt volna meg, miért találna ki épen ilyet az író? Hiszen a megtörténtet is jobb volna eltitkolni a felesége előtt, ha lehetne. A tényen segíteni már nem lehet, a hozzáfűzött magyarázkodás igyekszik legalább élet venni a dolognak, de a „már házaseletben írt ez a részlet természetesen szépití szerepét Szegedy Róza előtt és torzítja a történeteket” — mint azt maga Gálos írja bírálatában.¹⁷ A levélregényre még visszatérünk.

2. Szükségesnek látszott előbb ezt a legendát elhárítanunk az útból, mert egy kissé más lesz a súlya az ezután vizsgálendő adatoknak, ha tudjuk, hogy Kisfaludy Szegedy Rózát nem kérte meg, Horváth Rozit pedig egészen bizonyosan igen. — A *Napló és francia fogságom* kézírata mindkét Rózáról többször szól. A *Rozi* név minden családnév nélkül is sokszor előfordul a munkában. Meg kell vizsgálnunk ez adatokat, mert ezekkel kapcsolatban is meglepő állításokat tartalmaz Gálos cikke. — Legtárgyilagosabb megoldásul az kínálkozik, hogy sorra vesszük mindazokat az adatokat, amelyek a *Rozi* nevet megemlítik. — A Kisfaludy által utólag átfirkált szavakat és szótagokat vastag betűkkel írjuk; a szemelvények előtt a kelt, utánuk az Angyal-féle kiadás lapszáma áll.

1796. márc. 8. Tsak **Horváth** Rozi szerez gyakran nyughatatlanságot. Ő, és te hibáztok szívemnek, és vagytok tárgyai forró kíváнатimnak. Imre! iparkodjál barátodnak meghódítani ezt a' természetemmel meg egyező Leánykát; az én isméretségem még igen új véle — ujjabb, mint sem hogy valamit kezdhethnék — szívem teli vagyon véle — Őtet látom, hallom, érzem mindenben, mindenütt, mindenkor, annyira meg vagyok általa bájolva. (VII. 219.)

Márc. 15. Képzelő-erőm **Horváth** Rozit mind azon Kellemekkel, mellyek tulajdoni ma elejbém rajzolván, Szívem ezer féle szerelmes érzeményekre olvadt; — 's akár miként kényszerítém is magamat, ki nem tudám Őt verni fejemből. Ez a Leányka egészen bírja szívemet. — Segedelmet Barátom! Nem hijába ójtam én magamat mindig e' **három Zalabéri** Gráciától — veszedelmes Paphos ez egy jó izlésű Pásztorlegénynek — O be irigylendő leszen sorsa azon szerentsés Faunnak, a' kinek a' **kis** Pasithea részül jutand. (VII. 226—7.)

Márc. 20. Azt tudom, hogy egy szerelmes gondolat, mellynek foglalatja Rozi volt, gyakran belé tsapott szívembe, és sebes nyomát hagyta benne. — Sokszor epedek ezen

¹⁷ I. m. 20.

Leánykáért, 's néha annyira elnyom emlékezete, hogy kén-telen vagyok önnön mulatságos társaságunkból is elvonni magamat. (VII. 230.)

Márc. 21. 'S itt is úgy jelenik meg nékem Rozi, mint a legszebb hajdani kisasszony, a'kinek megnyeréseért számba sem venném a' veszedelmeket, hanem kész volnék vetélkedő-társaimmal ezer lántsát törni, — ezerszer megküzdeni ve-lek, hogy a' nyeregből kiemelhessem őket. (VII. 232.)

Márc. 23. Vannak bizonyos emlékezetek, jól mondá azt Szegedy Rozi néked írott levelében, mellyek mindig édesen esnek a' szívnek, ámbár az okosság kárhoztatja azokat. Ezt mondhatom én is Bétsről, mellynek öröme között töltött há-rom esztendeim különös epocháját teszik életemnek. Kivált-képpen pedig te 's nem is más **Bétsben egyedül te én fe-lejthetetlen Medinám!** Utóbb, ha ismét ölelni foglak, hallani, vagy talán olvashatni fogod azt, a' mi kettőnk között tör-tént és most még előtted is titok. (VII. 233.) (A vastagított szavakat Kisfaludy Á. B. hagyta ki.)

Márc. 28. Már ismét Zalába tévelyedtem! De nem is tsudálom, mert a' sors Zalának határai közé szorította min-den földi boldogságomat, — tsak ott — egyedül tsak ott virágzanak nékem az emberi életnek minden örömei. Ott vagy te — Rozi ott van. (VII. 236.)

Ápr. 5. Most Rozi mellé, és a' te barátságos karjaidba szivszakadva vágyakodtam, — — — (VII. 239.)

Ápr. 9. Az Atyádat, és hugaidat tisztelem többi Ismé-rőseimmel edgyütt. — **Horváth Roziról megemlékezzél.** — Szegedy Rozinak irjad meg, hogy én a' külföldön is nagy tisztelője vagyok; ne nehezteljen rám, sőt inkább szána-kodjék rajtam. (VII. 241.)

Ápr. 27. A' nap tsudálandó felségében éppen nyugodni kezdett, a'midőn egy a' többieknél magas'bbra emelkedő dombra futottam, és — gyönyörű tekintet! bár tsak te ve-lem lettél volna — vagy Szegedy Rozi — Veronát az ő tornyaival nem igen meszsze, előttem látám fekünni. Elra-gadtatva néztem pipámnak dohány ködje közül a' gyönyörű mezzőket és lugosokat, mellyekben a' szerelmes Katull

(gaudet Verona Catullo)

gyermekkorában játszadozott, és lelkét az ötet környülvevő szép természettel táplálá; a' hol azután legény korában oly gyönyörűen énekelt a' szerelemről. — Mennyi sohajtást nem küldöttem én is innen Rozi felé! (VII. 256—7.)

Ápr. 29.

Hajdan Virgil idejében
A' lány fünek hegyette
Tityr égvén szerelmében
Amarylt emlegette.

Hogy az erdő 's berek Amarylt hangzotta,
Tárgyát bús szivem is égve óhajtotta:

Rozi nevét sóhajtottam

'S írá'm a' bik' kérgére;

Az erdőt megtanítottam

'S az egész tájt nevére.

(VII. 261.)

Máj. 12. — — —, fájt a' szivem leg inkább érettetek,
Kedveseim, kiktől illy módon szakasztott el ellenkező sor-
som — Imrém! és Rozi! hányszor nem sóhajtoztam utánna-
tok. (VII. 284.)

Máj. 28. Eleven képzelő erőm! te kivált most legna-
gyobb jóltevőm, tsak te ne hagyj-el, hát — jó lesz; mert
úgy, a' mikor szivem kívánja, mindég Imrém' és Rozi', a'
szép Rozi' társaságába gondolhatom magamat. (VII. 290.)

Máj. 31. A' szerző minden századbeli jeles aszszonyok-
nak példáival világosítván munkáját, szépen és erőssen vi-
tatja az aszszonyi nemnek a' férjfiúi nem felett elsőségét.
Eszembe juta itt Szegedy Rozi, a' kinek ha ez a' könyv
kezeibe akadna, még jobban el bizná magát. De igaz
az is, hogy Ő is méltán helyet érdemelne az ezen könyvben
elő hozottak között — soknak megmutatására. (VII. 290.)

Jún. 16. Most olly tsendességben vagyunk mind mi,
mind a' Frantziák, hogy háborittatás nélkül készítettem el
egy kis költeményt, prózában, a' Maylandi Vár ostromla-
tásának, a' hol én is ott voltam, örök emlékezetére. —
Mársnak dühössége talán azt gondolod? — nem — *Vénus'*
Temploma Gnidosban. — Két énekben. **Zalabéri Horváth**
Rozinak ajánlva. (VII. 294—5.)¹⁸

Júl. 3. Megyek tehát, nem téged ölelni, szeretett Imrém,
sem téged látni, szép Rozi; — hanem a' bizonyos inségbe,
mert ugyan lapos az erszényem. (VII. 302.)

Júl. 11. Ez a' hegy, ez a' völgy hasonlóná teszi a' he-
lyet **Zalabér** kies vidékéhez. A' gondolatoknak sebes szár-
nyain viszen engem oda most eleven képzelő erőm: Látom
a' **három** oda való Grátiákat (a kéziratban itt egy-két szó
teljesen olvashatatlanra firkálva) — — — felkelni az Auró-
rával: — — — Élek kedves barátom, de szomorúan, mint
midőn Orestes az erdőben bolyongott és hijába sohajtozott
Pyладese és Hermionéje után. (VII. 308.)

Júl. 18. O te, és Szegedy Rozi! mért nem vagytok ti

¹⁸ Ezt az átfirkálást csak legutóbb sikerült megfejtenem. A kezdő
Z betű elég jól kivehető, a végén: *Rozinak ajánlva* is meglehetősen
elolvasható; az ékezetek és a kétsoros mássalhangzók (l, b, H, t, h)
sor fölé nyúló részei — melyek nincsenek átfirkálva — nem igen
engednek meg más olvasást. De ha csak a *Rozinak ajánlva* szavakat
tekintjük is hiteles és biztos olvasatnak, akkor is nyilvánvaló, hogy
Horváth Rozinak és nem Szegedy Rózának szól az ajánlás, mert az
utóbbi esetben nem kellett volna eltüntetni = átfirkálni.

itt? — A' ti lelketek minden szépet, minden nagyot tökéletesen érez — itt edgyütt fellengezhetné(n)k. (VII. 322.)

Júl. 19. Tsak azt az egyet kérem sorsomtól, hogy téged és **Horváth** Rozit ismét látni — ah, dobogj, dobogj szegény szívem! — édesen fájsz ugy-e? — 's te isten ajándék, képzelő erő, fessed elevenen elejbém a' szerelem rózsza —, és a' barátságna liliom szineivel ezt a' gyönyörű scénát — ebben a' sivatag pusztaságban! (VII. 323.)

Júl. 24. Rozinak ortzáját az álom úgy piritja, mint a' miként Aurora pirul!... (VII. 329.)

Júl. 28. Badatsony jut itt eszembe — a' tavalyi szüret — tudod mi történt ottan? — Sóhajtasok tolódnak fel meljemből — fáj! hogy az idén ott nem lehetek. (VII. 333.)

Aug. 7.

Rozihoz.

Vetelkedömet te igen gyakran látod,
'S engem el felejtész régi hű barátod? —
Öt ez által jobban magadhoz lántzolod,
'S engem is lántzodon tartasz, azt gondolod.
De oh tsalatkozol! mert ő ekként nem fül,
'S bennem a' tűz elhunyt és szerelmem meghül.
Légy hozzá keményebb, 's kegyes'bb barátodhoz,
Ez az igaz módja eljutni tzéledhez.

(VII. 337. ill. II. 3.)

Aug. 14. Szegedy Rozi, *a'kinek barátságát meg akarom magamnak szerezni, akár mibe teljék*, valóságos Phenix hazánkban, *valamint az Adamovitsné is Kőszegen*. — Mondj még egyet, ha ismersz, és én örülni fogok. — Innen jön az minállunk, hogy az olyan leányokat, mint Szegedy Rozi (bátran olvashatod neki ezt a' tzikkelyt, vagy ha sorsomról valamit tudni méltóztatik, az egész gyűjteményjét a' külföldön irott leveleimnek), példának okáért, nem tanácsos vagy éppen veszedelmes feleségül venni; mert el bizván magokat a' lélek' illy drága és mi nállunk olly ritka kintsének birásában, *büszkeségek és vágyakodások, ezen közönséges, eredeti gyengeségei az aszszonyi nemnek, őket annyira viszik, hogy nem tsak szelid, kellemes, szerelmes és így boldogító feleségek — nem tsak tsendes példás aszszonyok — nem tsak jámbor jó, gyenge, igaz, anyák nem lesznek; hanem még férjeken is (a'kik még is tsak gondviselői, ha urai nem is a' familiának) ki akarnak kapni. Sőt még ez sem elég: despotizálni, és tyrannizálni akarják őket; kivált ha ezen boldogtalan férjnek lelke nem birja ezen kintsét olly mértékben*. Nem úgy van ez itt Frantzia országban; ez a' drága kints itt közönséges lévén, nem tsábítja őket arra, *hogy vissza éljenek vele; hanem ditsőséges vetelkedést támasztván közöttök, azt munkálja, hogy ők kellemeik által*

a' szerelmet, Hymen és az egész emberi társaságot boldogítják. Szegedy Rozival levén néhány alkalmatosságokban, hidd el keresztül néztem szívén, lelkén, és egész Characterén. Szép és jó az, hanem nagyon alá van vetve neme közönséges gyengeségeinek. Szükségesebb lett volna ő nekie Frantzia országba utazni arra, hogy egy időben boldogító feleség legyen, mint nekem szükséges vala ide hajtatom arra, hogy valaha boldogító férj legyek. — Azért kedves Imrém! azt tanácslom néked — 's pedig hitelt adj barátodnak, a'kinek több alkalmatossága lévén, erre nézve talán többet tapasztalt, mint te, — ha házascdol, ne keress olytant, a'kiben a' léleknek ezen drága kintse már virágzik; hanem olytant, a'kiben ennek tsak magvát veszed észre, — a' te kertészséged által tsirázzék ez a' drága mag, — nőjjön, bimbózzék és fakadjon — és tsak akkor virágozzék tökéletes felségében, minekutánna már számtalan édes köteléssel hozzád vagyton kötve. Így fog gyönyörködtetni a' munkád, — így fogsz boldogulást, idvességet lelteni mivedben. — Sohajtások tolódnak fel itt szívemnek méljéből! — mikor üt az én boldog óráim? — üt-e, vagy talán soha sem! ... (VII. 339—41.)

Aug. 24.

Rozi h'jába titkolódik;
Lángját h'jába fedezi;
Mert ha pirul, háborodik,
Azt kiki észre-veszi,

Hol bús. hol vig — nyughatatlan —
Látni, hogy ez gyöttelelem.
Tsak igaz az! alkalmatlan
Portéka a' Szerelem...

(VII. 343. ill. II. 6.)

Aug. 31. Az alattam fekvő szőlő táblák, a' szüretnek közelgetése elevenen emlékeztetnek tavaly Badatsonyban töltött napjaimra; és megújultak bennem mindazok az érzemények, mellyeket Szegedy Rozi gerjeszte bennem kivált Szigligetben. — Ha a' sors szerentséssé akarna tenni, tsak azt kellene nékie ki munkálni, hogy most parolánkra haza eresztessünk és én legottan a' tengerre ülven, — — — egyenesen Zala vármegyébe venném utamat — mint dobog szívem! — De ah! nem tsak hogy ez még nem történik, hanem már hire futamodott, hogy innen még bellebb küldenek bennünket Fratzia országba. (VII. 346—7.)

Szept. 2.

Amphion lantjának bájoló hangjára
Egy város tenyészett a' földnek hátára.
Ilona szépsége vér-folyókat ontott,
Ez Tróját feldúlta, egy nemzetet rontott.

Rozi! ki feléred annak mesterségét
 'S fellyül múlod ennek igező szépségét,
 Dupla hatalmaddal mit nem fogsz mívelni?
 Mennyét, poklát e' szív benned fogja lelni!

(VII. 347. ill. II. 7.)

Szept. 3. Azt ízenem Szegedy Rozinak, hogy olvassa ő is ezt a' kedves könyvemet. Meg fogod látni, hogy ő, bár ha neheztel is reám, tsak ezen tanátsomért is meg fog velem békülni. — Ha Szegedy Rozinak Julia tetszeni fog, úgy hogy elragadtatva beszéll felőle, akkor ő (kivéven büszkeségét) felséges egy leány, ha pedig nem fog tetszeni, hát nem sokat tartok felőle. Lát'd milyen könyv ez, ha egy Szegedy Rozinak tsalhatatlan próba köve lehet! (VII. 349.)

Szept. 16. — ezek a' négy falak jól ismerik Imre' nevét, jól ismerik Rozi' nevét. — (VII. 359.)

A most áttekintett részletekben *zalabéri Horváth Rozi*ről hétszer esik szó. Az a részlet is, melyben Kisfaludy Sándor csak egy *-ka* kicsinyítő képző törlését látta kíváncsúnak, róla szól, mert a tizenötéves Horváth Rozit könnyen nevezheti *leánykának*, az akkor már huszonegy éves Szegedy Róziát — bajosan. — Gálos a fenti adatok közül négyet minden megjegyzés nélkül elfogad; kettőről (márc. 8. és márc. 15.) ezt írja: „ — ha ugyan, elfogadva Pais föltevését, a bennük szereplő *Rózi*-nevet Horváth Rózira magyarázzuk.”¹⁹ Gálos azt írja, hogy a kéziratot megnézte. De akkor a „ha ugyan” és „föltevés” kissé különös, mert az egyik esetben (márc. 15.) az átfirkált *Horváth* név kifogástalanul és szabad szemmel is könnyen elolvasható, a másik esetben pedig nehéz volna más nevet kiolvasni a kéziratból. A márc. 15-i részlettel kapcsolatos aggályok különösen szerencsétlenek, mert ebben a szövegrészben nemcsak a *Horváth* név, hanem a *három Zalabéri Grácia* (= zalabéri Horváth József három leánya, akik közül Rozi a legfiatalabb) kifejezés és egy-egy kicsinyítő képző és jelző eltüntetése is gondot okozott Kisfaludynak, amint az átfirkálásból és az átfirkálás alatt egészen jól elolvasható eredeti szövegből világosan látszik. Gálos talán csak tévedésből vette gyanúba éppen ennek a részletnek a hitelességét. — A június 16-i napló-részletben levő átfirkálás megfejtése új.²⁰ Ha hitelesnek bizonyul: ez az egyetlen példa, hogy Kisfaludy valamelyik munkáját egy-valakinek ajánlotta.

A hét szemelvény közül öt szerelemről beszél, a hatodik pedig (a jún. 16-i) szerelemnek nyilvánvaló bizonyítéka. — A „Liza-ciklus” védője igyekszik ezeknek az adatoknak

¹⁹ I. m. 21.

²⁰ L. a hozzá fűzött jegyzetet.

értékét leszállítani; azt mondja, de nem bizonyítja (mert nem is lehet), hogy Horváth Rozi emléke „a távolsággal együtt halványodik”, s az „utolsó melegebb ömledezés március 20-ról való”. Minderre azért van szükség, mert azt kell állítania (bizonyítani ezt sem lehet), hogy a *Napló* második felében a Szegedy Róza iránti szerelem, és csak az, jelentkezik. Mellékesen céloz a július 19-i részletre, s azt írja, hogy „közben nem esik róla szó.”²¹ Ez majdnem megfelel a valóságnak, mert közben csak kétszer esik szó Horváth Roziról (ápr. 9. és júl. 11.) a jún. 16-i részletet nem számítva, mert ezt Gálos valóban nem ismerhette. — A mellékesen elintéztett július 19-i szemelvényről pedig csak annyit mondhatunk: az egész *Napló*ban nincs egyetlen szóvegrész, amely ehhez csak hasonlítható szerelemmel, vagy ha úgy tetszik: „melegséggel” szólna — Szegedy Rózáról.

Pedig róla — Gálos szerint — „mind jobban erősödő érzellemmel, jóval többször van szó, mint a másik kettőről” (t. i. mint Medináról és Horváth Roziról).²² Úgy látszik, bírálóm a kilencet jóval többnek tartja a tízenegyenél.²³ Erről kár vitáznunk. — Ami pedig a „mind jobban erősödő” érzelmet illeti: hogy az imént áttekintett részletekben milyen érzelmek erősödnek egyre jobban, azt én meg nem foghatom. De hogy szerelem nem, az, úgy hiszem, minden olvasónk előtt egészen nyilvánvaló. Gálos — egy kis ügyes idézéssel — azt is igazolni tudná, hogy Kisfaludy Szegedy Róza szerelmétől várja jutalmát, sőt azon tépelődik, hogy feleségül vegye. A július 18-i részletben (az általunk idézett szemelvény előtt néhány sorral) Kisfaludy azt írja, hogy lelke a „barátságnak kebelében kíván nyugodni — és a' gyönyörűségnek ölében rengettetvén a' szerelemtől, várja jutalmát — — — hijába, nem lehet — nints mód benne. Ah kedves barátom! te utánnad terjednek ki karjaim — kimondhatatlanul szeretlek én tégedet; bizonyosságom itt az egész természet. O te, és Szegedy Rozi! mért nem vagytok ti itt? — A' ti lelketek minden szépet, minden nagyot tökéletesen érez — itt edgyütt fellelgezhethet(n)k. Isteni mulatság volna az nekünk, a' szilaj természetben itten, Sándor, Caesar, Brutus, Hannibal, — — — (stb. stb.) — — — , lelkeikkel társalkodnunk.” (Dőlt betűkkel a Gálos által nem idézett szavak és mondatok.) Az idézet így,

²¹ I. m. 22.

²² I. m. 22. Én húztam alá.

²³ Medináról ötször emlékezik meg Kisfaludy a *Napló*ban, Horváth Roziról hétszer (de ezen adatok közül egy új, azt tehát nem számítottam fent), Szegedy Rózáról pedig nyolcszor (ehhez fent hozzávettem egy olyan részletet is, amely Badacsonyt említi, bár nem bizonyos, hogy az csak Szegedy Rózára célozhat).

teljes formájában talán már nem is Szegedy Rózára vonatkozik mindenestül? És ... lapozzunk csak vissza a szemelvényekre: ezt a részt július 18-án írja Kisfaludy, másnap, július 19-én újabb szerelmi ömledezés következik, de — Horváth Roziról! Elhíhető-e, hogy július 18-án Szegedy Róza szerelmétől várja jutalmát Kisfaludy, másnap pedig, július 19-én csak azt az egyet kéri sorsától, hogy Horváth Rozit (és persze Imrét is) láthassa: „ah, dobogj, dobogj szegény szívem! édesen fájsz ugy-e...?” — Az augusztus 14-i hosszú elmélkedést is közli Gálos, de azt is kihagyásokkal és a kihagyást nem is jelölve mindig. A mi közlésünkben a Gálos által kihagyott részek már dőlt betűkkel vannak szedve, nehogy itt újra kelljen közölni a hosszú szöveget. — A fiatal, szinte még gyermek Horváth Rozi tökéletesen megfelel a Kisfaludy ott hangoztatott követelményeinek; de ha nem volna is úgy, azokból a sorokból Szegedy Róza iránti szerelmet kilátni s vele kapcsolatos házassági terveket kikövetkeztetni talán mégis képtelenség. — Gálosnak van még egy nyomós érve Szegedy Róza mellett: „Érzelmait (t. i. Szegedy Róza iránt) még fokozza a *Nouvelle Héloïse* olvasása, Petrarca, és **Laurájának Szegedy Rózára hasonlító képe**. (En vastagítottam.) Mindez így van az immár hiteles szövegű kéziratban, amelyről Pais mondja el, hogy 'mindenesetre korábban írta, illetőleg öntötte végleges formába Kisfaludy, mint ahogy Szegedy Rózával felelevenítette a régi kapcsolatokat'”²⁴ Amit Gálos itt állít, az nem felel meg a valóságnak. Szegedy Rózának Laura képéhez való hasonlóságáról egyetlen szó sincs az egész *Napló és francia fogságomban*, sem a nyomtatásban, sem az „immár hiteles szövegű” kéziratban! — A képről az *Autobiographiai jegyzetekben* esik szó, azt azonban Kisfaludy legkorábban 1830-ban írhatta, tehát mintegy 35 esztendővel a kérdéses eset után.²⁵

²⁴ I. m. 23.

²⁵ Az *Autobiographiai jegyzetek* adatainak hitelessége a következő adalékból is látható. A *Napló*ban (VII. 368—74.) Kisfaludy leírja a tengeri vihart, amelyen a fogságból hazafelé jövet átesett. „—— sok apró holmi bele fordula a vízbe szörnyen hintált hajónkból (így veszett a tengerbe a többi között, a mit leginkább bánok, író táblátskám is sok holmi írásaimmal!) ——”. — Bacsányihoz 1796. december 18-án írott levelében is megemlékezik erről: „—— a szerelmesen andalgó Petrárka” szerint készítettem vagy száz magyar dalt; de a tengeren utazván egykor nagy szélvész ére utól bennünket, és —— dalaim író táblátskámmal edgyütt az habok közé veszték.” (VIII. 105.) — Az *Autobiographiai jegyzetek* egy kissé másként adja elő a történeteket. E szerint Kisfaludy a tengeri út alatt a gályához kötött dereglyében szokta az időt tölteni. Egy alkalommal költeményeit olvasgatta ott. „Alig merültem ennek olvasásába, im! a dereglye orrához mintegy három arasznyi távolságra a zavaros víz-

Rozi — minden családnév nélkül — 13 alkalommal kerül elő a munkában. (Ebből 4 adat vers.) Melyik *Rozi* mármost ez a kettő közül? Minden tárgyi valószínűség *Horváth Rozi* mellett szól. Láttuk fentebb, hogy a Horváth Rozihoz kapcsolt részletek majd mindegyike szerelemről beszél, a Szegedy Rózát említő szemelvények közül pedig egyik sem, illetőleg az egyik „érzemenyek megújulását” említi meg. Nem látszik kétségtelennek, hogy a többi, szerelemről nyilatkozó részlet is Horváth Rozira vonatkozik? Azután azt is láttuk, hogy Szegedy Róza szépségéről egy szó sem esik az idézetekben, Horváth Rozi kellemeiről Kisfaludy többször is megemlékezik. A „szép Rozi” megnevezés tehát nem kapcsolható ez utóbbihoz? Szegedy Rózáról írva a költő a Szegedy nevet mindig kiteszi, összefüggően róla szólva néha kétszer, sőt háromszor is; az egyik családnév nélküli Roziról pedig már fentebb láttuk, hogy egészen bizonyosan *Horváth Rozi* értendő rajta. Nem lehet, nem kell ugyanezt mondanunk a többiről is...?

Ezzel körülbelül végére jutottunk tárgyalásunk második részének, amely magával a *Napló és francia fogságom*-mal foglalkozik. Befejezésül lássuk még azt a végső eredményt, amelyre Gálos jut el dolgozatában ezzel a kérdéssel kapcsolatban. „Különösen hangzik ezek után, ha a *Napló*-ról mégis azt állítja (t. i. e sorok írója állítja), hogy „ugyanaz történt végeredményben, mint a *Kesergő szerelem*-mel; a költő átalakította a már megírt munkát: a *feleségére alkalmazta.*” Azt hiszem, eléggé igazoltam, hogy nem kellett átalakítania: Horváth Rózi nevét pár helyen tapintatoságból kitörölte ugyan, de Szegedy Róza a Horváth Róziért való fellángolás egyre halványodó emléke mellett, a kapott seb után újra fölerősödve és diadalmasabban élt a munkában — már egész melegeben Draguignanban, mikor az első Himfy-strófák születnek” stb.²⁶ — Gálos tehát azt hiszi: eléggé igazolta, hogy Kisfaludynak nem kellett a munkát átalakítania. Ez teljesen rendben van; mindenki azt hisz, amit jónak lát. A hit ellen csupán csak az a tény szól, hogy — átalakította. — S szóljunk még valamit a „tapintatosság”-ról. Azt meg kell adni, hogy a tapintatosságnak nem közönséges formáját kell látnunk a *Horváth Rozi* nevének „pár helyen” történt törlésében; még tapintatosabb

ből, nagy loccsanást okozva, szájtátva veti fel magát előttem egy tengeri szörny, mire én megrettenve, midőn elnyeléstől, vagy legalább lekapástól féltett fejemet vissza rántottam, számból pipámat, és kezemből költeményemet a' tengerbe ejtém. Borzadásomból a' hajón rögtön harsant nagy hahota vert fel. 'S midőn felemelém fejemet, már két nagy Delfin játszott, hánykolódva egymással körülöttem.” (VII. 418—9.)

²⁶ I. m 23—4.

dolog, hogy pár helyen kitörlődik egy-egy nem találó kicsinyítő képző meg jelző; de Kisfaludy még ennél különbséget is képes, amikor a kivakart *Horváth* név helyére odaírja — *Szegedy*. — S még egy megjegyzést: ha Kisfaludy történetesen Horváth Rozit vette volna utóbb feleségül, nem lett volna szükség semmi tapintatosságra, egészen tapintatlanul megmaradhatott volna minden Szegedy Rózáról, úgy ahogy írva volt.

Mindezek alapján egészen határozottan azt kell állítanunk: a *Napló és francia fogságom* Szegedy Rózához, Szegedy Róza iránti szerelemhez semmiképpen sem kapcsolható. S ebből kényszerűen következik az is, hogy a *Regék* és a *Himfy* fogantatását sem lehet Szegedy Rózához fűzni.

PAIS KÁROLY.

A D A T T Á R.

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF NÉHÁNY KIADATLAN LEVELE*.

(Második, befejező közlemény.)

5. Szalay Lászlóhoz.¹

Levélszöveg:

Kedves Barátom!²

Ha Philippicát írni, csak legcsekélyebb hajlandóságom, vagy talentumom volna, bizonyosan most jó alkalmatosságot találnék reá, mert megvallom soha még inkább nem nehezteltem reád, mint éppen most, hol mesze hazámból mesze mindentől min oly szeretve függök, még egy pár sor által sem intetek arra, hogy Laczim még szeret. Az élet oly hatalommal bír, melynek ellent állni érzeményeink ritkán tudnak; és e hatalom nem egyébb az elválasztásnál; két érző szív erőssen ragaszkodjon, ezer és ezer új fonalakkal szövődjön egymáshoz, mert csak

*Az Eötvös levelek nyomdába adásakor sajnálatos módon elkerülte figyelmemet Waldapfel József úrnak „Eötvös és Palocsay” című érdekes közleménye az Irod. Tört. Közl. 1937. évi 1. füzetében (22—29. old.), amelyben az Eötvös által Szemere Pálhoz és Kölcsey Ferenchez intézett, általam 6. és 8. sz. a. közölni kívánt leveleket már közreadta (1. és 3. sz. a.). E két levél újból közlését ezért itt mellőzöm. W. közleménye felvilágosít Palocsay költeményei magyar fordításának hol-léte felől is; bevezető soraim (a 158. old. utolsó bekezdése) ezért ennek alapján helyesbítendők.

A Szemeréhez szóló levélre azonban megjegyzem, hogy a W. által közölt kelet (1836. febr. 26.) a *kézhez vétel keltje* s azt Szemere írta a levélre. A levél végén — ahogy azt W. is megjegyzi, — Szemere válaszának fogalmazványa olvasható. Ezt itt közlöm.

A Kölcseynek írt levélre idegen kéz írta reá a keltet (1836. ápr. 13.). Az erre válaszul írt levelet ugyancsak ide iktatom.

Sz. G.

¹ Eredetije özv. br. Eötvös Józsefné tulajdonában volt.

² A kelt helyén Szalay L. kezeírásával ez áll: „Tuczing (München m.) 1834. nyáron.”

így képes érzemények az időnek ellentállni. Ha két ifju, bár mint szeresse is egymást, hosszabb időre elvál, örökre elvált, mert mindenik maga modja szerént fejlődven ki, mindenik magas de különböző célokat választva magának, barátját többé fel nem találhatja e földön; vagy ha fel találja, ha szeretve szorítja is karjai közé, mindég idegen nem ösmért valami ál közöttök, mely sziveket, bár mily temperaturára hevüljön is (mint a papinianus digestor³ fedele a vizet) felbuzogni 's keskeny köréből kiforni nem hagyja; azért Laczim ne felejtse el barátodat írjal néki mentül hamarébb, hogy sziveink csak egy pillanatig se válhassanak egymástól, 's hogy ha egyszer egy közülünk magas célját eléri, a másikat is maga után vonja.

Egy boldogságot bir az ember, melyért a halhatatlanok irigylve nezik teremtményeket 's ez a' barátság; és mi a barátság?? a szerelem két embernek, a barátság két gondolatnak legnagyobb megegyezése, a barátság a szerelemnek legtisztább abstractioja, arany, melyet salak és leg nélkül birunk, 's melyből azért kis penzeket veretni nem lehet; csak kevesen élnek e világon, kiket e szent tűz melegít, mely ha egyszer elalszik mint a Vesta tüze, csak concentrált napsugárok által gyúl fel ismét. — Szerencsétlenek kik örök nyugalomban élnek, kik örülve töltik napjaikat, 's kiket ejszaka álmokból fel nem vernek vad gondolatok; kebleket nem dulja szét érzeményeik viadalma, de a sziv (a janus templomhoz hasonlón) békességben fel nem nyitja kapuit és ben mély halál csend uralkodik. — Emlékezel talán még nénemre,⁴ most nála vagyok, 's kétezerezeve szeretem őt gyermekével. Ha úgy előttem ál, karjaival mosolygó fiát ringatva, ha szive teli reményekkel szót keres és nem talál boldogsága kimondására; akkor elhiheted, hogy hideg és érzéketlen nem maradhatok; egy pár köny lép szemeimbe és néma beszédre csak ölelés a felelet. — Egész napokat könyvek közt töltök; egy kis, csak régi könyvekből áló bibliotheka van a' háznál mely — mert öszveszedője Máltai vitéz volt — majdnem csak oly könyvekből ál, melyek e rendnek historiáját illetik; ezt tanulóm tehát egész türelemességgel, 's reménylem míg visza térek, tiszta ösméreteim lesznek e tárgyról. Kézzel keveset foglalatoskodom poeticus dolgokkal, de anyival több terveket formálok; Atilám⁵ mindég tisztább, Oriásib kontúrokban lebeg előttem, ha élek jó mivet alkotok belőlle. Mond meg Szemerének, hogy az ő számára is dolgozok. Aurorájába ezeket adom:⁶

1. Az elfagyott gyermek; 2. Panaszi; 3. A mérég; 4. A Szerelem, — ezek

³ A Papin-féle digestor vagy pállító egy fémedény ráerősíthető, biztosító szeleppel ellátott fedéllel. A benne forralt vízre a rendes légnyomáson kívül az el nem távozható gőz is nyomást fejtven ki, a víz lassabban forr fel.

⁴ Gróf Vieregg Károlyné, báró Eötvös Júlia.

⁵ L. a 4. levélhez tartozó 2.-dik jegyzetet.

⁶ A felsorolt öt mű meg is jelent névtelenül Szemere *Aurorájának* 1835 évi kötetében (Aurora hazai almanach 1835. Tizennyedik év. Folytatják Többen. Pesten Trattner és Károlyi tulajdona) a következő címekkel és sorrendben: *Álom; Megfagyott gyermek; Panaszi; Mérég; Szerelem.*

versbeli dolgozások; 5. Prosában: *Egy Álom*. Ádám és Eva kitiltatva a paradicsomból, szomoruan vágyodnak vissza. Elalszanak 's egy angyal megszánya a szegényeket, 's álmot küld nékik, mely a paradicsomot vissza varázsolja; 's míg Eva álmodik virágokat ültet melléje, hogy ébredve örüljön. — Isten haragra gyúl a pártütő angyal ellen, ki a vétkezőket boldogítani akarta, 's azt mondja néki: Légy a halál, csak te boldogítsad az embereket, 's csak téged gyűlöljenek! — Az angyal szomoruan leszál az egekről, Abelt testvér csokjával illetve már, 's im egy berekben Ádát Abel kedvesét kesergve találja; belészeret, 's midőn őt karjai közé szorítja Ada meghal; sirt ás néki, 's belé fekteti. Így él a halál sokáig (rövid leírás) végre a végső nap eljön (leírás) az emberek mind meghalnak, 's asz angyal Ada sirjára fekszik 's elalszik. És im a zangalok felébrednek 's felettek ál az Isten glóriájában. Mily szépen álmodtunk 's mily szomorúan 's mily fényessen! — Légy áldva, hogy csak álom volt. És az Isten kegyesen mosolygva kebléhez szorítja az ebredőköt, 's az egész minden elzengi dicsősségét. — Mit gondolsz e tervről? Az egész élet csak angyali álom: az idea legalább uj. Ird meg véleményedet kérlek, csak mentül előbb, úgy mint azt is, valyon miként tetszik Szomorú játékom?⁷ Igen szeretném, ha eljátszatnád; jó lesz a dolognak publicitást adni; a vigjátéknak felette kis publicuma volt,⁸ 's ez a legnagyobb baj, mert a recensio ellen nincs appellata. Paziainak⁹ küldjél 8 exemplárt. — Isten áldjon meg kedvesem, szeresd

Eötvösödet

Minden Recensiot küldjél el.

6. Szemere Pálhoz.¹⁰

⁷ A *Boszú*; Debrecenben adták elő 1836. ápr. 21.-én.

⁸ Minden valószínűség szerint a *Házasulók*-ról ír. Ebből a megjegyzésből következtethető, hogy e darabot röviddel megjelenése után előadták, ami eddig nem volt ismeretes. Eötvös összes munkái XVIII. kötetéhez tartozó jegyzetek 419. oldalán a *Boszú*-ra vonatkozóan ugyanis ez áll: „Ez Eötvös *egyetlen* darabja, mely megírása idején színre került...”

⁹ Paziási Mihály rumán származású pesti ügyvéd volt, aki irodalmilag is tevékenykedett.

¹⁰ A levelet az előbb említett okból nem közlöm; a levél végén Szemere lelkes válaszában sajátkezűleg írt fogalmazványa olvasható; így hangzik:

„Bárá Eötvös Jozsefnek Szemere Pál szíves üdvözlését.

Aphorismusaid, remetéd, 's előszavad Angelo előtt, melyeket derék Szalaynk jóvoltából valék szerencsés olvashatni, gyönyörű pillanatok adának nekem; 's nem egyszer fakadtam azon vallásra, hogy egyike vagy a' gondolatokban leggazdagabbaknak. Február 26dikán érkezének soraid. Azóta nem csak mint író, hanem mint embert is, szeretlek és becsüllek. Te, fíja a' nagyvilágnak, 's a társalkodások képző és félre-képző ezer meg' ezer viszonyai között — mint lángolsz Te, dicsőíteni barátaidat, élőt és holtat egyiránt! Örömmel, a legszívesebb örömmel hódolok kívánságodnak mert előttem minden szent a' mi Tied. De engedd meg, hogy e' részben Szalaynk tudósításához tarthassam magamat.

7. Szalay Lászlóhoz.¹¹

Kivül: A Monsieur

Monsieur Ladislas de Szalay
Avocat

à Pesth

Abzugeben im Posthause 2. Stock

Levélszöveg:

Kedves Laczim!¹²

Utolsó levelemre, melyben Palocsay hagyományának egy részét 's egy levelet Szemeréhez küldék, meg feleletedet nem véle.¹³ Igen félek, hogy e sorok vagy nem értek hozzád, vagy talán betegen találtak; ha úgy van, iras Eckstein¹⁴ által, mert nem hiszed mennyire fekszik e dolog szivemen. — Életem egyszerű mint a tiszta ég, 's talán hasznos is; dolgozok szorgalmatosan, s most ez egyszer reménytelen, mert érzem, a mű, melyet alkotok jó 's erős. Naponkint terjed körülöttem láthatárom, vagy igazabban mondva, naponként tisztul, a sejdítésből való lesz, a vágyból érzemény, az ösméretből gondolat; csak életet erőt adjon az ég 's nem futom át pályámat nyomtalanul. — Talán hallád már, hogy Juliusban utnak indulok, 3 esztendőre¹⁵ — talán örökre — Minekelőtte elmegyek meglátsz, Pestre jövök 's velem Műveim. Bennek találandod mind azt mit levelembe mondhaték, mit csak neked mondhaték, 's érteni fogod mit mások dicsérnek 's szeretni min ök megbotránkoznak.

Csak Tivadar¹⁶ költ. fordításába segíts, Kölcsey is magára váltalt

Das gefrorne Kind

Etc. Etc. Etc. Etc.

Áldás Reád, szeretetre méltó szép lélek!

Péczel, Apr. 30. 1836."

A levél elején említett *Remete*, Eötvös költeménye, amely először e cím alatt jelent meg az *Emlény* 1838. évi kötetében; mostan *A nyugalom* címen ismeretes. — Az „Angelo előszava”, amelyről ugyanitt van szó, Hugo Viktor *Angelo*-ja, amelyet Eötvös 1836-ban fordított le.

Szemere e levele megjelent *Szemere Pál munkáinak* a Kisfaludy-Társaság megbízásából Szvorényi József által szerkesztett kiadásában, 1890-ben. (III. kötet 320. old.)

¹¹ Eredetije özv. br. Eötvös Józsefné tulajdonában volt.

¹² A kelt helyén Szalay kezeírásával: „1836.” — Kivül két postabélyegző lenyomata vehető ki; az egyik: „Wien”, a másik „Pesth 2.—3.”; A levél tehát március 20. és 29-e között érkezett Pestre.

¹³ Valószínűleg: „még feleletedet nem vettem”-nek olvasandó.

¹⁴ Lehet Eckstein Frigyes orvosdoktor (1803—1859.) vagy — ami valószínűbb — ennek unokatestvére Eckstein Rudolf (1803—1876.) akkor alszolgabíró Pest megyében, aki az irodalom iránt is érdeklődött. Az utóbbinak nővére Anna, Rosty Albertné, később Eötvös anyósa lett.

¹⁵ Mint ismeretes, e külföldi út sokkal hamarabb ért véget; Eötvöst már 1837-ben Eperjesen találjuk, mint a kerületi tábla ülnökét.

¹⁶ Báró Palocsay Tivadar.

egy pár Balladát, 's dicsérve ir a mivekről. Kérlek ird, milly költeményeket küldöttem már, mert elfelejém a leírtak neveit. Isten áldjon meg Koszöntsd barátimat.

Eötvös

8. *Kölcsey Ferenchez.*¹⁷

Alom.

I.

Első szüleink, Ádám és Éva fölött, leszállott a' nap.

Vég sugárai, a' láthatáron lebegő fellegekre előntve, pirosra festék a' változókat. Végre elhalványultak ezek is. Az éj lassu léptekkel jött fel az égen. Minden sötét vala már.

A' csillagok, mint az embereziv vágyai, reszkette tüntek elő és egyenként; 's szeliden mosolyogva, 's napról való álmoként, úszott a' hold a' tiszta aetheren: a' földön pedig néma hallgatás uralkodott és végtelen csend. Csak felébredt madarkák röpdézése, 's a' lombokon sóhajtvá átsuhanó esti szellők szólamlottak fel némellykor.

Szunnyadni látszott egész föld; 's rajta minden állat nyugodva feledé el lételét.

Csak Ádám, csak Éva valának ébren még.

A' Paradicsomból elűzöttetve, 's halálsejdtést hordva sziveikben, magok 's egyedül magok állottak. Végtelenül terült el körülök a' puszta föld; komoly nyugalmaival gúnyolva a' kétségbe esőket. Határtalan

¹⁷ E levél közlését is mellőzöm az elől említett okból.

Kölcsey e levélre Nagykarolyról 1836. máj. 3. válaszolt Eötvösnek. A kelt után közli *Az Ifjú* 12 versszakát s utána e sorok következnek: „Édes Barátom, kedves leveled otthon Csekén vevém; de már készülöben valék ide a' gyűlésekre. Azért e' dallal nem készülhettem el. Itt tized napja vagyok 's polgári életünk ügybajai' közt nem kis feladás volt tizenkét versszakot készítenem. A' 10dik szak' végét 's a' 12diket egészen más fordulattal készítém, mint az eredeti vala. Simitani a' verseken nincs időm; mert nagyon el fogna késni; pedig hiszem, eddig is késett. Tetszésed szerint némelly változásokat tehetsz. Mit fog az akademia barátod' dalairól ítélni? meglássuk. Ha emlékbeszédet enged e felette tartanod? Erre felelni nem merek. Akademiánk' szokása szerént eddig csak a' rendes Tagoknak tartottak olyakat; 's Te tudod, hogy szokásokat változtatni arisztokratái institutiók közt nehéz; pedig Akademiánk' instituiója is olyanok. Egyébíránt jövő nagygyűlés' alkalmával tapogatózni lehetne: van e kinézés ohajtásod' telyesítésére?

A' mi Eötvös Miskánk tegnap előtt fogott hazulról noszú utára indulni. Nagyon fáj nekem e' derék férjfiú távozása, kire itt olly felette nagy szükség van.

Kérlek, ird meg minél előbb, ha e' levél kezedhez ért e? Valamint azt is, mikor mennek P... dalai sajtó alá? Bajoktól elborítva többet ez uttal nem írhatok. Élj szerencsésen; öllelek változatlan barátsággal
Kölcsey F."

E levél elején Szalay L. írásával ez áll: „Kölcsey' levele Eötvöshöz”.

Eredetije özv. Rudán Amadénénak, Szalay László unokájának tulajdona.

messzeségben eltévedett szemeik nem akadtak virágra, mely a ' Paradicsom gyönyöreit visszavarázsolhatná. Fölnéztek az égre: de a ' számtalan nap, mely forogva tündökle fölöttök, lelkeik sötétjét nem derítheté. Késébeesés lepte meg szíveiket, 's könnyeik árja kitörvén, átkozták sorsokat, vétkeket; és zugolódtak Isten ellen, ki őket alkotá, hogy haljanak.

'S ime egy angyal hallotta panaszaikat; 's szíve könyörületre indult a ' szerencsétlenségnek.

Mint a ' hold ezüst sugáritól áthatott felleg, ha kerengve leszáll, tiszta világát lassanként elveszíti, míg végre a ' földön láthatatlanul elterül, 's a ' fonnyadó virágoknak új életet ad: úgy szállott le az angyal. Megállott a ' boldogtalanok előtt; 's angyali köny töltötte el szeméit, midőn imígy szólt: Miért keseregsz, Ádám? Miért átkozod sorsodat? Irgalmas az Úr, 's könyörülni fog rajtad. De Ádám nem érté a ' mennyei hangokat: mióta vétkezett, idegen vala előtte az angyali nyelv; 's vigasztalatlanul síra tovább, eltöltve panaszával a ' messze vidéket.

Ekkor az angyal, lehajolva feléjük, gyöngéden érinté a ' szenvedőket: 's im messzebb száll el tőlök a ' jelenlét; édes nyugalom tölti el szíveiket; 's a ' mult idő gyönyörjeivel együtt derülten tűn föl előttök. Majd virágokat hozza nekik a ' Paradicsomból, 's körülök ülteté, hogy illatjokat az álmadozókra öntsék; 's 'a közel berekbe csalogányokat hiva, hogy dalaikkal a ' majd-ébredőket vigasztalják: maga pedig felszállt magas lakhelyére; 's lenézvén a ' boldogúl álmadókra, örült mívének.

Az éj elmúlt.

Fényesen ragyogva emelkedett a ' láthatáron a ' nap; 's az emberek fölébredének. 'S midőn a ' berekből ősmert dal zenge elejökbe; 's körültekintve virágokat láttak, melyek ingadva hajták le harmattölt kelyheiket; s midőn csudálva, hálaadva néztek föl az égre, 's ott tündökölve állt a ' nap, olly szépen mint mikor előszer fölkelni látták: örömrészezen borúltak egymás karjai közé; 's véghetlen boldogokká tette őket a ' mindenható szerelem.

II.

És az Úr látta az örvendező bűnösöket; 's szívét harag töltötte el. Intett. —

'S a ' mennyei seregek térdet hajtva jelentek meg előtte; ő pedig menydörgő hanggal imígy szólt, 's az egész minden reszketve indult meg szavára: Engedetlenség angyal! ki, kiket én bünteték, boldogítandó valál, légy elűzve színem elől. Míg forog a ' föld, 's míg emberek élnek, a ' menny kapui ne nyiljanak előtted; setét föld legyen lakásod; élj a ' halandók között csak tenmagad halhatatlan; 's boldogítsad, kik remegve gyűlölnék, 's futnak előtted; légy a ' Halál.

Szólt az Úr; 's az angyal, fölnyitva szárnyait, szomorúan szállt le a ' földre.

III.

Abel nem vala többé!

Súlyosan találta őt bátyjának nehéz fegyvere. 'S midőn messze fölnyílt sebét látta az angyal; midőn hallotta fájdalmas nyögését: karjai közé szorítá a' boldogtalan ifjút, hogy barátkeblén enyhüljenek kínjai. 'S im megszűnik a' piros vér folyása, megszűnnek fájdalmas panaszai; 's némán mosolygva fekszik ott az ifju, mintha csak álmadoznék. Szülői sirva temették el a' kedvelt gyermeket, 's hantjára virágokat ültete a' szerelem. Búsán le eresztett szárnyakkal ült a' virágos dombon az angyal; 's a' mellette elfolyó patakra lenézvén, az állhatatlanban, ki minden habot a' tengerhez visz, 's maga szüntelen tovább foly', szomorú képét tükrözni látta.

'S im Áda, Éva legifjabb leánya, jött a' patakhoz.

Mióta Abel eltemettetett, egész föld pusztá vala néki és örömtelen. Vihartól meghajlott czédruusként állt a' virágos partokon: szép, mint anyja, mikor a' teremő kezeiből mosolyogva kilépett; olly szép, hogy még a' patak tiszta tükröre is csak gyöngén adhatta vissza a menygyei képét. Halványak voltak arczai; 's rajtok csak némellykor lejte át egy gyöngye pirosság. Mind havasokon futamlanak keresztül a' nap végsugárai; 's mint virolák hajtják le föld felé harmattelt kelyheiket: úgy függtek Ábel sírján a' eszmorgó szemei; 's rajtok a' keservek árjai sürűen törtek elő. Hosszan és sötéten ömlöttek el fűrtjei lilomkeblén 's homlokán; 'a fájdalomhoz hasonló, melly lelkén elterült.

Az angyal látta Ádát, hallotta szavát, melly Ábelért sohajtozott; 's feledve fájdalmait, véghetlen szerelem töltötte szívét.

'S im feljött az éj, 's a' messze téren a' csend elkezdé hosszú dalát. Áda lankadtan dőlt a' virágos hantra; 's keservei álomba ringatták a' szenvedőt.

Ekkor az angyal Ábel alakját ölté magára, 's a' szunnyadóhoz lehajolva, imígy szólt: Áda, ébredj; Abeled visszatért nyájával! — Áda ajkain gyönyörtelt mosolygás játszik, midőn feszült kebelével ekképen felel: Abelem, hol voltál eddig? Miért hagytad el kesergő hölgyedet? 'S az angyal melléje ült. Szerelemről szóltak a' boldogok; 's egész föld hallgata körülök.

Elmult az éj. A' nap új fényben emelkedett az égő láthatár fölött; 's egész föld ezernyi hanggal eltelve köszönté az új jövevényt. Áda fölébredett, 's szülői álltak előtte. Ezek örömmel eltelve szoríták szíveikhez a' csudálkozót, ki még csak nehezen válhata álmaitól. Ah, ne örüljetek, boldogtalan szülők! Mi leányotok arczait olly pirosra festi, nem öröm az; nem a' fölkelő napnak, nem a' színes virágoknak mosolyg ő: boldog álmának emléke tölti el őt még; melly ha egyszer végkép eltűnik, Áda nem fog pirulni többé, nem fog mosolygani.

Igy múlt a' nap. Éjjel Ábel megjelent ismét kedvesének; 's az fölébredve örült ismét az új éjszakának. 'S így sok nap múlt és sok éj. Áda mindig halványabb 's mindig nyugottabb lőn. Szomorú vala, de elégedett.

A' nyár heve megszűnt. Sárguló levelekkel játszott az őszi szél;

's Abel hantja fölött kórók ingatták száraz fejüket. Éj vala, 's szelid világot terjesztve függött a' hold tiszta egén; mint isteni köny, sirva az emberiségért, és halkan morogva, folyt a' patak virágtalan utjain tovább; néma fájdalom terült el egész földön: csak Áda örült, szunnyadva feküdt kedvese sírja fölött; 's mellette Ábele ült, szerelemről szólva az örvendezőnek. O, jer szívemhez! így szólt végre Áda. Tedd egészen boldoggá hölgyedet. — Az angyal lehajolva, csókjával érinté reszkető ajkait. Ábelem! így szóla sohajtva Áda; és hallgatott.

Szülőji halványan kihült kebelével találák leányokat; e' átkozva a' halált, Abel mellett temették el. Az angyal pedig szomorúan ment tovább.

IV.

Századok múltak és ezredek: de a' föld még erősen állt.

Szép vala köntöse, mint a' teremtés első napján, bár rontó léptekkel ezer tél ment által a' téren; színöket 's illatjokat még nem vesztették el a virágok; a' régi dalt zengék a' madárlak a' lombok között, 's öröm és szerelem készte dalokra, mint hajdan; vígan törtek keresztül a' félénk vadak, 's az ezernyi évekig egy uton továbbfolyó pataknál friss italnak örültek.

Régi ágyában feküdt az agg tenger; 's ha a' szél nehéz álmoként lejte át a' szunnyadón, ez, mintha ébredni akarna, emelkedett; nyugtalanul körülveté magát; 's sötét hullámjai a' sziklás partokkal elkezdék ismét az' ezer-évt viadalt, ezek pedig tántoríthatatlanul álltak, komolyan nézve alá a' lázadókra, 's néha mintegy gúnyolólág egy kis követ vetve le a' törötten visszavonulókra.

A' nap fényesen futotta át régi utjait; 's szelid világot terjeszte a' hold, mint ezernyi évek előtt.

'S az ember is egy maradt.

Tarthatatlanul futott tovább képzelmei után; nem gondolván, hogy léptével őseinek porát tapodja, kik élőköt a' halhatatlanságnak áldozva, szenvedtek, örültek, 's most tetteikkel együtt feledve nyugszanak sirjaik alatt.

A' halál angyala szomorúan ment át a messze téren; könyvelt szemekkel néze föl az égre, mintha kérdené: meddig tart még büntetése?

Ekkor az Úr megkönyörölve szenvedő angyalán, imígy szólt: Elég! És a' föld ezer viszhangjaival felelt: Elég; 's csend lön.

Az alkonyodó nap nem szállt a' bércek megé, 's a' fölkelő hold nem folytatta útjait: pírulva állt a' két mennyei csillagzat egymásnak ellenében; két szeretőhöz hasonló, kik hosszú vándorlás után találják föl végre egymást. Halottan terült el az agg tenger messze partjai között; nyugalom simítá el arcának mély redőjait; 's benne a' tiszta ég tükrözött. Folyók és patakok fáradva álltak meg; 's a mélyben szunnyadó halak nem háboríták fölcsapva nyugalmaikat. A' zöld levelek mozdulatlanul függtek az ágakon; 's a' virágok föld felé hajolva nem

ingatták többé illatozó kelyheiket. Az emberek nyugodva feküdtek néma lakjaikban; 's a' szunnyadóknak nem valának többé álmaik.

Csak a' halál angyala ment még sietve a' téren át. Fáradt vala ő is, és nyugalom után vágyódott. Áda sírjára ült a' patak megett; a' rég elmúlt idők föltűntek előtte egyszer még; és Áda után vágyódott a' haldokló; ez pedig szelíden mosolygva szállt le az égből; csókjával érinté angyalát, ki nehezülő szemekkel föltekintve, egyszer még Ádát sóhajta, és elszunnyadott.

V.

Mennyei trónján ült a' Mindenható: körüle nehéz álomba merülve feküdtek az angyalok. Inte; és a' szunnyadók fölébredének. Mi szép vala álmunk; 's mi szörnyű, mi borzasztó még is! Légy áldva, Isten, hogy csak álom volt!

Álmodám, monda a' másik; hogy testvérimet gyűlölöm, 's ők is szélsőbb határain, sötét hazában lakom. Napjaim rövidek valának, és hosszúk éjszakáim. Nem láttalak; 's csak félve gondoltam reád. Légy áldva, hogy csak álom volt.

Álmodám, monda a' másik; hogy testvérimet gyűlölöm, 's ők is gyűlölnek engem. Reménytelenül jártam hosszú pályámon. Légy áldva, hogy csak álom volt.

És én boldog szerelmet képzelék magamnak; így a' harmadik. De kedvesem elveszett; és véle boldogságom. Légy áldva, hogy csak álom volt.

'S így mindenik elmondta álmát, és az Őr hallgatott.

Végre a' halál angyala jött; 's mikor elvégzé beszédét, az Őr imígy szólt: Hosszan álmodtatok; most örüljetek örökre!

Panaszok.

A' kertbe ment nyugodni
Zuleika. 'S a' virágok,
Meglátva őt, panaszra
Fakadtak. „Elraboltad,
Ekkép sohajt a' rózsa
Vörösre sirt szemekkel;
Legszebb leveletem.
Mint hajnal oly piros volt,
En itt keblembé' hordtam,
Rá írva titkomat.
'S minap, míg én aludtam,
Eljöttél, 's elraboltad.
Ne is tagadd; hallottam
Lépésedet: de akkor
Azt gondolám csak esti
Szellő lebeg körülöm.

Add vissza a' levelkét;
Ne hordjad arczodon.

A' liliomok kesergve
Így zengik vádjokat:
„Tekints körül, Zuleika!
A' nyár alig kezdődött,
'S im, már is hervadunk.
Elvetted lágy havunkat,
'S belőle ten magadnak
Ruházatot csináltál.
Add visza levelinket.
Jól látjuk, hogy mi tölünk
Raboltad. Illy fehéret
Alla csak liliomnak,
Csak hónap, 's holdnak ad.”

'S a' kis viola búsan
 Ekkép sohajtozik:
 „Engem is megfosztottál
 Legdrágább kincseimtől.
 Kék kelyhemet szemeidbe
 Rejtetted. Még a' harmat
 Is rajtok függ. Add vissza,
 Mi nem tiéd, Zuleika!

És im az ifju kertész,
 Ezt hallva, így sohajtoz:

„Hát én miként találjak
 Elég szavat panaszra,
 Szép tolvaj, ellened?
 Előbb örülve jártam
 Körül e' nagy világon,
 Az özfihoz hasonló;
 'S te csendem' elraboltad.
 El szívem nyugodalmát,
 'S minden gyönyört; 's helyettök
 Csak kínokat adál.

Méreg.

Miért olly haloványok
 Egykor pirosuló arczaid?
 Így kérdezel, barátom!
 Beteg vagyok; 's talán még
 E' nyáron meghalok.
 Mert szörnyű mérget ittam,
 Melly ellen nem segíthet
 Az orvosok tanácsa.

Kutunkhoz mentem egyszer.
 Reggel volt. Akkor épen
 Szállt föl a' láthatáron
 A' büszke nap; 's az éj,
 Szégyelve barna testét,
 Előtte elpirult.

A' kutnál állt Zuleika.
 Szólni sokat akartam:
 De nyelvem elakadva,
 Elnémulék végtére.
 Csak hogy vele beszéljek,
 Italt kértem a' kutból.

Zuleika lehajolva
 Vízét meritni készül.
 De, oh csoda! a' kutban
 Még egy Zuleikát látok:
 Olly szépet, mint az élő,
 Ollyan hideg' 's kegyetlent.
 Bámulva állok ottan,
 Míg végre szép Zuleika
 Felkél, s hamis mosolylyal
 Megkínál hűs itallal.
 Zavart valék. Remegve
 Köszöntem,¹⁸ és a' korsót
 Végső cseppig kiittam.

De, hajh! szomjú ajakkal
 Zuleika képét ittam
 Fris viz helyett. Azóta
 Szívemben él. Naponként
 Új kínokat teremtvé
 Emészti életemet.

Ez, nem de, szörnyű méreg,
 Melly ellen nem segíthet
 Az orvosok tanácsa?

Szerелеm.

Anyám halálos ágyán,
 Még egyszer rám tekintve,
 E' vég tanácsot adta:
 „Övjad magad' szerelmtől,
 Jó gyermekem: keserves,

Bár milly gyönyört ígérjen,
 Mindig következése.”

Ő megholt; 's én legottan
 Elmentem egy tudóshoz.

¹⁸ Sajtóhibából így: „közöntem”

Bölcs férfi, így beszéltem,
 Mi a' szerelm? Ő búsan,
 Keservvel telt mosollyal
 Ekkép felelt: Barátom,
 Piros hajnal szerelmünk.
 Ha föltün, rózsaszínnel
 Borítja el egünket.
 Ezer gyönyört ígérve
 Feljö a' nap, melyet mi
 Olly annyira kívántunk.
 Elnyerjük vágyainkat,
 'S a' hajnal elveszett.

Tovább menék; 's elértem
 Öreg Mamud lakását.
 Mi a' szerelm? Az agghoz
 Így szóltam. Te bizonytal
 Jól tudhatod. Fehérek
 Már fürteid. Felelj hát.
 Fiam, délhez hasonló
 A' szerelem. Sugári
 Fejünkre sűtve, sokszor
 Eszünket zürzavarba
 Hozhatják, életünket
 Eltöltve fájdalommal.
 De Alla jó 's kegyes volt,
 Így szólt az agg mosolygva,
 Árnyékot adva nekünk
 E' dél sugári ellen.
 A' házasság az árnyék.
 Hűs lomb alatt feküdve
 Jól szunnyadunk, 's a' délről,
 A' kinzó forróságról,
 Könnyen felejtkezünk.

Elmentem. Már sötétebb
 Lett minden. Csillagok közt
 Uszott a' föld hajóként,
 Az éjnek vitorláját
 Fölvonva árboczára.
 Körülem néma minden;
 A' fán csak álmodozva
 Csevegnek a' madarkák;
 Élet szunnyadni látszik.
 Meghatva leborúltam
 Allát imádni. 'S íme
 Egy férfi lép előmbé.

Sovány, színetlen arcczal
 A' csillagokra nézve,
 Ekkép sohajt: Miért is
 Kell élnem, ha kegyetlen
 Marad Fatime mindig?
 O szerelem!... Szerelmről
 Beszélsz kedves barátom?
 'S mi a' szerelm? — Sokáig
 Csudálva néz reám; 's így
 Felel: O, boldog ifju,
 Ki eddig nem tudod még,
 Hogy fájdalom az élet.
 Kerüljed a' szerelmet,
 Mert az éjhez hasonló,
 Sötét csillagtalánhoz.
 Ösvénytelen bolyongni
 Kietlen nagy vadonban;
 Nyugpartot nem találni,
 Hol fáradt lelked ismét
 Enyhülne: lám ez élted,
 Mihelyt szeretsz. 'S ha ismét
 Derülni kezd: az égnek
 Már akkor vége van,
 'S tovább menék. Az égen
 Halvány piros vonások
 Látszanak; már a' hajnal
 Közelg; 's az ég melly eddig
 Szeretve át ölelte
 E' földet hű karokkal,
 Kihült kebellet elszáll.
 És im az agg platánok
 Puha füves tövénél
 Egy ifju ül, kobozzal
 Követve énekének
 Vig hangjait. Megálltam.
 'S ekkép dalolt az ifju:
 Szép kert e' föld, de benne
 Sok gaz terem; a' kertész
 A' szerelem kiirtja
 A' gazt; 's virágainkat
 Ápolja, hogy minékünk
 Gyümölcsöt hozzanak.
 A' szerelem időhöz
 Hasonló, változékony
 De egy marad, 's ujulva
 Mindig csak visszajő.
 Ma elfoly, és helyette

Holnap jön. Így ha egyet
 Vesztünk, csüggedezni
 Nem kell azért. — Zuleika
 Legyen Zaira, Leila,
 Vagy más: mit bánom én azt?
 A' lány kecske mulandó,
 De szép marad szerelmünk.
 Nem változó leányért,
 Szerelmért lánigolok.

Jó ifiu, követni
 Akartam énekednek
 Vig oktatását; jobbnak
 Tartottam egykor aztat

A' bölcs komoly szavánál,
 Ezüsthajú Mamudnak
 'S a' búsuló Fakirnak
 Beszédinél. De mostan,
 Mióta öt ösmérem,
 A' kékszemű Zuleikát;
 Mióta öt imádom,
 Eszembe jut anyámnak
 Végső tanácsa, sokszor:
 Óvjad magad szerelmtől,
 Jó gyermekem; keserves,
 Bár milly gyönyört ígérjen,
 Mindig következése.

Közli: BÁRÓ SZALAY GÁBOR.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY KIADATLAN POLITIKAI CIKKEI.

A M. T. A. könyvtárának Vörösmarty-kéziratgyűjteménye nemrég nevezetesen gazdagodott. Voinovich Géza főtitkárnak sikerült megszereznie az Ernst-múzeum Vörösmarty-kéziratait. Ennek az új gyarapodásnak fölvétele közben rájöttünk arra, hogy nemcsak az Ernst-múzeumból vásárolt és nemcsak a Brisits Frigyes által számbavett — Czapárynál nagyrésztben publikált — anyagban, hanem Akadémiánk könyvtárának törzsanyagában is kiadatlan leveleket, cikkeket őrzünk. A levelek kiadását Brisits Frigyes vállalta el. A cikkek közül a politikai tartalmúakat alább közlöm.

A közlendő cikkek 1848 első feléből valók. A P. H. szerkesztősége talán nem fogadta szívesen ezeket s e miatt nem adta ki. Kemény Zsigmond és Csengery valószínűleg már ekkor helytelenítette a dinasztiaival való szembefordulást, mely az olasz kérdésben éleződött ki, ezek a cikkek pedig főleg az olasz kérdéssel foglalkoznak, mellékesen érintve a horvát és szerb kérdést. A horvát kérdésben erős nemzeti érzése, nacionalizmusa ellenére is a belátóbbak mellett állott Vörösmarty már évtizedekkel azelőtt: ha Horvátország el akar szakadni, legyen kívánsága szerint. Tudjuk, hogy erre az álláspontra helyezkedett 1848-ban a Batthyány-miniszterium, és Batthyány ezen az alapon meg is egyezett Jellasics bánnal, kikötve, hogy Horvátország a Habsburg-ház uralma alatt maradjon. Jellasics támadása aztán azért következett be, mert ő a magyar kormánytól nem Horvátország függetlenségét követelte, hanem azt, hogy Magyarország rendelje pénz- és hadügyeit a bécsi kormány alá. Vörösmarty cikkeinek szelleme nem a magyar kormány hivatalos fölfogásához, hanem Kossuth Lajos nézetéhez áll közel. Vörösmarty a nacionalizmus eszmei álláspontján figyelmen kívül hagyja az uralkodóház pretenzióit. Neki az a nézete, hogy Olaszország előbb-utóbb úgyis egyesül, s Ausztria tartományai el-

szakadnak, tehát legokosabb lemondani róluk. Ezzel valószínűleg egyetértett Széchenyi is, aki fiatal korában elég hangosan jövendőlte a Habsburg-monarchia széthullását és 40 éves korában is olyan nyilatkozatokat tett a német egységről, hogy miattuk könnyen nyakát szeghetné volna. Hogy Széchenyi 1848-ban tartózkodóbban viselkedett, az nem befolyásolta a magyar közvéleményt, melynek elég hú tükre a Vörösmarty fölfogása

1. Néhány szó a legújabb időben felmerült három eszme felől

c. cikk részlete.

(E cikket nem egész terjedelmében közli Gyulai Pál Vörösmarty Ö. M. VII. 373—380. ll. A 376. lapon a *Szabadság* c. rész e szavakkal végződik: „*Ez ügy elintézése nem rögtönözhető*” — a fogalmazványban erre nem az *Egyenlőség* c. rész, hanem az alábbi cikk következik:

Itt egyfelül sok szorgalom, másfelül sok türelem kell.

Azonban van egy, mit szabadságról szólván említetlen hagyni nem lehet.

Katonáink még folyvást külföldön s nagyobbbrészt az olasz szabadság elnyomására használtatnak. Nem egyes lázongókról, rendbontókról van itt szó, irtóháború ez, egy egész nemzetre, mely a régi nyomás ellen fiai minden vagyonának, legutolsó csepp vérének feláldozásával tiltakozik. Legborzasztóbb kitörése ez azon öldöklő rendszernek, melylyel a birodalom népei egymás iránt folytonos gyűlöletben s rémségben tartattak. Ha eddig szerencsétlenség volt, hogy ezt tűrnünk kellett, ezentul tűrni s megengedni, miután ügyeink kezelésének függetlenségét jogunk van követelni, éppenoly nemzeti becstelenség, mint oktalanság volna.

Semmi szerződés szerint nem lehet jogunk vagy köteleességünk dolgaiba avatkozni oly nemzetnek, mely szabadságáért küzd.

Hogy fog hangzani a világ előtt? A szabad Magyarország az olasz szabadság elnyomására fordítja erejét. Ez annyit tesz, mint meghazudtolni a szabadságot. Legelső, legszüzebb pillanataiban. Mit várhatunk ez éppen oly irtózatossá mint reménytelen harcból? Gyűlöletét azoknak, kiket pusztítani segítettünk, közutálatot és megvetést gyávagságunkért, hogy nem mertünk visszalépni ott, hol vitéznek lenni éppen úgy ádázat, mint öngyilkolás

Míg vérünk künn pazaroltatik, az ország a legvésezebbé lehető átalakulás korában mindenfelül tárva és őrizetlenül áll.

S ha még következetesség volna e kegyetlen eljárásban. De míg mi az olasz föld megtartásáért harcolunk, addig Zágráb, Kolowrat nevében elszakadásra izgattatik, s Kolowratnak minden büntetése az, hogy visszalépett, miután a meghasonlást előkészítette, vagy megengedte, hogy neve arra elbitoroltassék. Sem Kolowrat, sem nevének bitorlója büntetve, vagy leleplezve nincsenek.

Míg ügyeink ily felbomlásban vannak, a reánk nézve oly nagy fi-

gyelmet érdemlő Alduna elhanyagolva, addig seregeink java, mely a nemzeti haderőnek magva leetendett, a pusztulás határszélén áll, nem vihetvén egyebet magával sirjába, mint harci dicstelenségét, a népek utálatát, nem hagyhatván egyebet maga után, mint átkot a nemzetre, mely őt ily nyomoruan elveszni engedte.

De ha diadalmas lesz az olaszthoni sereg, s az olasz megigáztatik, vagy kizsaroltatik, mit várhatunk e diadal után? A düh s engesztelenség szelleme mely e háborút fenntartotta s bevégezendette, pokollá teheti e békés országokat, s a visszatörítés rettentő Istene veszi át az igazság fegyverét.

Régi bűneinkért meglakoltunk, ezen új nemzeti bűnért meg fogunk lakolni.

„De végre az uralkodóháznak tartozunk avval, hogy tartományait elszakadni ne engedjük.” Ez a hatalmas (érv)¹ gördítették elénk. Kérdeztek-e, bennünket akkor, midőn az olasz birodalomrész csak alkotmányt követelt. Hallgattak-e országgyűlésünkre, mikor az a birodalmi részek számára alkotmányt adatni indítványozott? S mert most már ez késő, mi tartozunk-e ezen borzasztó háboruban elvérzeni? Ha ez szabad volt most, ha köteleességünk kétféleképpen folytatni, melyet jó tanácsunk ellenére, egyezésünk nélkül kezdettek meg, nem sodortattunk-e minduntalan új meg új vitába, melyet Magyarország vagy elveinél vagy érdekeinél fogva nem fogadhat el, mely végre fel fogja emészteni? Ha elég a bécsi kormánynak vizsályt, vagy háborút kezdeni, s nekünk azt üzennie: „adatok pénzt, adatok katonát”: úgy nincs háboru, melyet visszautasítanunk szabad volna. S nem legelső köteleességünk volna-e magunk iránt? A szabadság és a tulajdon iránt megíngatott eszmék haderővel is támogatott rendet kívánnak, hol a nép kiskoru, s az ámtás minden csábjainak kitéve van. Ezen fölül Horváthon, mely velünk együtt készített magának alkotmányt, elszakadásra izgatják egy kis párt által, melyet ottani barátink érdekében is elnyomni még most lehető, s köteleességünk lett volna. S mi az olaszok ellen harcolunk! A dinasztiahozi hűségünk, most legalább nem az engedetlenségben a régi kormány iránt, hanem abban állott volna: az első jó tanácsot azon tettebemenő határozattal támogatni, hogy a magyar seregek az olasz földről rögtön visszahozassanak, nem engedni, hogy a régi kormány, vagy annak utóda az uralkodó ház nevében olyan háborút kezdjen, melynek csak egy eredménye bizonyos és ki-maradhatatlan: örök és engesztelhetetlen gyűlölet. Mi a trónt megmentettük volna e gyűlöletől. Az utolsó nemesi országgyűlés ez egy födologban mulasztotta el köteleességét.

S mi célja e háborúnak, mely már nem is belháboru többé? Ha ki azt hiszi, hogy Lombard, Velence újra megigáztatik, annak igen erős hite van, hogy a régi jó világ ismét visszatérhet. Mi ennek a hitnek adunk erőt olaszföldi hadainkkal. Lombard, Velence békés jövődjé

¹ Ez a szó a tollban maradt a fogalmazványban, a másoló nem törődött vele.

csak az egyesült Olaszhonnal van. Kiszakasztva mindig teher lesz annak, aki bírja: vagy elsorvad, vagy lázadásokban emészti fel magát, s ily birtokért kell az egész monarchiának erejét s jóllétét feláldozni.

Vagy az kívántatik, hogy fizesse meg, amiért fiai lekoncoltattak, jólléte feldulatott, hogy oly sok évig elnyomatva volt? Fizessen saját nyomoráért? A gazdag Lombardia míg csak alkotmányt kért fizethetett volna, a kimerült, elpusztult Lombardia nem fog fizethetni.

Azok, kik e háborút akarják, egy kegyetlen szeszélyért, kizsarolt, erejében megtört, minden vésznek kitárt monarchiát fognak átadni az uralkodó háznak. Nem hűség-e, nem kötelesség-e ez ellen tiltakozni, éppen magának a trónnak érdekében?

S hogy fogjuk mi magyarok, s a velünk egy fejedelem alatt élő népek a megrendített tulajdon szentségét, a bujtogatók, a ragadozók, elámitottak ellenében megőrizni s a szabadság megszilárdításához szükséges rendet fenntartani?

Minden országnak honn saját katonáira van szüksége, hogy az átalakulást békével bevégezze, s támasza lehessen a trónnak, melynek megállása igen kétes leend, ha ezen országok az anarchia szörnyeinek hagyatnak martalékul.²

Hogy minden országnak most saját katonáira van szüksége, míg ezt be nem látjuk, s nem eszközöljük, nem teljesítettük legfőbb honfiai és alattvalói kötelességünket.³

² Horvátországban sok barátaink voltak. A nép maga a magyar országgyűléstől nyerte főlzabadulását, a kárpótlást csak a magyar nemzetgyűlés lesz képes eszközölni. Mi az olasz háboru miatt saját jó barátainkat, elvrokonainkat hanyagoltuk el, s hagytuk védtelenül. Most meglehet, hogy már egész Horváthon fanatizálva van ellenünk és elszakadást akar. Az elszakadásra nézve minden magyar egy véleményben van: inkább jó szomszéd, mint rossz barát: legyen nekik az ő hitők szerint. De Horváthon nemcsak elszakadni, hanem hódítani is akar, izgatói már a magyar földön járnak. Mi az olaszok meghódításáért harcolunk, míg magyar hont magát a legsetétebb vihr fenyegeti. Véletlenség-e ez? Vagy az abszolutizmus alattomos keze játszik-e az anarchia körmeivel? Vagy természetes bűnhődés lágyságunk és magyar hadaink elpazarlásaért? Ha két tartomány elvesztéséről van szó, mely közül egyik ausztriai, másik társországa a magyar honnak, a legszorosabb szövetség szerint sem lehetünk kötelezve előkelőleg az ausztriai tartományért küzdeni, míg saját társországunk, sőt Magyarhon integritása veszélyben forognak. *(Vörösmarty jegyzete.)*

³ E háborúról azért is kellett bővebben szólni; mert a legkényesebb tárgy a béke s háboru kérdése, ha mindjárt kezdetben balul értelmeztetik s oldatik meg, vagy egyik vagy másik félnek romlására lesz. Semmi sincs oly nagyon érdekünkben, mint egyfelül a legszorosabb szövetség a szabaddá lett Ausztriával s általa a nagy német honnal. A német és magyar közt nincs természetes gyűlölet, mint némely népfajok közt, — általában a magyar éppen nem erős a gyűlöletben — sőt ellenkezőleg, a sokáig mesterségesen táplált idegenség mellett igen sok rokonszenvet s megférőseget találunk a két népfaj között, melyet most már a szabadság érdeke is szorosabban egymáshoz csatol. De éppen ezért nem szabad a szövetségnek egyoldalulag csak ránknehezedni. Belviszonyaink napról napra súlyosodnak. Ha az olasz háborút a legtermészetesebben akarjuk is magyarázni úgy, hogy az

Honn erősek sokkal biztosabb szövetségesei leendettünk az ausztriai tartományoknak, míg így saját haderőnkől kifosztottan és örökös ingadozásokban a belzavargások miatt. Ily időkben minden igazságtalan követelés hűtelenség és árulás bélyegét viseli, s gyanuba fojtja el a bizodalmat, melyre egy uralkodó alatt élő szabad nemzeteknek most van legnagyobb szüksége.

Záradékul csak egypár szót. Midőn ez elmélkedéseket megkezdtem, a szabadság hajnala csaknem felhőtlen volt. Azóta felhők tornyosultak s mindenfelől a vész dőbörgését halljuk.

Olaszhoni hadainkat visszavárni most már hívságos gondolat, a nemzetörtség felállítása késedelmes: leghelyesebb azok nézete, kik önkéntesek rögtöni kiállítását indítványozzák. Kinek személyes szabadsága, vagy egy talpalatnyi földje van, nem méltó annak bírására, ha annak megvédéséhez járulni nem akar. Az önkéntesek legnagyobb része a nemzetörtség soraiból vállalkozhatik. Ha elhagyjuk magunkat, sem Isten, sem ember nem segíthet rajtunk; de ha erőnk lesz, lesznek szövetségeseink is, s a szerint fogunk becsültetni, amint arra még ellenfeleinket is kényszeríteni fogjuk.

(Akad. Kézirattár, Vörösmarty-szoba, Vörösmarty: Cikkek, tanulmányok, 4. sz. fol. 18—23. és 31—34. Hiányos másolata, Vörösmarty betoldásaival, melyek a fogalmazvánnyal megegyeznek, u. o. 5. sz.)

2. Magyarország viszonya Ausztriához c. cikk részlete.

(Eleje közölve Vm. Ö. M. VII. 368—72, — A 372. lap alján a cikk ezzel a mondattal végződik: „Nem ismerjük azokat, de látjuk, sőt érezzük, hogy e két körülményben veszélyek rejljenek.” A kéziratban ehelyett ez olvasható: *En mindebben az absolutismust és a muszka szövetséget látom.* A fogalmazványban e mondat után Vörösmarty odairta névjelét: V, — mintha vége lenne a cikknek Lehet, hogy önálló cikknek szánta, de külön cím nélkül hagyta a következőket):

Nincs idő arról szólanunk; illik-e a szabad magyar nemzethez, mit nyomtatásában kénytelen volt eltérni, hogy hadai más országok szabadsága ellen harcoljanak? Nem akarom feszegetni, mi érdeke lehet Ausztriának enerválni az öszves birodalmat, hogy Lombard-Velence mindenáron megtartassék, oly tartomány, mely egészen idegennemű, melynek szimpatiaja s jövőndője egészen más delejtőt követ. Nem akarok azon vészélyről szólni, mely a szláv fajok, s mely az óhitüekről rá és ránk egyaránt fenyegetve néz, nem azon magasabb rendeltetésről, mely pályát neki nyugat, nekünk kelet felé tűz ki. Nem azon oktalansággal

már kiütt, mielőtt az új rend beállott volna, ha megengedjük, hogy nekünk szövetségi tartozásunk szerint is részt kell-e abban vennünk; de azóta kifejlett belállapotunk sürgetőleg parancsolja, hogy most legelőször is magunkról gondoskodjunk, sőt, ha viszonyosság volna közöttünk, mi követelhetnők a szövetségi segílyt, mire azonban egy pillanatig sem lett volna szükség, ha a magyar haderő kezünkben s rendelkezésünkre van. (Vörösmarty jegyzete.)

vagy árulással határos könnyelműségről vagy bűnről, hogy midőn az öszves birodalom átalakulásban, a rend és tulajdon minden oldalról fenyegetve van, akkor egy kiirtó háboruban elmerülve a védetlenül hagyott országokat a legvéresebb anarchiának vetjük áldozatul.

Minderről a sürgetőbb veszélyek tiltanak szólanom. Legyen tehát szabad csupán a viszonyosságról és a legszorosabb szövetségről egy pár szót mondani.

Mi Horvát és Tótországgal együtt hoztuk a törvényeket. Mind a két tartomány a régi osztrák kormány befolyása alatt többnyire ellenünk szavazott nemcsak a nemzetiség kérdéseiben, hanem a szabadságéiban is. Mindemellett a szabadság kiviva s a Társországgal közze téve lön s nemzetiségök, mennyire az ország egységével megférhetőnek tartaték, biztosított. Ekkor a régi kormány végerőlködéssel elvetette a veszedelem magvát, a királyi helytartó s magyar kormány mellőzésével kinevezte bánnak Jelasicsot az illyr párt hű emberét. Mi jámbor magyarok, kik hűség és törvényesség korláti közt járunk, elnéztük e botrányos hibát, nem is gyanítván, hogy a régi kormánynak ezen árulása az új bécsi kormány s az osztrák nép irántunk megfoghatlan ellenszenve által gyámoltassék. Azonban Jelasics mellőzve a magyar király által meghatalmazott helytartót s miniszteriumot, kik az öszves magyar birodalom kormányzásával bizattak meg, az ausztriai császárra hivatkozva proklamációt bocsátott, mely tökéletes elszakadást hirdet.

Ha mi olaszthoni és egyebütt tanyázó magyar seregeinket visszahívtuk volna, ha Horváthonban nem volnának barátaink, kik velünk a legszívesebben csatlakozni akarnak, kik talán a többség, ha a fegyveres hatalommal ellátott s Ausztria részéről pártolt bán terrorizmusa alatt nem állnának, azt kellene — igazságosak levén — mondanunk: jól van: Horváthon nem akar bennünket, Lombard-Velence nem akarja Ausztriát, — mi nem akarjuk Ausztriát az olasz tartományok visszafoglalásában segíteni, nincs jogunk követelni, hogy Ausztria bennünket segítsen.

Azonban ellenkezőleg van a dolog. Jelasics az ausztria császár és magyar király nevében a királyi helytartó magyar kormány mellőzésével teszi intézkedéseit; Jelasics nemcsak elszakadásra izgat, hanem hódításra is Magyarország ellen, proklamációt elhintvén a Bánság alsó-részeiben s vérengzéseket idézvén elő, melyeket borzasztó hallani.

Midőn ezek történnek egyfelől, Bécsből csehtót felszólalások intéztetnek másfelül a felvidékiekhez. Öszinteség-e ez, viszonyosság-e? Van-e ebben azon szent szövetségnek legkisebb eszméje is, melynek egy fejedelem alatt élő nemzetek között lennie kellene?

Mi tetteleg harcolunk Olaszországban, egy ausztriai tartomány megtartásáért, őrtállni segítünk Cseh-Morvaországban, Galiciában s Ausztriának még csak szándéka sincs bennünket szövetségileg segíteni? Mit te cz ehelyett Ausztria? Haragszik, hogy neki több katonát nem adunk, holott magunknak sincs, haragszik, hogy adósságot nem fizetünk, mielőtt arról a nemzetgyűlés véleményét s határozatát kimondhatta volna,

s mi, kiknek pénztárai a régi osztrákos kormány által üresen hagyattak!

Ha hadseregeink visszabocsáttatnak, nincs szükségünk külső segítségre; ha szövetségi harcban s örökösben távol vannak, úgy teljes viszonzást van jogunk követelni Ausztria részéről, s visszautasítását minden megtámadásnak, mely a magyar birodalom integritása ellen intéztetik.

Ha Ausztria tisztán szabadságot akar, nem egyszersmind hódítást és zsarnokságot, könnyen eligazodhatunk; megadván minden országnak mit magunknak követelünk; ha erőszakos összetartását akarja a monarchiának, legyen következetes és igazságos irántunk, kiknek hadseregét bitorolja.

Egyoldalú szövetség, mely bennünket elhanyagol, míg őket segíti, hűtlenség és hazaárulás, melynek közromlás a vége.

(Akad. kéziratár, Vörösmarty-szoba, Vörösmarty: Cikkek és tanulmányok 6. sz. q—z lap.)

3. Az abszolutizmus hagyományai.

(Kiadatlan.)

Mit örökölt az új szabadság az abszolutizmustól, igen röviden és világosan meg lehet mondani.

Első az olasz háború Ezt még a régi osztrák kormány kezdette meg, folytatta az új egész az utolsóig.

Ugyanazon szellem, mely ezen háborút megkezdette, átszállott az új kormányokra is, ugyanazon szellem, ha ott diadalmaskodnék, fog dúlni minden országok kebelén, melyeknek bár legtávolabb érintkezéseik vannak Ausztriával.

Ezen háboruban egyfelől azon eszme uralkodik, mely a német tartományokat lelkesíti. Az egyesült Olaszország a legtisztább elemű ország leendő, milyen Németország sem. Ezen eszme ellen, igen gyenge azon jog, melyet nem igen rég Ausztriának egy hosszú harc utáni békekötés adott.

Németország egyesülése iránt rokonszenvvel lenni s Olaszhoz egyesültét ellenzeni elfogulatlan embernek becsülettel nem lehet. Ezen eszme ellen harcolni annyi mint húsz millió olasz ellen harcolni, annyi mint elébemeni a francia s végre az európai háborúnak, melynek vége ismét az lesz, ami előbb volt: s lehetett volna: a szabadság legvilkolása, vagy végre a dinasztikiáék végképpeni megbukása.

Mi vár az olasz tartományokra ha legyőzeinek? Az ausztriai adósság egyrésze. Mi vár reánk, ha az olaszokat megigázni segítendjük? Méltó büntetésül az adósság egy másik része — s a szabadság árnyéka, mely ideiglen ostoba szemeink előtt kápráztatásul odaengedtetik.

Tehát véren, pénzen és becsstelenségen, mert szabadoknak lenni s mások szabadsága ellen harcolni éppen olyan becsstelenség, mint

lopni és papolni a lopás ellen, így fogják a nemzetek saját szolgálásokat legdrágább kincseiken megvásárolni.

A második háboru az abszolutizmus érdekében az illyr háboru Magyarország ellen.

Ki kezdte s táplálta e háborut? Titokban az orosz, nyíltabban az osztrák. Pillersdorf még nemrég 150.000 pfért adott Jelasicsnak s maga János főherceg a magyar király által letett bánt még kedves bánnak nevezi.

Az illyrek Kolowrat nevében izgattattak föl, a most megbukott miniszter Pillersdorf által gyámolittatta. Mi ez egyéb, mint a régi átokkal terhes osztrák kormány folytatása? A dinasztia egyrésze kedveléssel látszik nézni az illyr mozgalmakat, míg a birodalomvesztő olasz háborun csak egy pillanatilag sem akarnak tágitani.

S mit akarnak az olaszok? Egyesülését az olasz nemzetnek és szabadságot. Mit akarnak az illyrek? Had és pénzügyet a bécsieknek, a fekete bankók mestereinek kezében. A népek gyűlölete és viszálya a zsarnokok ereje. Az olasz harcol az illyrrel, az illyr az olaszok, a magyar mind a kettő ellen.

Nem nyomoru helyzet-e ez azokra, s nem a legbecstelenebb reánk nézve, kik, míg az olaszok mellettünk harcolnak, megengedjük, hogy a magyar hadak Olaszhont feldulják.

Mi a magyarnak kötelessége? A királyi parancsokat végrehajtani.

S hogy ezt tehessük, minden erőnkre szükségünk van. Míg saját bajainkat el nem igazítottuk, nem tartozunk szövetségeseinknek segíteni.

Meg kell mondanunk a királynak, hogy az olasz háboru veszélyez, meg kell mondanunk, az illyrek pártolása világos árulás, mely ellen ha a dinasztia nem tiltakozik, az európai hatalmasságokra kell hivatkoznunk s megmondanunk, hogy a magyar király saját rokonainak árulása által királyi tekintélyétől megfosztatni szándékoztatik.

(U. o., Vörösmarty: Cikkek és tanulmányok, 27. sz.)

Közli: TÖRÖK PÁL.

RIMAY JÁNOS ISMERETLEN LEVELE.

A Zichy-levéltárban, ahonnan Lukcsics Pál több igen érdekes XVI. századi okmányt tett közzé, találtam egy levelet, melyet a kiváló író és államférfi Telegdy Pál kállai kapitánynak, Várday Kata urának Kisvárdára írt Vidócról, Csáktornya mellől.

A levélnek az az érdekessége, hogy talán a legrégibb Rimay-levél. 1590-ben kelt, még Balassi Bálint életében és benne Rimay arról beszél, hogy rövidesen Velencében lesz. Így tehát tényleg emlékeiből merített Rimay, mikor egy szerelmes versében így elemzi szerelmét:

Mert te szépségedben
Szívem úgy merült be,
Mint tengerben Velence.¹

De olaszországi útja egyúttal megérteti velünk, miért érzünk benne olykor Petrarca-reminiscenciákat, mint például abban az énekében, hol a természet tavaszi ragyogását írja le, fájlalva a szerelmes távollétét majd a természetet, amint az ő szépsége előtt hódol:²

Réten, völgyen, hegyen,
Mert hol ő elmegyen,
Duplált szépség követi:
Vidámb minden virág,
Az hová lépik s hág,
Nagy szeme fényét veti:
Mindeneket vidít,
Ébreszt, éleszt, indít
Szépségének termeti.

Petrarca CLXV. szonettjében írta le, amint a kedves talpa alatt jobban nő a fű, s lába felé fordulnak a virágok:

Come 'l candido piè per l'erba fresca
I dolci passi onestamente move,
Vertù che 'ntorno i fiori apra e rinove,
De le tenere piante sue par ch'esca...

A CLXII. szonett, egyike a leghíresebbeknek, meg azt állítja, mint Rimay, hogy a virágok vidámak és boldogok, ha a kedves arra megy:

Lieti fiori e felici, e ben nate erbe
Che madonna pensando premer sòle;
Piaggia ch'ascolti sue dolci parole,
E del bel piede alcun vestigio serbe...

A párhuzamot folytatni lehetne a bokrok, a nappal, a vidék képével, melyet tekintete felvidít.

¹ Rimay János munkái, 21. l.

² U. o. 10. l.

De stilustörténetileg tán még érdekesebb a levélnek az a tanúsága, hogy Rimaynak már ebben a korban kialakult az a cikornyás mondatképzése, mely prózájára annyira jellemző s megtaláljuk benne a túlhajtott képhajszolásnak, sőt képzavarnak a szintén csak Rimayt jellemző alkalmazását. Mindez, ne feledjük, Balassi Bálinttal egyidős: tehát független Bálint ízlésétől, mert a nagy költő soha, egyetlen levélben sem alkalmaz ilyen álcicerói humanista stílust; az ő képei természetesen még akkor is, ha antik szerzőkből kapta is őket. Rimay stílusát tehát nem lehet egyszerűen „barokk”-nak elkönyvelni, vagy akkor a barokk fogalmát igen korai időre kell áthelyezni: inkább magyaráznám humanista pedantériából. Ebben a korban, különösen az epistoláris stílusban igen divatos a hasonlat erőltetése; ez a figura a retorikus stílus legnagyobb igényű fegyvere s különösen előszavakban úgyszólván kötelező.

De halljuk magát a levelet:

Generoso domino Paulo Telegdio de eadem etc. domino mihi plurimum et veneran[do] et confiden[dissi]mo

Generose domine mihi plurimum observan[dissi]me. Post serviviciorem meorum paratissimam Commen[dationem]. Istentől the kegnekvgy ez uilagh zerént ualo mint uduösseges iauait ziubeöl kerem meg adatny. Emlekezüen arra minemő nagy zeretettel es affectioual uoltunk eggyüt lakuan kegddel egybe kötelezue, melto volna ha zaz oda menő köuet egi nap ream talalnais mindenik alt hogy irnék te kegnekv, az en Reghi keghhez ualo zeretetem s io akaratom erősítésere, de nem engettetik az oda menőknek ő Ritkasagokert hogy az en te keghhez ualo keduem es illyen zándokon tülem megh aranzot tczellyatt üsse, Mindazaltal hiszem az te kegđ grauitassanak olly io Neduessegeel uáló Zöldelletit lenni, hogy az ighen ritka irasom alt valo banassalis heruadasra nem haiolhat, de megh tarttia az uigoratt, mellyett az Züksegh az en arnikozasomra el ki teriezteti, adgiais az isten ugy te kegre az ő hiuesítő es sirosito (!) harmattiatt hogy kegđ mind uegiglen fogiatkozasnelkül ualo Zöldellessel ellien.

Magham allapattia most ebben áll hogy it Battiam es Aniam hazanal lakom. Az mas héten isten egessegem aduan Velenczeben be menő Zandekom vagyom, honnan ez Zegheni Rab Istuan neuő is, melly ez elöt kisuardaba lakott mostan erkezet ki az Galyarol el zaladuan, ki alt miert hogy te kegdetis meg keresi akartam te kegnekv irnom. keruen mind arra the kedet hogy kegđ nekem parantsollyon irion s mind hogy te kegđ ez zegen sok niomorusagh uallott Rabnak segetseggel legyen, talam iouendöben megh zolgalhatom te kegnekv mind ez két io es ditseretes virtusatt.

Tartsia meg az isten kegdet, Irtam Chiaktornia mellet valo Vidocz neuő faluchkaba, az vi zerent valo Pünköst napon. 1590.

Gen[erosae] do[minationis] V[est]rae

S[ervi]tor promiiss[imus]

Joannes Rimai

A levélből érdekes személyi adatok is derülnek ki: Rimay bátyja és anyja Csáktornya mellett Vidócon élt ebben az időben s levélvivőnek olykor a velencei gályákról szökött magyar rabokat is felhasználta.

Jegyezzük meg meg itt, hogy Rimay Alsó-Sztrégován, Balassi birtokon született. Ismeretségük is alighanem innen ered.

Rimayról különben csak minap olvastuk a Magyar Nemzet egyik tudósításában, hogy a székelyudvarhelyi Székely Nemzeti Múzeum őriz egy latin Machiavellit (alighanem a Principe fordítását), melyet a bejegyzés szerint Balassi Bálint küldött Rimaynak Krakkóból, 1591. januárjában. Míg Herepei János igazgató tanulmánya megjelenik, addig is örömmel vehetjük tudomásul, hogy megkerült az egyik könyv, melyet Bálint ez évben újévi ajándékkul küldött Rimaynak. Rimay Balassi Bálint hozzá írt levelének e küldeményre vonatkozó részét is ki akarta adni Balassi-kiadásának előszavában:

„Kegyelmednek uj esztendőbeli kedveskedő ajándékom emlékeztetire kültém két könyvet is; elolvassván mind végig Kegyelmed, kérem Kegyelmedet, írja meg felölök való tetszését és opinióját. Igazán írhatom Kegyelmednek, hogy semmi írásolvasásból efféle politikai tiszteknek igazgatása módjában annyit én nem okosodtam³ mint ez egy mással ellenkedő két authornak írásából.”

Most hát tudjuk, hogy Machiavelli volt az egyik könyv s méltán keltette fel Bálint bámulatát. Melyik volt a másik, talán azt is sikerül majd egyszer megállapítani.

ECKHARDT SÁNDOR.

³ Radvánszky Béla kiadásában (253. l.) nyilván elrontott szöveg áll: „a mint én nem okoskodtam”. Az eredetiben „annit” állhatott.

KÖNYVISMERTETÉS.

Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. Nyolcadik kötet. A magyar irodalom a XX. század első harmadában. I—II. k. N. 8-r. 688+731 = 1419 l. Bpest, 1941.

Egy esztendejénél is több immár, hogy Pintér Jenőnek munkában fáradhatatlan kezéből örökre kiesett a toll. De özvegyének gyöngéd gondja s kegyeletes áldozata halála után hamarosan mégis lehetővé tette koszorúinak gyarapítását azzal a munkával, amely nélkül csonka maradt volna életének főműve. Két hatalmas kötetben közrebocsátotta férje hét kötetes nagy művének, Magyar Irodalomtörténetének befejező, nyolcadik kötetét, mely a XX. század első harmadának tudományos rendszerezését nyújtja. A tudós szerző annak idején sem elégedett meg a XIX. század irodalmának teljes egészében megírt történetével, ami magában véve is új feladat, a megszokott mesgyéken túlmenő elhatárolása volt irodalmunknak, hanem a tárgyalás fonalát úgyszólván egészen az ő utolsó napjaiig, 1934-ig vezette. Művét az utolsó betűig ő írta meg, „nyomdakész” állapotban hagyta hátra. Kiadásától azonban húzódott. Érezte tárgyának kényes voltát. Kortársakról nyilatkozni a vivisectio egy neme, különösen az, ha a „genus irritabile vatum”-ról van szó. Még fokozottabban áll ez arról a korszakról, amelyet tárgyalt. Egy lezajlott írói forradalom s egy ezt követő ellenforradalom volt ez. A forradalom harcosai mindig hangosabbak és ingerlékenyebbek, mint az ellenforradalomé, s az olvasóközönség és a sajtó rokonszenve is mellettük nyilatkozott hangosabban és nem egyszer a kritika álarca alatt támadó irodalompolitika a goromba személyeskedésekkel s a fölényeskedő, csúfondároskodó támadásokkal sem takarékoskodott. Ez a harc legkészségesebb segédcsapatát az ifjúságban találta. Pintér Jenő számára előkelő társadalmi állása, iskoláink életében betöltött vezető szerepe s minden harctól húzódó természete nagyon aggályossá tette, hogy esetleg ilyen pergőtűznek tegye ki magát s ezért munkájának kiadását jobb időkre tette félre. A végzet azonban gyorsabb lábon járt s így özvegyére várt az a szomorú, de szép feladat, hogy anyagi áldozatot sem kímélve valóra váltsa férjének kedves tervezgetését s tudományos életünknek Toldy Ferentől kezdve mindvégig hangoztatott régi vágját: a teljes magyar irodalomtörténetet. Ennél szebb, nemesebb és hálára

kötelezőbb áldozatot nem is nyújthatott volna sem férje szellemének, sem tudományunknak.

Amennyire lehangoló csonkán maradt alkotások látása, annyira megnyugtató, ha jelentősnek tervezett munkát alkotója fejezhet be. Pintér Jenő e munkájának tárgyalásmódja, rendszerező szempontja s beosztása hasonló a hét első kötetéhez, de természetesen az anyagnak a gazdagsága s a részleteknek áradó bősége hasonlíthatatlanul alaposabb tárgyalást tesz nemcsak kívánatossá, hanem lehetővé is. Nem tehetjük ugyan a magunkévá a szerző megállapítását az 1867—1900. közt eltelt évek irodalmának „lassú mozgása”-ról, mert hisz éppen ez a kor zavarta fel az addig nyugodt vizeket; de azt a megállapítását elfogadhatjuk, hogy ezt a kort a századfordulón „a robbanó erejű szellemi roham lendülete váltja fel.”

Ehhez a mozgalmas korszakhoz bevezetésül széles művelődési háttérrel rajzol a szerző. Kiemeli a legfontosabb történeti mozzanatok, majd ismerteti az irodalmi műveltség fő tényezőit: az iskolákat, nyomdászatot, könyvkiadói tevékenységet, hírlapokat, folyóiratokat, a színészetet, az irodalmi társaságokat, majd az írói törekvéseket. Mindez valóban teljes egészében megadja a művelődéstörténeti keretet, igen hasznos és annak, aki nem élte át a század három első évtizedét, jelentős részben új és megvilágító lesz. Kiterjed ez a bevezetés az irodalmi életnek minden lényeges és érdekes mozzanatára. Kiemeli, hogy mily nagy változást, mennyire veszedelmes szakadást mutat ebben az újabb korban irodalmunk. Az új irodalom egy új kor forrongó, nyugtalan lelkivilágába nyújt bepillantást. Elszomorító a rajza ennek az átalakulásnak, ennek az izlés-válságnak. Lehangoló az a háttér, amelyet a kor társadalmi, erkölcsi és politikai viszonyairól az irodalmi és tudományos állapotok megértetésére rajzol: az anarchiáról minden téren, a parlament csődjéről, a sajtó visszaéléseiről és a zsidóknak minden téren való előretöréséről. Ezek csakugyan nagy mértékben magyarázzák az irodalmi alkotásokat. „Megrendült egy egész nemzedék erkölcsi világa,” — írja a szerző. Egy másik helyen pedig ekkori irodalmunk legjellemzőbb vonásául ezt emeli ki: „A magyar irodalom szellemi és erkölcsi egysége ebben a korszakban végzetesen felbomlik.” De viszont vigasztaló, reményt keltő mozzanatul mutat rá az elszakított területek anyagi erejében egyre fogyatkozó magyarságának hősi erőfeszítésére: „A balszerencse összetörte Magyarország egységét, de a politikai határok változása nem módosíthatott az irodalmi határokon. A külön medrekbe szorított írói törekvések vizei mégis csak találkoztak az egységes magyar irodalom medencéjében.” Annál meglepőbbnek találja a csonka ország területén a sok új irodalmi társulást, amikor a csonka országnak minden erejét a meglevők támogatására kellett volna összpontosítani. Tisztán látja ő is azt, hogy a legtöbb ilyen új társulásnak sugallója az egyéni hiúság, a szereplési viszketeg volt.

Az irodalmi jelenségek tárgyalásában az író vezető szempontja bizonyos nemes értelemben vett s megértésre és az elvek összefé-

tésére törekvő konzervatív életszemlélet volt. Lehetőleg tárgyilagos képet igyekszik nyújtani még azokról az írókról is, akikről a legszélsőségesebb és a legélesebben ütköző vélemények álltak szemben egymással. Méltányos állásfoglalásának azzal is igyekszik súlyt adni, hogy nemcsak a maga véleményét mondja el, hanem ehhez hozzáfűzi a számottevőbb bírálatok elismerő, majd kifogásoló ítéleteit. Maga is hivatkozik Előszavában arra, hogy „Az igazságra irányuló törekvés és a tárgyilagos jószándék nem hiányzott a szerzőből, de ez még — jól tudom — nem minden.” Hozzá tehetjük: „Nem minden, de sok.” Tárgyilagosan ír még olyan esetekben is, ahol nehéz megőriznie ezt a tárgyilagosságot. Talán csak Szabó Dezsővel szemben, akit rosszmájú pamflet-írónak mond, érezzük, hogy a személyében megbántott író keserősége szól belőle.

A nagy és szétágazó anyag rendszerezése nem volt könnyű feladat. Előbb a kiemelkedő egyéniségekről szól. A közérdekű irodalomnak két vezéralakjául Prohászka Ottokárt és Ravasz Lászlót emeli ki, majd a szónoklat és politika, az irodalomtörténet és kritika többi képviselőiről s a történelmi és nyelvészeti irányokról szól. Ezt három kiemelkedő regény- és drámaíró (Herczeg Ferenc, Gárdonyi Géza és Mórícz Zsigmond) s három költő (Ady Endre, Babits Mihály s Kosztolányi Dezső) monográfia-szerű bemutatása követi. A mű egész koncepciójából kitetszően az új költészet kialakulásának tengelyéül Adyt tekinti. Amit róla ír, az igen álapos méltatás és olvasmánynak is igen érdekkeltő. A kevésbbé kiemelkedő írókat két osztályba (Lírikusok, A regény és színmű) osztva kisebb csoportokban tárgyalja (Hagyományörzők, Impresszionisták, szimbólisták [a második osztályban: Analizálók, stílromantikusok], Naturalisták, szocialisták, expresszionisták; A katolikus irány, A zsidó irány; Költőnők, ill. írónők s az első osztálynál: A népköltészet, A műfordítás, a második osztályban: A színműirodalom s Az ifjúsági irodalom. Látnivaló, hogy a csoportosításnál változó szempontok érvényesülnek, előbb stílus, aztán vallás, végül nem szerint történik a csoportosítás.

Megállapításaiban tárgyilagos igyekszik lenni, de bizony a mérleg nem egyszer billen, még pedig — meg kell állapítanunk — jobb felé. A hagyományörző lírikusok közt, minthogy határozott rokonszenvvel van maga az irány iránt, sok csekély értékű verselményről ír meg nem érdemelt méltánylással.

Befejezésül rövid visszapillantást kapunk a költői irányok összefoglalásául. Itt ügyes összeállítást találunk „Költői vezérmunkák és korjellemző szépirodalmi alkotások ebben a korszakban” címmel. Még két rövidebb fejezet zárja be az áttekintést: *Idegen országek és elcsatolt teruletek magyar irodalmáról* s a *Magyarországi német, tót, szerb, ruszin és román irodalomról a XX. század első harmadában* címmel.

A könyv, végső megállapításunk gyanánt elmondhatjuk, becsületesen oldotta meg azt a feladatot, amelyet maga elé tűzött: összefoglaló képet ad a magyar irodalom eddig kifejtett munkájáról s

eddig elért eredményeiről. Aki tájékozódni akar felőle vagy bele akar kapcsolódni ebbe a munkába, elődei tevékenységéről megbízható tájékozást nyer belőle. Ilyen hasznos és szükséges vezetőnek szánta szerzője is. Vannak bizonyára fogvatkozásai is, de az bizonyos, hogy erényeivel és fogvatkozásaival együtt legalább is félszázadig ez lesz a magyar irodalom történetének általánosságban elfogadott képe. Megnyugtatóan szolgálhat egyik tudós bírálójának megállapítása: „Amit az ő felfogása szerinti „pozitív” irodalomtörténetírás terén tehetség, lelkeség, kivételes szorgalom, műgond az elrendezésben, lelkiismeretesség az értékelésben s elsősorban buzgó anyaggyűjtés megalkothat, azt ő hiánytalanul bele is vitte könyvébe.” Gondosan számba vett mindent, amit írókra és művekre nézve felvilágosítónak tartott. Tárnyalja az írók életrajzát, rávilágít emberi és írói egyéniségükre, szemelvényeket s tartalmi tájékoztatást ad írói műveikről, útbaigazító részleteket kortársak és kritikusok nyilatkozataiból s a művek kiadására vonatkozó adatokat, a művek jegyzékét s a rájuk vonatkozó bibliográfiát.

Pintér Jenő munkájával, özvegye kegyeletos áldozatával hálára kötelezte tudományunkat.

KÉKY LAJOS.

Kardos Tibor: Középkori kultúra, középkori költészet. 12 képpel (A Magyar Történelmi Társulat könyvei, VII.) Franklin, 290 lap.

A könyv feltett kérdése: „Hogyan bontakozik ki a magyar költészet a középkor századaain keresztül, hogyan volt lehetséges, hogy bár a tatárjárás elpusztította, nagy hősi korszaka után, ki tudta fejleszteni örökségéből a későkori, középkori és renaissance-kori virágzást?” Ennek megoldására a szerző a következő eljárást használja. Összevegyíti a mienkkel az európai középkori irodalmat, főképp az Árpádház rokoni kapcsolatai alapján feltételezve, hogy a nyugati jelenségekhez hasonlóknálunk is virágozhattak. Ennek valószínűvé tételére valósággal szökell feltevésről feltevésre, megcsinálja a következtetések egész láncolatát, hogy a célzott végeredményhez eljusson. Kevés ebben a bizalmatkeltő, a megnyugtató; mintha a történeti anekdotázás egy fajtája volna. Többször adja idegen irodalmak verseit tetszetős átültetésekben, valahogy a honi költészet elveszettéül feltételezett darabjait kívánva sejtetni bennük, némiképp a mi irodalmunkban beiktatni azokat.

Feltevéseiben messzire elmegy. Még a valóságban nem létező hős-dalaink versformájára is van hipotézise (107. l.), sőt szerepel ebben a könyvében egy egészen új műfaj, a szerző saját szövegezése szerint: „a kikövetkeztethető irodalmi emlékek” (119. l.) Feltételezései olykor naívak (vagy műnaívság rejtőzik mögöttük?) Ime például: „Az udvar Provenceban s nemsokára már Magyarországon is kisiet a tavaszi rétre,

a napsütötte mezőkre, az illatos erdőbe játszani és énekelni. Ez az élet öntudatosságának csúcsa!" Mintha nálunk a királyi udvar megvárta volna, míg a Provenceban tesznek kirándulásokat s csak azután kapott volna bátorságot hozzájuk!

Előadásának ez a feltevéses jellege erősen tükröződik stílusában. Ebben csak úgy tolong a *bizonyára, talán, a feltehető, a hihető, a ható* ige sűrű használata, a *nem valószínűtlen, az úgylátszik, a valószínűleg, a kétségtelen, hogy, a kellett hogy legyen* (ezt különösen kedveli a szabatosabb 'kellett lennie' helyett), a *talán, joggal, az alkalmasint, a bizonyosan, a nyilván, az a gyanunk, mindenesetre, meg kellett történnie, el kellett terjednie*, — mintegy láncszemeiül a hídnak a sejdítések rohanó folyóján keresztül. Belébátorodva aztán feltevéseibe (Gyulai Pál azt mondaná: megittasulva tőlük) végül aztán *bizonyosnak* jelenti ki az elején még csak föltételezettet. Az ilyen előadásban aztán nincs nyugodt vonalvezetés, annál több a kapkodás, ami csak a mindenre elkészült olvasót nem hozza ki a béketűrésből.

Ahol azonban kézzel fogható irodalmat talál, megállja helyét s ez arra készítet, hogy jó véleménnyel is legyünk róla. Szép például a Bécsi Képes Krónika tárgyalása. Nem kis ügyességet fejt ki közismert tartalomnak újszerű fogalmazásában. Nagy feneket kerít, mikor a Toldi mondáról szóló feltevések közt válogatva, végül is a közkeletünél köt ki. Tant de bruit!... Bizonyos adatait meg szinte periódikusan, párhuzamos gondolatritmus-szerűen ismétli. Van előadásában többször mesterkéeltség is („Az álom megjósolta fejedelem (Álmos t. i.) akkor *kezdétét hozta az új hazába indulásnak*”). Beszél (133. l.) az Immaculata Conceptionról, de a karácsonnyal kapcsolatban, ami abban az eléggé elterjedt tévedésben osztozásra vall, hogy ez Krisztus (pedig Szűz Mária!) születésére értendő.

A könyvhöz csatolt bibliografia az embarras de richesse esete. Felesleges külföldi művek ily tömegére hivatkozni honi irodalom- és művelődéstörténeti kérdések eldöntésénél. Mintha nem is a téma megvilágítását, hanem az író erudíciójának bizonyítását akarnák szolgálni. Egy ellenmondásra kell még rámutatnunk könyve utószavában. Szerző a középkori életből igyekezett a középkori irodalom elősarjadását megértetni, s az nem egy esetben sikerült, legalább is tetszetős lapokat iratott vele. Nyíltan is megmondja, hogy az újabb magyar irodalomtörténetírásnak Thienemann elmélete nyomán járó, társadalmi szempontú tárgyalását érvényesíti (262. l.). Mégis úgy folytatja: „a hangsúlyt az alkotásra és az élő tárgyra helyeztük”. Sajnos, ezt könyve nem nagyon bizonyítja. Efféle eljárással, nem sokkal több fantázia igénybevétele mellett, jövőre korok irodalmának képét is meg lehetne festeni.

VARDAI BÉLA.

Lengyel Tamás: *Gróf Teleki László*. (Magyar Életrajzok. Szerkeszti: Szekfű Gyula.) Budapest (1942), Franklin-Társulat. 8-r., 178 l.

Az Eckhardt Sándor szerkesztésében megjelenő, *Magyar írók* c. sorozat párjával a Franklin-Társulat egészen egyező kiállításban, Szekfű Gyula szerkesztésében, egy második sorozatot indított most meg a magyar történelem nagyjainak életrajzából. A kettő együtt pótolja a *Magyar Történeti Életrajzok* megszűnésével okozott, érezhető hiányt. Szekfű sorozatának most megjelent, első kötete, gr. Teleki László életrajza minket is érdekel: a *Kegyenc* szerzőjének neve nemzeti történelmünknek és irodalmunk történetének egyformán külön-külön lapjára tartozik. Teleki Lászlónak eddig komolyan számbavehető életrajza nem volt. Mérei Kálmánnak éppen félszázaddal ezelőtt megjelent könyvén kívül sokan foglalkoztak a *Kegyenc* erényeivel és hibáival, más sikon Telekinek az abszolutizmus éveiben, külföldön folytatott diplomáciai tevékenysége és öngyilkosságának története volt a kutatásoknak és föltevéseknek tárgya, de életének összefoglaló megírására nem került sor. Halálának félszázados évfordulóján Romhányi Gyula, folyóiratunkban közölt tanulmánya sok becses adatot tárt föl a költő életéből, különösen ifjúságából, első költői kísérletein és drámatervein kívül megtalálta és kiadta a *Kegyenc* vázlatát és első kidolgozását is; most pedig Lengyel Tamás, az abszolutizmus korának buzgó, fiatal kutatója pótolja az életrajznak eddig jogosan érzett hiányát.

Örülünk Lengyel Tamás könyvének, amely egészében is, minden részletében is sikerült munka. Közvetlen, egyszerű, nyugodt formában. nagyképűség és fellengzés nélkül, komoly, arányos szerkezettel, nemes önmérséklettel adja elő mondanivalóit. Végigvezet Teleki László egész pályafutásán, mindenütt alaposan mérlegelve az eseményeket s azokban hőse szerepét. Adatszerűség dolgában sincsen benne kifogásolnivaló. Nem vitatkozik, nem harcol. Elmondja és összefoglalja, amit Telekiről tud, nem bocsátkozik föltevésekbe és megokolatlan következtetésekkbe. A simán folyó életrajzban mégis jól domborodik ki a cselekvésre termett, agilis, nagyszerű egyéniség képe, egészen idegeinek összeroppanásáig, ami — a Lengyeltől jól rajzolt helyzetben — öngyilkosságra kényszerítette. A könyvnek ez a belső művésziessége jól emelkedik ki az egyszerűnek, majdnem jelentéktelennek mutakozó elbeszélésből, amely láthatólag tudatosan kerül minden szóvirágot és költőiséget.

Teleki életének három nagy mozzanata van. Az egyik a *Kegyenc* megjelenése, a másik a forradalmi szereplése, főként az emigrációban, az utolsó az 1861-iki országgyűlés története, amelyhez öngyilkossága fűződik. Az elsőt illetőleg tudvalevőleg nagyon ellentétes fölfogások élnek irodalmunk történetében, az egyik végleten Salamon Ferenczel és Zilahy Károllyal, a másikon Bayer Józseffel és Vértessy Jenővel; Lengyel Tamás megállapítja, hogy a darabnak sikere nem volt, s Vörös-

marty hivatott kritikáját teszi magáévá: a *Kegyenc* elhibázott alkotás, de egy nagy színműíró erényeivel. „Csak a romantikusok tudtak elképzelni olyan embert, aki egész életét, bódogságát, sőt családját is föláldozza azért, hogy bosszút álljon.” — Forradalmi szerepléséből kiemeli, hogy igazi vezető-szerep nem jutott neki s elemébe csak akkor jutott, mikor igen nehéz viszonyok között, az emigrációban a szálaknak legalább egy része kezében futhatott össze. A bonyolult események sodrában Lengyel teljesen tájékozott: kis részletekbe nem bocsátkozva, világosan, okosan tájékoztat a politika háttérében lejátszódott eseményekről s azokban Teleki hivatásáról. Épen így rajzolta meg a tragikus vég történetét. Nem fogadja el a mende-mondákat a királynak adott ígéret megszegéséről: Teleki, Ferenc József kívánságának, hogy „vor der Hand” tartózkodjék a politikától, csak addig volt lekötöztetve, míg a király maga hívta meg a főrendiházba, az országgyűlésre. E tekintetben Teleki nem érezhetett lelki furdalást. Összeomló kedélyállapota akkor dőlt teljesen romba, mikor — készen rá, hogy az uralkodó politikája ellen a legridegebben szállaljon föl — Deák Ferenc szövegét elolvasta, érveit és a beszéd „felső szerkezetét” megismerte. Beszéde már készen volt. Most érezte, hogy vagy forradalomba kergeti nemzetét, vagy félre kell állnia s utat kell adnia a Deák Ferenc igazának: ez és nem egyéni dilemma adta kezébe a fegyvert. Az események alakulásának ilyen, helyesebb megvilágítása, amelyet Lengyel Tamás tesz magáévá, párhuzamosan a szervezetét egyre jobban aláásó idegbaj rajzával, tiszta képét adja a tragédiának. Teleki László egyéniségét pedig még nagyobbak, még kiválóbbnak mutatja meg.

A könyv jegyzetei Szekfű Gyula ismert módszeréhez alkalmazkodnak: a kötet végén, fejezetenként összefoglalva tájékoztatnak a fejezet forrásairól. GALOS REZSŐ.

Waldapfel József: Katona József. Franklin-Társ. (év és hely nélkül). 200 l.

Katona Józsefről eddig egyetlen komoly könyv jelent meg: Gyulai Pál *Katona és Bánk bánja*, 60 évvel ezelőtt. Az azóta eltelt hosszú idő alatt a Katona-irodalom tekintélyesre duzzadt ugyan, de tudományos értékű összefoglalás egy sem akadt termékei között. Az Eckhardt Sándor szerkesztésében megjelenő *Magyar Írók* c. vállalatnak ez a legújabb kötete ennél fogva valóban megérdemli a hézagpótló jelzőt.

Bár a *Magyar Írók*, úgy látszik, a nagy közönség igényeit tartja szem előtt, Waldapfel könyve szigorúan tudományos: Katona egyéniségét rajzolja meg, amint emberi jelleme költői alkotásokban olvad fel, amint költészete az egyéni sors, olvasmányok, irodalmi és politikai viszonyok, a korszellem hatására az ő sajátos lelki világa szerint kiala-

kul. A költő életéből azonban csak gyér és elszigetelt adatok ismertek: ez a körülmény rászorította a szerzőt, hogy maguknak a költői műveknek elemzéséből jusson el azokhoz a tényekhez, amelyek alapján közelebb férközhet a költő lelkéhez* s a művek értelmezésére következtetéseket vonhat le.

Maga a könyv három részből áll: az első (I.—II. fejezet) Katonának életét s drámaírói működését mutatja be a *Bánk bán* megírásáig, a mű dereka (III. fejezet) a tragédia méltatása, a harmadik rész (IV.—V. fejezet) tárgya a költő élete s írói munkássága 1815 után.

Az első rész azt a fejlődést mutatja be, amelynek folyamán a minden irodalmi ismeret híjával levő egyetemi hallgatóból a legnagyobb tragédiáirónk lett. Mint már Gyulai is megállapította, Katona drámái az első kísérlettől kezdve szakadatlan fejlődést mutatnak, a visszaesés minden nyoma nélkül. Gyulai megfigyeléseit Waldapfel újakkal szaporítja. Katonának már a regényekből átdolgozott lovagdrámáiban is megnyilatkozik a költő tehetségének egy-egy vonása: találkozunk egy-egy anyagrészlet színvonalára számító átrendezésével lélektani motiválásra, teljesebb emberábrázolásra, lelki küzdelmek bemutatására való törekvéssel, a színpad ismeretéből fakadó technikai érzékkel stb. Történeti drámáiban még határozottabban jelentkezik tehetsége: a külső történet leegyszerűsítésével a belső nyer jelentőségben; személyei alaptermészetének lényege a szenvedély, s ha ez megnyilatkozásaiban szertelen és nem is közvetlen forrása még a katasztrófának, mégis valósággal drámái, s a nyelv is iparkodik az igazi drámái beszélgetés magaslatára emelkedni. A *Bánk bán* majdani szerzőjére jellemző, hogy mennyire foglalkoztatja képzeletét e pártütés motívuma, amelyet a korabeli jogbölcsélet szellemében fog fel. Első kísérleteihez képest alakító készsége is nagy fejlődésen megy át: anyagát egyre tökéletesebben, a maga sajátos látásmódjának természete szerint jeleníti meg, lerázva magáról az idegen szemlélet- és ábrázolásmód nyűgét. Katonának ezek a korai drámái minden fogyatkozásaik mellett is jelentős helyet foglalnak el drámairodalmunk történetében s rászolgálnak arra a tiszteletre, amellyel Waldapfel szól róluk.

A mű dereka a *Bánk bán* c. fejezet. A szerző a tragédiával kapcsolatban fölmerült valamennyi kérdésre meg akar felelni, hogy minden kételyt eloszlasson. Általában az Arany- és Gyulai-féle megállapítások alapján áll s egy-egy, azóta kétségbevonat tanításukat új érvekkel erősíti meg, de újszerű szempontból vizsgálván a *Bánk bánt*, fejtegetéseiben új igazságokra jut. A meggyőzés erejével hatnak azok a helyek, amelyekben Katona lelkének elemzésével és a reá ható számtalan tényező bemutatásával a tragédia megfogadását és formálódását rajzolja meg. Kiemeli, hogy ez alatt a folyamat alatt a tragédia súlypontja Bánk és a királyné küzdelméről Bánk lelke két pólusának harcára tolódott át: Gertrudisnak nincsen nagyobb jelentősége, mint amennyit saját sze-

replése és nem mások gyanúja alapján megilleti. Ennek az igazságnak félreismerése nem egy esztétikust tévesztett meg, a színpadon pedig Gertrudis legnépszerűbb alakítói hibásan fogván fel a szerepet, szélesebb körben megzavarták a tragédia megértését. Meg kell említenünk, hogy az ellenvéleményeket (Vörösmarty, Széchenyi, Toldy) Waldapfel nemcsak megcáfolni törekszik, hanem első sorban megértetni, de nem hallgathatjuk el, hogy a Hevesi Sándor ismeretes mesterkedéséről való megemlékezést túlságosan kíméletesnek találjuk.

Ha nem helyeseljük is mindenben a szerző megállapításait, azt el kell ismernünk, hogy mind alaposak és gondolateltök. Bánk tragikumáról, a tragédia szerkezetéről és nyelvéről, Shakespeare hatásáról szóló fejtegetései nemcsak a művelt közönség számára érdekesek, hanem a szakembereknek is tanulságosak.

A könyv harmadik része a költőnek a *Bánk bán* után való irodalmi működését és élete alkonyát rajzolja meg. Mély és megkapó elemzést nyújtja Katona lírájának, amely híven tükrözi vissza a költő egyéniségének jellegzetes vonásait, ismerteti csonkán maradt történeti munkáját és két dramaturgiai művét.

Waldapfel műve, Katona emberi és költői egyéniségének biztos vonásokkal megrajzolt fejlődéstörténete, sok újat mond, de a bőséges mondanivalóknak szűk helyre való összezsúfolása az előadást olyan tömörre teszi, hogy a könyv éppen nem sorolható a könnyed olvashatóságok közé.

CSÁSZÁR ERNŐ.

Vitéz Nábrádi Mihály: A magyar írói életrajz. Debrecen, 1942.
A ref. kollégium tanárképző intézetének kiadása. 8-r., 84 l.

E doktori értekezés tárgya újszerű: a magyar irodalmi életrajzzal foglalkozik s annak fejlődését mutatja be a kezdetleges alkotásoktól az életírások regényes elfajulásáig. Az adatok összegyűjtésén fáradozó kísérletek talajáról messzire nyúlik a kilátás: az író lelkéhez közeledni, a génusz alakulását megismerni, beleélés és lélekvizsgálat által az embert és az író lelki műhelyét feltárni: ezt az eszményi célt kell Nábrádi szerint, helyesen, a mai életírónak elérnie vagy megközelítenie. Nábrádi kellő képzettséggel fogott munkájához s derekas munkát végzett. Három jelentékeny fejezetben fejlődéstörténetet ad, középpontjában Gyulai Vörösmartyjával. Az első alkotások sorában sok mindenre kiterjed figyelme; tudományos szempontból jó lett volna, ha a humanista tudósok ilyen irányú példaadására is tekintettel van — kétségtelen azonban, hogy Révai Miklós Faludi-életrajza, Bačsányi János Ányos-kutatásai nem ezeknek formailag is kialakult műfaji jellegzetességeire épültek. A magyar írói életrajz német mintákat is csak későn, a Tudományos Gyűjtemény közlései idejében vett figyelembe, s fejlődésének igazi lendü-

letet Gyulai Pál adott. Kazinczyék kísérleteiben (és Döbrentei Barcsay-életrajzában) véleményem szerint egy kis franciás íz van: Gyulai óta az írói életrajzok izig-vérig magyarok. Gyulai után a műfajnak fölvirágzásában az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság kiadványain kívül leginkább a Történelmi Társulatnak volt része. Az általuk kiadott művek jellemükben is különbözők és más-más irányt képviselnek. A Magyar Történelmi Életrajzok célkitűzése és módszere merőben különbözik az akadémiai életrajzokétól vagy a Kisfaludy-Társaság kiadványaiétól: Nábrádi sikerülten taglalja őket s mutatja meg a fejlődés irányait. Módszere ellen csak egy kifogásunk van: a legkiválóbb életrajz-írókkal foglalkozik ugyan, de mindegyiknek csak egy alkotásával. Ebből következik, hogy mikor kevésbé kitűnő alkotásoknak több figyelmet szentel, Gyulai *Katonájáról*, Voinovich *Madácháról*, vagy Papp Ferenc *Gyulai Páljáról* nem esik szó. Ez bizonyos aránytalanságot okoz. Nagyön egyéni benyomást kelt, hogy Domby Márton *Csokonaiját* túlbecsüli és Mikszáth Kálmán *Jókaija* körül is többet vizsgálódik, mint amennyit az megérdemel. Azt sem értjük, hogy Bánóczy *Révaija* vagy *Kisfaludy Károlya* miért kerül a „népszerűsítő” művek közé, Mikszáth szomszédjában. Széchy Károly bizonynyal rászolgált, hogy Nábrádi foglalkozzék legalábbis a Zrínyi-életrajzával. A modern fejlődésben, éppen a „beleélés” nagyszerűsége miatt külön kellett volna méltatnia Sik Sándor jelentőségét. Ezek az elsősorban aránytalanságokra valló, mondhatnám szerkezeti hibák nem vonják le a dolgozat egészének érdemét. Nábrádi nemcsak nagy munkát végzett el, hanem magasabb célját, a fejlődés irányainak megjelölését megközelítette. Jól mutat rá a két magaslatra, amelyet az írói életrajz Gyulai klasszikus műve óta Riedl Frigyesben és Horváth Jánosban megért: mindegyik más-más jellemű, de mindegyik olyan alkotást adott, amely nemcsak önmagában ragyog, hanem másokat is melegeztet, példát adott és iskolát teremtett. Az új, regényes életrajz eltévelyedéseivel azonban Nábrádi nem bánik elég szigorúsággal. Meg kell dicsérnünk Nábrádiban a jó kezdést, a magasabb célkitűzést s a munka komolyságát; a doktori értekezések sorában derekas hely illeti meg dolgozatát, amelynek előadása is tetszetős, lendületes. Jól tette, hogy a füzethez a magyar írói életrajzok bibliográfiáját megpróbálta összeállítani. Az efféle kísérlet sohasem lehet teljes: néhány feltűnőbb hiánya pl. Badics Ferenc Horváth Jánosa, Szinnyei Ferenc Nagy Ignáca, Mérei Teleki Lászlója, Eckhardt Balassija, Merényi Oszkár Berzsenyije, és különösképen Sik Sándor Pázmány Pétere annál inkább az, mert nem tudni, hogy ezek ellenében Angyal Dávid *Thököly Imréje* vagy Makkai Sándor *Egyedül* c., Bethlen Gáborról szóló műve, Szent László vagy Nagy Lajos életrajza ugyanakkor hogyan kerül a bibliográfiába s ha Bethlen Gáborról mindenképpen szó van, miért nem inkább Szekfű Gyula könyvére utal. Nem helyes az sem, hogy folyóiratban megjelent egy-egy életrajzt (pl. a Keresztény Magvetőből)

fölvesz a címsorba, de az Összes Munkák bevezető életrajzait (pl. Zoltvány Irén Czuczor Gergelyét) jórészt elhagyja. Ha csak önállóan megjelent munkákról van szó, Zoltvány Irén Guzmicsát hiába keressük benne, de Németh László értekezése Heltai Gáspár prózájáról (Prot. Szemle) idézve van. Az ilyen rendszertelenség, a maga szabta elvektől való eltérés nincs hasznára egy bibliográfiának. NAGY ISTVÁN.

Keményfy János: Ötszáz év humora. Magyar szerzők vidám írásai. Budapest, é. n. (1942), Béta irod. rt. kiadása. 8-r., 420 l.

Tudományos használatra készült, tekintélyes antológiáknak mostanában megjelent kötetei mellett is figyelmet érdemel ez a szerényebb igényekkel, mert csak szórakoztatás céljából napvilágot látott gyűjtemény: ötszáz esztendő írásaiból válogat össze jókedvű történeteket. Keményfy János nagy látóköre és kitűnő érzéke kellett hozzá, hogy a vállalkozás sikerüljön is. — Az előre kitűzött cél mentesítette a szerkesztőt minden tudományos megkötöttségtől. Nem kellett tekintettel lennie a humor kérdésének elméleti nehézségeire, fejlődéstörténeti szempontokra; ilyenformán a magyar szellemesség gazdag világából bőven válogathatott, volt mit adnia. Ha volt szempont, amelyre a jókedven kívül gondolnia kellett, az egészen Keményfy izlésének megfelelő volt: amit ad, az tiszta irodalom. Alig egy-két olyan kivétel van, amelynél a mulattató cél felülkerekedett ezen a szemponton. A magyar humor természetéből következik, hogy a források sorában legkiválóbb íróink és költőink szerepelnek, a kódexek néhány jóízű részletétől vagy Janus Pannoniustól Móra Ferencig vagy Nyíró Józsefig. E sorból megint csak egy-két név az, amelyet nem szívesen nélkülözök: pl. Vas Gerebenét (legalább is egy-két adomáját föl kellett volna vennie); Tömörkény Istvánét vagy Cserzy Mihályét). Hogy Verseyhy Ferenc, Fáy András művei nincsenek a források között, amelyekből Keményfy merített, annak érhetőbb oka, hogy a kötetnek jóval több mint a fele a XIX–XX. századnak kellett. Így is sok bölcs önmérséklésre volt szükség annak megállapításához, hogy mi kerüljön a kötetbe. De ami benne van — elég a Petőfi és Arany levelezéséből válogatott részletekre vagy a Mikszáth-szemelvényekre utalnom — legnagyobbbrészt pompás példája a magyar jókedvnek. A magyar humorérzék évszázados, nagyszerű csillámlásán, és nagy íróinkban való művészi megszólamlásán túl, a jóból a jobbat kiválasztani — Keményfy Jánosnak elismerésreméltó érdeme. Műfajok dolgában vers és próza váltakozik, természetesen jóval több a próza. Kár, hogy néhány kis dráma-részlet közlésére nem adódott alkalom, a kötet ezekkel még színesebb lett volna. A kötethez csatlakozó jegyzetek — körülbelül egy ívnyi terjedelemben — rövid életrajzi vázlat kíséretében néhány találóan jellemző szóval ismertetik a közlemények szerzőit.

KULCSÁR BÉLA.

Kalmár Ödön: Bártfay László. Budapest, 1942. Szerző kiadása. 8-r., 58 l.

Hálás föladat volt a magyar irodalmi élet egyik oszlopának, egy szerény, a maga személyével mindig a háttérbe szoruló, de cselekedni tudó és hazaért, közműveltségért eredményesen és jól dolgozó embernek képét megrajzolni. Kálmán Ödön doktori értekezése ezt a föladatot tetszetősen és jól oldotta meg. Bártfay László nevét mindenki ismeri, aki csak kevéssé is jártas a száz év előtti irodalmi élet ismeretében; róla magáról azonban az irodalmi köztudat jóformán semmit sem tudott. Kálmán gondosan összegyűjtötte emlékeit, a róla szóló föl- és megjegyzéseket s a kissé könnyed, de mindenre tekintő dolgozatban megpróbál közelebb vinni a magyar biedermeier-világnak ehhez a rokonszenves alakjához. Károlyi György gr. titkára nemcsak kitűnő jogász volt, derék kritikus, jó heraldikus, költő és műfordító; hanem jelentős szerepe volt a Kisfaludy-Társaság megalapításában is, egyik bírálója volt annak a bizottságnak, amely Arany *Toldijának* juttatta a koszorút, s Papp Endre híres balladáját ő ajánlotta a jutalomra. Mindezeknél nagyobb nevezetességre tett szert irodalmi szalónja, amely összegyűjtötte a kor nevezetesebb embereit s forrása, gyűjtőpontja lett sok irodalmi törekvésnek, elindulása sok barátságnak. Kalmár sorra veszi e kapcsolatokat Kazinczytól és Szemerétől Wesselényiig, Széchenyitől Czuczor Gergelyig s úgy látszik, Bártfay legjobb barátja közülük Vörösmarty volt. A szalonéletnek lelke azonban, természetesen, Bártfayne volt, akiről Kaiznczy is melegen emlékezik meg: Kalmár szép vonásokat örökít meg róla s emlékkönyvét is közli. Külön foglalkozik Bártfay naplójával: jó lenne az egészet kiadni. A novelláiról — egyetlen novelláját ismerünk — Szinnyi Ferenc is megemlékezett. Az Aurórában megjelent három szonettjét Kalmár újból közli. Bártfay ifjúkorában vigjátékot is írt és — bizonyára Schiller hatása alatt — egy tragédia gondolata is foglalkoztatta. A magyar Schiller-kultusz történetéhez tartozik, hogy Schillerből is fordítgatott: írásainak jórésze az árvízkor pusztult el. Érdekes, hogy magáról az áradásról naplót vezetett.

Kalmár könyve több új és figyelemreméltó vonással egészíti ki Waldapfel derék könyvének a kor irodalmi életéről adott képét. Megjegyezzük, hogy a piaristákon kívül a pálosoknak s különösen Kreskaynak is nagy szerepe volt az első irodalmi élet kialakításában s ez a szerep egyfelől a pálos-költők, másrészt Bessenyei személye és akadémiai törekvései által nagyobb jelentőséghez jutott. Belezsnainé és Kármán előtt már maga Belezsnai is szívesen gyűjtött tudósokat házába: Barcsay Ábrahám híres jogászokkal ebédel nála már 1772-ben. (Kisf. Társ. Évlapjai 21: 259. l.) Érdekes volna Kulcsár és Vitkovits házatájának irodalmi ebédjeiről, (talán Sztrokai Antalékról is) hasonló összefoglaló dolgozat. Hogy mindegyre id. gr. Teleki Lászlóné példája is ösztön-

zően hatott, a gondolat önként ébred Kalmár rokonszenves füzetének adalékaiból

KEREKES EMIL.

Szabady Béla: Telekesy István egri püspök, a győri egyházmegye történetirója. Győr, 1941. 8-r., 44 l.

Telekesy István történeti jelentősége eddig is kellő figyelemben és méltatásban részesült, Szabady Bélát füzetének megírására kutató munkájának az a szerencsés eredménye ösztönözte, hogy megtalálta a jeles püspöknek — előbb győri kanonoknak — régóta lappangó egyháztörténeti munkáját, amely — *Arca Noe* címmel — a győri egyházmegye első tudományos története és módszerével megelőzi Hevenesi Gábornak, Kaprinay Istvánnak munkálkodásait. A kéziratnak kiemeli dícséretes igyekezetét és sok becses adatát ismerteti; rámutat pl., hogy elsőnek próbálta a győri püspökök névsorát összegyűjteni s a ma ismeretes 59 névből már 44-et tudja. Ezekhez a mondanivalókhöz a tőle megszokott felkészültséggel és tudással írja meg Telekesy élete folyását és rajzolja meg alakját. A püspöknek különösen a Rákóczi-időkben vitt szerepét világítja meg tárgyilagos helyességgel — minket is érdekel, hogy éppen az agg Gyöngyösi Istvánnak kérő levelére marad meg egyházmegyéjében akkor is, mikor a fejedelem diadalmas terjeszkedése már Egerhez közeledik. (Telekesy tudvalevőleg maga is írt verseket.) Két nyomtatott munkáján s a most megtalált *Arca Noen* kívül két kéziratban maradt műve is ismeretes: ezek egyikében, a *Pharos Hungarica*-ban főművének kiegészítését találja meg Szabady Béla, akinek érdeme, hogy tudományos történetírásunk kezdeteinek ismeretét jólsikerült munkával gyarapította. Ezentúl Telekesy István nevének e téren is illő megbecsülés jár.

GALOS REZSÓ.

Schmidt Edith Erzsébet: Csató Pál (1804—1841). — A szerző kiadása. — Szeged 1941. 8-r. 104 l.

Disszertáció-témának nagyon hálás anyaghoz nyúlt a szerző. Nemcsak egy többé-kevésbé ismeretlen és elfelejtett író emel az irodalomtörténeti köztudatba, hanem írójának életével és működésével kapcsolatosan egy igen érdekes korszak irodalmi életének egy-két motívumát is megmutatja. Az *irodalmi élet* zajgását figyelheti meg a szerző egy izgága fiatal író alakjának rajza közben. Az érdeklődést fokozza, hogy Csató a nagy Triász megvert ellenfele és küzdelmük vizsgálata sok apró irodalomtörténeti pikantériát is felszínre hoz. Ilyen apró adatokkal egészebbé lehet színezní nemcsak Csató írói arcképét, hanem a Triász tagjairól rajzolt írói képeket is. Nem utolsó sorban érdekes és izgató

irodalomtörténeti munka Csatóval kapcsolatban a Fiatal Magyarország korának meginduló generációs küzdelmeit is vizsgálni. A gerontokráciával vádolt klasszikusok mellett már ott a sokszor túlzóan kritikus fiatal-ság; és nem árt a ma már irodalom-má, sőt irodalomtörténeté vált irodalmi életet egy kissé újra életszerűbbé tenni az illetén vizsgáldók-sokkal.

A szerző — látszik — így igyekezett megfogni témáját és Beöthy életrajzát ilyen irányban akarja szélesíteni. Új magyarázó motívumokat keres a lelkiismeretes munkával összeszedett és helyes érzékkel megválogatott adatok mellé. Adataiban megállapítandó igazságok rejlenek. Kár, hogy a különben szépen sikerült munkának itt-ott épen ilyen szempontból akad szépséghibája (pl. nem zárja le Csató akadémiai tagságának a kérdését). A munka első részében sok érdekes adatot, ügyes következtetéseket talál az olvasó. A második részben még több alkalma van a szerzőnek, hogy megfigyeléseit és az ezekből fakadó elgondolásait kifejtse. Felfedezi Csatóban a XIX. század egyik polgári íróját. „Csató polgárokról ír polgároknak.” — írja (68. l.) Megmutatja, hogy Széchenyi eszméi, programja, sőt szatirikus stílusa is miként árad át, vagy szűrődik be a napi élet polgári irodalmába. Ezzel egy magyarázó motívumot nyújt Csató és a Triász: a *polgári író* és a *klasszikus mes-terek* ellentétéhez. Ügyes kézzel elemzi a bidermeier és romantikus motívumokat és ezeknek stiláris nyilatkozásait is.

A lelkiismeretes munkát használható bibliográfiával és irodalommal látja el. Reméljük, hogy a munka mutatta ígéretet újabb eredményes irodalomtörténeti működésében kamatoztatja.

MEGGYES EDE.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTÓRIUM.

Az 1941-ik év irodalomtörténeti munkássága.

(Második közlemény.)

II. Egyes írók.

Ábrányi Emil. Ábrányi Emil, Juhász Gyula és Móra Ferenc ismeretlen versei Kisteleki Edéhez. Új Idők. I. 717. l.

Ádám Győző. Lírikus költeményei. — *Ism.* Új Nemzedék. 108. sz.

Ady Endre. 1. Poems. Translated from the Hungarian and with an introduction; René Bonnerjea. — *Ism.* T. B. Marle. The Hungarian Quarterly. 401—403. l. — Országh L. P. Lloyd. 84. reggeli sz.

2. V mladých sdrciach. Ford.: Emil B. Lukáč. Pozsony. — *Ism.* Szalatinai Rezső. M. Album. 5. köt. 126—128. l. — U. az. Láthatár. 335—336. l. — Új Élet. 329. l.

Földessy Gyula. Az ismeretlen Ady. — *Ism.* Balogh László. Pásztortűz. 378—379. l. — Újs. 174. sz.

Cs. Gárdonyi Klára. Ady Endre ifjúkori levele. Irod. tört. 28—29. l. — *Klny.* is: 2 l.

Hegedüs Lóránt. Ady és Tisza. (Tanulmány.) 120 l. — *Ism.* Jelenkor. 4. sz. — Falu Tamás. Új Idők. I. 408—409. l. — Baráth Ferenc. Vigília. 117—118. l. — U. az. M. Album. 2. köt. 110—111. l. — Szekfű Gyula. M. Szemle. 40. köt. 226—230. l. — Szabó István. Pásztortűz. 116. l. — Dudás Kálmán. Kalangya. 128—129. l. — (V—ó.) Egyedül Vagyunk. 1. sz. — Kovács László. Erd. Helikon. 549—550. l. — Tóth Béla. M. Út. 13. sz. — Szabó Richárd. Prot. Szemle. 20—21. l.

Szetey András. A másik Ady. 104 l. — *Ism.* Párkányi Norbert. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 75. köt. 121—123. l.

Az Ady-kultusz: magyar öngyilkosság. Írták: **Bartha József** — **Kuszkó István** — **Kovács Géza** — **Köszegi László**. 118 l. — *Ism.* Gogolák Lajos. M. Nemzet. 101. sz. — P. L. M. Középiskola. 138—139. l. — Párkányi Norbert. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 75. köt. 123. l. — A. L. Kat. Szemle. 247—248. l. — B. Z. A Cél. 4. sz. — (—ő.) Koszorú. 7. köt. 167—168. l. — Bartha József válasza bírálóinak. A Cél. 6. sz.

András Károly. „Ifjú szívekben.” Vigília. 497—499. l. — **Bartha József.** Ady szemfedője. Magyarság. 173. sz. — **Bóka László.** Nincs többé kopasz fej, avagy Ady Endre versalkotási stílusa. Ország Útja. 24—25. l. — **Bory István.** Még egy Ady-aktacsomó. M. Nemzet. 144. sz. — **Erdélyi Lajos.** A csucsai kastély balladája. Újs. 79. sz. — **Féja Géza.** A megtagadott halott. Híd. 38. sz. — **Fenyő Miksa.** Ady és Tisza és Kosztolányi. Nyugat. 59—62. l. — **Földessy Gyula.** Válasz. Ország Útja. 26—29. l. — **Gosztonyi Lajos.** Hozzászólás az új Ady-vitához. Népszava. 186. sz. — **Gróf Haller Gábor.** Egy váradi korcsmában, Ady szellemével. Híd. 13. sz. — **Hegedüs, Laurent.** Ady et Tisza. Nouv. Rev. de Hongr. 64. köt. 302—308. l. — **Hevessy Sári.** Ady két asszonya. M.

Album. 4. köt. 17—19. l. — *Illyés Gyula*. Ady és Tisza és Kosztolányi. Nyugat. 62—63. l. — *Jenei Ferenc*. Ady Endre és Juhász Gyula versei a Győri Hírlapban. Győri Szemle. 209—210. l. — *Jordáky Lajos*. Egy Ady-könyv, Ady és a nyilasok. Népszava. 186. sz. — *Kalmár-Marton Ferenc*. Tallózás a fiatal Ady „aktuális” strófái között. M. Nemzet. 148. sz. — *Kardos László*. Ady-hatás, Babits-hatás. Babits Emlékkönyv. 147—149. l. — *Kenessey Péter*. Élén Ady Endre versével jelent meg japán nyelven a magyar költők antológiája. Reggeli Magyarország. 129. sz. — *Kéry László*. Ady — angolul. Jelenkor. 10. sz. — *Kovalovszky Miklós*. Ady Endre szülőháza. M. Nemzet. 100. sz. — *U. az*. Ismeretlen emlékek Ady Endréről. M. Nemzet. 84. sz. — *Krisztinkovich Antal*. Ady Endre győri szerelme. Pest. 12. sz. — *Kunszery Gyula*. Zarándoklás Csucsára. M. Nemzet. 194. sz. — (*L. B.*) Kis női csukák, hallgatók! Koszorú. 7. köt. 97—101. l. — *Lendvai István*. Az Ady-Tisza-kérdéshez. Ország Útja. 21—24. l. — *Mátyás Ferenc*. Ady Endre szülőházában. Új Idők. II. 300. l. — *Megyery Ella*. Készül a Nemzeti Múzeum Ady Endre-emlékszobája. P. Hírl. 24. sz. — *Németh László*. A vitathatatlan Ady. M. Lélek. 504—519. l. és M. Élet. 11. sz. — *Orsy Gábor*. Készül Zilahon az ország első Ady-múzeuma. Új Magyarország. 133. sz. — *F. Papp Zoltán*. Lehet-e vezér Ady? A Cél. 2. sz. — *P. M.* Mi lesz a csucsai Ady-kastéllyal? M. Nemzet. 105. sz. — *Somlyó György*. Ady — angolul. Nyugat. 234—235. l. — *Szij Gábor*. Az Ady-szobor. M. Út. 25. sz. — *Tóth Béla*. Zsivaj Ady körül. M. Út. 28. sz. — *Vass László*. Ady. Reggeli Magyarország. 21. sz. — *Zolnai Béla*. Gémlábú sasok? Csodalények? (Rostandtól Adyig.) M. Nemzet. 224. sz.

Ady Endre franciául. Nemzeti Újs. 268. sz. — Ady Endre joghallgató a könnyelműség árjában. Magyarország. 52. sz. — Ady halála. Új élet. 12—13. l. — Ady Endre lakószobája. Képes Krónika. 53. sz. — Ady versek angolul. 8 Órai Újs. 56. sz. — Eltűntek Ady Endre házassági okiratai. Esti Kurir. 296. sz. — Két ismeretlen Ady-vers — a zsidóságról. Egyedül vagyunk. 13. sz.

Ágai Adolf. (g—i.) Ágai Adolf három arca. Képes Családi Lapok. 36. sz.

Alszeghy Zsolt. *Bárczi Géza*. Alszeghy Zsolt. Bpesti gyakorló gimn. évk. 68. l.

Brisits Frigyes. Alszeghy Zsolt, az Élet volt szerkesztője, — egyetem tanár. Élet. 55. l.

Kenessey Péter. Látogatás Gyulai Pál és Riedl Frigyes utódánál, Alszeghy Zsoltnál. Reggeli Magyarország. 10. sz.

Kérékgyártó Imre. Alszeghy Zsolt. M. Kultúrszemle. 2. sz.

Alszeghy Zsolt. Irodört. 29. l.

Amadé László. *Gálos Rezső*. Amade László „Nőtlen és házaselet”-éhez. IK. 295. l.

U. az Egy XVIII. századi énekgyűjtemény Amade-dalai. Győri Szemle. 202—203. l.

Ambrus Géza. Az élet megy tovább. (Önéletrajzi regény.) — Ism. M. Nemzet. 291. sz.

Ambrus Zoltán. *Dénes Tibor*. Ambrus Zoltán. Ködlovagok. 9—33. l.

Faludi István. Ambrus Zoltán elbeszélő művészete. Szeged. 118. l. — Ism. L. Gy. Irodört. 123. l.

Voinovich Géza. Ambrus Zoltán síremléke előtt. A Kisfaludy-Társ. Évl. Új folyam. 60. köt. 433—434. l.

Ámon Vilmosné. Az út vége. (Regény.) — Ism. T. G. Élet. 403. l.

Andor József. *Várkonyi Nándor*. Andor József. Ködlovagok. 73—88. l.

Anka Éva. Ime, az ember. (Versek.) 106 l. — Ism. M. Kultúra. II.

32. l. — M. Szemle. 41. köt. 332. l. — sz. s. Népszava. 126. sz. — Újs. 127. sz. — F. F. Függelenség. 124. sz.

Anka János. 1. Északi fény. (Regény.) Ism. A Cél. 7. sz. — 2. Taliga a tejúton. (Regény.) — Ism. Magyarország. 11. sz.

Antal Gábor és Havas György. Fialat fák között. (Versek.) — Ism. M. Nemzet. 85. sz. — Gerézi Rabán. Diárium. 62. l.

Aranka György. *May István.* Aranka György négy levele. Erdélyi Múzeum. 99—104. l.

Tápay-Szabó László. Aranka György védelme. Újs. 49. sz.

Arany János. 1. Kisebb elbeszélő költeményei és balladái. Sajtó alá rendezte és bevezetést írt hozzá: *Féja Géza.* 94 l. — 2. Összes költeményei. Életrajzi bevezetéssel ellátta: *Pongrácz Elemér.* 496 l. — 3. Toldi. Toldi estéje. A bevezetést írta: *Keményfy János.* Jegyzetekkel ellátta: *Dáloky János.* 96 l. — 4. Toldi-trilógia. A bevezetést írta: *Keményfy János.* Jegyzetekkel ellátta: *Dáloky János.* 324 l. — Ism. T. G. Élet. 826. l.

Rózsahegyi Dereáno István. Arany János „Izaparti hű barátja”. Horogszeghi Szilágyi István élete és kora. Nagykőrös. 250 l.

Gyomlay Gyula. Inverziók és choriambusok Arany János tizenkettős verssoraiban. — Ism. vl. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 74. köt. 181. l.

Kasza Györgyi. Arany János és a francia irodalom. Pécs. 68 l. — Ism. Nouv. Rev. de Hongr. 64. köt. 564—565. l.

Kerekgyártó Imre. Arany költői iskolája. (Az Arany-hagyományok élete.) 1940. 81 l. — Ism. Bikácsi László. Irod. tört. 80. l. — Gerézi Rabán. Pannonh. Szemle. 229. l. — Balogh László. Pásztortűz. 333. l. — (B. N. J.) Dunántúli Szemle. 296. l. — vl. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 74. köt. 180—181. l. — y. — A fehér barát. 1. sz. — Szira Béla. Kat. Szemle. 248—249. l.

Angyal Dávid. Arany János. A Kisfaludy-Társ. Évlapjai. Új folyam. 60. köt. 311—323. l. — *Csathó Kálmán.* Arany János nyelv művésze. A Kisfaludy-Társ. Évlapjai. Új folyam. 60. köt. 302—305. l. — *Féja Géza.* Arany János. Kelet Népe. 21. sz. — *Gálos Rezső.* Arany János „Jóka ördöge”. Győri Kalendárium. 87—89. l. — *Horváth János.* Gyöngyösi és Arany sormetsze. M. Nyelv. 217—245. l. — *Kállay Miklós.* Arany János magyarsága. A Kisfaludy-Társ. Évlapjai. Új folyam. 60. köt. 323—327. l. — *Kemény Gábor.* Régiek mai szemmel. Nevelésügyi Szemle. 253—259. l. — *Kerekgyártó Elemér.* Toldi in Life and Legend. The Hungarian Quarterly. 355—365. l. — *Kőrösi Nagy Lajos.* A szalontai Arany-Múzeum. Tükör. 390—392. l. — *Marék Antal.* Arany emlékek a nagyszalontai Csonkatoronyban. Nemzeti Újs. 203. sz. — *Németh Sándor.* Széchenyi emlékezete. M. Lélek. 409—416. l. — *Ravasz László.* Arany János, a magyar lángelme. A Kisfaludy-Társ. Évlapjai. Új folyam. 60. köt. 305—311. l. — *Rédey Tivadar.* Az örök Arany János. Bpti Szemle. 261. köt. 489—493. l. — *Tolnai Gábor.* Arany János ismeretlen levele. M. Csillag. 36. l. — *Vietórisz József.* Arany. (Költemény.) Bpti Szemle. 260. köt. 110—112. l.

Arató György. Közel az Isten. (Versek.) — Ism. Zimándi Pius. M. Kultúra. 11. 160. l.

Ásguthy Erzsébet. Ne kérdezd... (Versek.) Eperjes. — Ism. M. L. M. Album. 4. köt. 112—113. l. — M. V. Kelet Népe. 22. sz. — (cs. z.) Láthatár. 182—183. l. — Tükör. 280. l. — Dudás Kálmán. Kalangya. 256. l. — Új Nemzedék. 134. sz.

Asztalos István. 1. Elmondja János. (Regény.) — Ism. Szabó István. M. Nemzet. 71. sz. — 2. Újesztendő. (Regény.) 191 l. — Ism. Szabó Zoltán. Nyugat. 172—173. l. — Borbély László. M. Prot. Lapja. 80. l. — Sándor István. M. Kultúra. I. 194. l. — Kelemen János. Kelet

Népe. 9. sz. — Makay Gusztáv. Vigilia. 212—213. l. — Büjti László. M. Album. 3. köt. 115. l. — M. Szemle. 41. köt. 55. l. — (V—ó.) Egyedül vagyunk. 6. sz. — Farkas Géza. Láthatár. 244—245. l. — Kenyeres Imre. Diárium. 123. l. — (B. G.) Élet. 717. l. — Koczogh Ákos. M. Élet. 4. sz. — Büjti László. Új Élet. 5. sz. — (—ár.) P. Lloyd. 60. esti sz. — Kovács György. Újs. 3. sz. — U. o., 54. sz. — K. B. Nemz. Újs. 95. sz. — —y —y. Magyarság. 69. sz. — Új Nemzedék. 74. sz. — Új Magyar-ság. 57. sz. — (i.) Ref. Élet. 12. sz.

Babay József. 1. Édesanyám. (Elbeszélések.) — Ism. Falu Tamás. Új Idők. II. 454. l. — Magyarság. 223. sz. — Ruffy Péter. Újs. 260. sz. — Esti Kurír. 229. sz. — (o. a.) Esti Újs. 239. sz. — 2. Körtánc. Pesti történet 3 fv. Madách Színház, 1941 dec. 12. — Ism. Féja Géza. Híd. 52. sz. — Kézai Béla. M. Kultúra. II. 202. l. — Soós László. Élet. 1083. l. — sg. M. Út. 45. sz.

Babits Mihály. 1. Válogatott versei. (Athenaeum olvasótára.) — 2. Hátrahagyott versei. — Ism. Szabó Zoltán. M. Nemzet. 285. sz. — Esti Kurír. 295. sz. — 3. Sophokles: Oidipus király. Oidipus Kolonosban. Ford. és bevezette: B. M. 218 l. — Ism. M. Nemzet. 238. sz. — 4. Kiadatlan verse. Sorsunk. 442—443. l.

Babits Mihály emlékkönyv. Szerkesztette: *Illyés Gyula*. 4°. 311 l., 40t. — Ism. Szávai Nándor. Jelenkor. 23. sz. — Tükör. 595. l. — D. v. Keresztury. P. Lloyd. 250. reggeli sz. — Esti Magyarország. 241. sz. — (e. a.) Újs. 286. sz. — —b —ss. Esti Kurír. 253. sz.

Brisits Frigyes. Babits Mihály. Irodört. 145—152. l. Klny. is: Az Irodalomtörténet füzetei, 5. sz. 10 l.

Gál István. Babits szerepe a magyarországi angol műveltségben. Erd. Helikon. 722—733. l. — Klny. is.

Kárpáti Aurél. Babits Mihály életműve. 72 l. — Ism. —ss. Irodört. 175. l. — Balogh László. Páosztortűz. 661. l. — R. Nagy András. Erd. Helikon. 746—747. l. — L. Bóka. Corvina. 747. l. — Kézai Béla. Nemz. Újs. 244. sz. — y. P. Lloyd. 208. esti sz. — —i —n. Pest. 203. sz.

a. Eltemették Babits Mihályt. M. Nemzet. 180. sz. — *Alszegehy Zolt.* Jelentés a Weiss Fülöp-alapítvány odaitéléséről. Akad. Ert. 46—51. l. — *Ascher Oszkár.* A „Húsvét előtt”-től a „Jónás könyvé”-ig. Babits Emlékkönyv. 249—251. l. — *Barcs Sándor.* Költő és a külvilág. Újs. 194. sz. — *Basch Loránt.* A kurátor. Babits Emlékkönyv. 235—236. l. — *Bálint György.* A nevelő. Babits Emlékkönyv. 103—104. l. — *Beck Ö. Fülöp.* Mintázás közben. Babits Emlékkönyv. 256—258. l. — *Benedek Marcell.* Babits Mihály ravatalánál. Babits Emlékkönyv. 282. l. — U. az. Három nemzedék. Babits Emlékkönyv. 125—127. l. — *Bernáth Aurél.* A magyar hegy. Babits Emlékkönyv. 258—259. l. — *B. J. La* tragédie de Michel Babits. Nouv. Rev. de Hongr. 15. köt. 136—137. l. — *Bóka Ladislao.* Michele Babits. Corvina. 612—617 l. — *U. az.* Babits Mihály. Ország Útja. 289—291. l. — *U. az.* Babits Mihály halálára. (Vers.) Prot. Szemle. 312. l. — *U. az.* A temetés. Babits Emlékkönyv. 274—276. l. — *U. az.* Az utolsó nagy mű. Babits Emlékkönyv. 61—67. l. — *Bókay János.* Babits Mihály ravatalánál. Babits Emlékkönyv. 283. l. — *Boldizsár Iván.* „Martinuzziak kora jött újra...” Babits Emlékkönyv. 117—121. l. — *Brisits Frigyes* imája Babits Mihály ravatalánál. Babits Emlékkönyv. 277—278. l. — *Csécsey Imre.* Az apokaliptikus költő. Babits Emlékkönyv. 121—124. l. — *Csúzy Mihály.* Egy költő és egy folyóirat sirjánál. Egyedül Vagyunk. 9. sz. — *Dallos Sándor.* Levél Babits Mihálynak. Babits Emlékkönyv. 165—182. l. — *Devecseri Gábor.* Babits és az antikvitás. Babits Emlékkönyv. 28—32. l. — —dy. Politikus az elefántcsonttoronyban. Újs. 184. sz. — *Elek Artúr.* Babits Mihály. Újs. 178. sz. — *U. az.* Babits Mihály és kortársai. Babits Emlékkönyv. 231—234. l. — *U. az.* 1941 augusztus 4. Babits Emlékkönyv. 272—273. l. — *Erdődy János.* Író és propagandista. Népszava. 123. sz.

- *Farkas Zoltán*. Az arca. Babits Emlékkönyv. 255. l. — *Fenyő László*. Sorok. Babits Emlékkönyv. 184. l. — *Fenyő Miksa*. Babits Mihály. Esti Kurir. 180. sz. — *U. az.* Kusza emlékezések Babits Mihályról. Babits Emlékkönyv. 127—135. l. — *Fodor József*. Mérték és arány. (Vers.) Babits Emlékkönyv. 155—156. l. — *Földi Mihály*. Babits Mihállyal temetőben és könyvtárban. Babits Emlékkönyv. 151—155. l. — *Füsi József*. Babits erdélyi útja. Jelenkor. 17. sz. — (g.) Babits Mihály. Esztergom és Vidéke. 64. sz. — *Gachot, François*. Babits Mihály ravatalánál. Babits Emlékkönyv. 283. l. — *Gellért Oszkár*. Ezer aranyhíd. (Vers.) Babits Emlékkönyv. 285. l. — *G. K. Michael Babits*. P. Lloyd. 178. regéli sz. — *Gogolák Lajos*. Babits Mihály meghalt. M. Nemzet. 178. sz. — *Gogolák Lajos*. A kétféle Babits Mihály. M. Nemzet. 205. sz. — *Gombos Gyula*. Babits Mihály és a Nyugat. M. Élet. 10. sz. — *Gró Lajos*. Babits, a korszerű költő. Népszava. 181. sz. — *G. P. Babits Mihály*. Irod. tört. 192—194. l. — *Gyergyai Albert*. Babits és a franciák. Babits Emlékkönyv. 45—49. l. — *Halász Gábor*. A regényíró. Babits Emlékkönyv. 16—21. l. — *Hegedüs Loránt*. Babits Mihály halálára. (Vers.) P. Hírl. 190. sz. — *Heltai Jenő*. Költő és kritikus. (Vers.) Babits emlékkönyv. 159. l. — *Hoffmann Edith*. A megismerkedés és az utolsó szilveszter. Babits Emlékkönyv. 210—215. l. — *Hont Ferenc*. Hogyan szavalt? Babits Emlékkönyv. 247—248. l. — *Hunyady Sándor*. A gyászoló közönség. Babits Emlékkönyv. 284. l. — *Ijjas Antal*. Babits Mihály meghalt. Nemz. Újs. 178. sz. — *Illés Endre*. Első élmény. Babits Emlékkönyv. 145—147. l. — *Illyés Gyula*. 1941 augusztus 4. Babits Emlékkönyv. 268—272. l. — *U. az.* Az ismeretlen. Babits Emlékkönyv. 185—194. l. — *U. az.* Babits Mihály ravatalánál. Babits Emlékkönyv. 279—280. l. — *Jankovich Ferenc*. Hallgass dalom... (Vers.) Babits Emlékkönyv. 164. l. — *Jékely Zoltán*. Gonosz éjfél óra. (Vers.) Babits Emlékkönyv. 238. l. — *Jóó Tibor*. A nemzetnevelő. Babits Emlékkönyv. 104—110. l. — *K. A. Babits Mihály*. M. Kultúrszemle. 9. sz. — *K. A.* Az esztergomi remete. Pest. 180. sz. — *Kádár Erzsébet*. Cenci, Erzsí, Elza meg a többiek. Babits Emlékkönyv. 72—75. l. — *Káldor György*: „Sodrában a szörnyű unalomnak.” Babits Emlékkönyv. 87—93. l. — *Kalmár-Maron Ferenc*. Babits tanár úr. M. Nemzet. 189. sz. — *Kardos László*. Ady-hatás, Babits-hatás. Babits Emlékkönyv. 147—149. l. — *Kárpáti Aurél*. Babits Mihály. Új Idők. II. 188—189. l. — *U. az.* Babits Mihály. Pest. 179. sz. — *U. az.* A küldetését holtig vállaló... Babits emlékkönyv. 162—163. l. — *Kassák Lajos*. Gyászdob. (Vers.) Babits Emlékkönyv. 224. l. — *K. D. Babits Mihály*. Prot. Szemle. 311—312. l. — *Kerecsényi Dezső*. A tanulmányíró. Babits Emlékkönyv. 22—25. l. — *Keresztury Dezső*. Német költők tolmácsa. Babits Emlékkönyv. 50—55. l. — *Kerpel Jenő*. Babits. M. Prot. Lapja. 66. l. — *Kolozsvári Grandpierre Emil*. Babits prózája. Babits Emlékkönyv. 68—72. l. — *Komjáthy Aladár*. Jób. Babits Emlékkönyv. 206. l. — *Komor András*. Nem igaz... (Vers.) Babits Emlékkönyv. 254. l. — *Kovács László*. Magyar költő halt meg. Ifjú Erdély. 147—148. l. — *U. az.* A szellem magyar férfiai. Erd. Helikon. 559—570. l. — *Laczkó Géza*. Izzó lélek az enyészet üllőjén. Babits Emlékkönyv. 141—144. l. — *Lányi Viktor*. Költő az utcán. P. Hírl. 180. sz. — *Losonczy Géza*. A fiatal Babits ismeretlen levelei Juhász Gyulához. Népszava. 186. sz. — *Lovass Gyula*. Babits Mihály halálára. Élet. 704. l. — *U. az.* A katolikus Babits. Kat. Szemle. 339—342. l. — *Makay Gusztáv*. Babits Mihály, a szellem költője. Sorsunk. 425—444. l. — *Márai Sándor*. Lélek. P. Hírl. 178. sz. — *U. az.* Lélek. Babits Emlékkönyv. 82—83. l. — *U. az.* Oidipus. P. Hírl. 242. sz. — *Márffy, Oscar*. Michele Babits poeta magiaro. L'Italia. (Milano.) 219. sz. — *Mátrai László*. A filozófus. Babits Emlékkönyv. 26—28. l. — *Melich János* üdvözlő beszéde Babits Mihályhoz. Akad. Ért. 162—163. l. — *Mohácsi Jenő*. Első megjelenése Budapesten. Babits Emlékkönyv. 160—162. l. — *U. az.* Zur Erinnerung an Mihály Babits. Der kleine Bund. 276—277.

1. — *Móricz Zsigmond*. Babits Mihály. Babits Emlékkönyv. 139—141. l. — *U. az.* Babits Mihállyal a Garda-tón. Kelet Népe. 15. sz. — *My*. Babits Mihály és Tagore. Ref. Élet. 30. sz. — *Nagy Zoltán*. Esztergom-ban, utoljára. Babits Emlékkönyv. 263—266. l. — *U. az.* Új Atlantisz merült el... (Vers.) Babits Emlékkönyv. 234. l. — *Németh László*. Elmaradt kézfogás. Babits Emlékkönyv. 183. l. — *Paku Imre*. Babits Mihály fiatalkori levelezéséből. M. Nemzet. 294. sz. — *P. M.* Látogatás Babits Mihálynál és könyveinél. Híd. 17. sz. — *Pogány Ó. Gábor*. Babits Mihály. Vigilia. 380—381. l. — *Radnóti Miklós*. Csak csont és bőr és fájdalom. (Vers.) Babits Emlékkönyv. 329—330. l. — *Rédey Tiadár*. Babits Misi. Babits Emlékkönyv. 207—240. l. — *U. az.* Gyászbeszéde Babits Mihály ravatalánál. Akad. Ért. 362—364. l. — *U. az.* Babits Mihály ravatalánál. Bpti Szemle. 261. köt. 243—245. l. — *U. az.* Babits Mihály ravatalánál. Babits Emlékkönyv. 278—279. l. — *Reichard Piroska*. A kortárs szemével. Babits Emlékkönyv. 157—159. l. — *Révay József*. A Magyar Dante. Babits Emlékkönyv. 32—38. l. — *Rónay György*. Babits Mihály. Kődlovagok. 235—257. l. — *U. az.* A szent szeretet költője. Babits Emlékkönyv. 38—41. l. — *Rozványi Vilmos*. Babits Mihály értéke. M. Kultúra. II. 67—68. l. — *Sárkány Oszkár*. Babits-bibliográfia. Babits Emlékkönyv. 287—308. l. — *Sásdi Sándor*. Babits Mihály iskolaévei. Újs. 187. sz. — *Sárközi György*. Hol élt Babits Mihály? Babits Emlékkönyv. 217—224. l. — *Schöpplin Aladár*. Babits Mihály halálára. Tükör. 434—436. l. — *U. az.* Babits Mihály és a Nyugat. Babits Emlékkönyv. 225—22. l. — *U. az.* Babits Mihály ravatalánál. Babits Emlékkönyv. 280—281. l. — *R. Simonffy Margot*. Az élő vers. Babits Emlékkönyv. 243—246. l. — *Sötér István*. Babits Mihály. M. Szemle. 41. köt. 210—215. l. — *U. az.* A forma mestere. Babits Emlékkönyv. 56—61. l. — *Cs. Szabó László*. A tanítványok. Babits Emlékkönyv. 83—86. l. — *Szabó Lőrinc*. A költő. Babits Emlékkönyv. 9—16. l. — *U. az.* Babits Mihály ravatalánál. Babits Emlékkönyv. 281—282. l. — *Szabó Zoltán*. Babits Mihály temetésén. Jelenkor. 16. sz. — *U. az.* Irodalmi gyászpompa. M. Nemzet. 245. sz. — *U. az.* A költő és az ország. Babits Emlékkönyv. 110—117. l. — *U. az.* Letzter Besuch. P. Lloyd. 182. reggeli sz. — *U. az.* Temetés előtt M. Nemzet. 179. sz. — *Szalatnai Rezső*. A költő nem hal meg. M. Album. 5. köt. 77—82. l. — *Szegi Pál*. Babits Mihály meghalt. P. Hírl. 178. sz. — *Szekfű Gyula*. Temetés után. Babits Emlékkönyv. 135—136. l. — *Szekszárdi Molnár István*. Babits Mihály Szekszárdon. Újs. 180. sz. — *Szentimrei Jenő*. Rólad álmódott, Erdély. Babits Emlékkönyv. 93—98. l. — *Szép Ernő*. Babits a New Yorkban. Babits Emlékkönyv. 236—237. l. — *Szerb Antal*. Babits és az angol költészet. Babits emlékkönyv. 41—44. l. — *U. az.* The passing of Michael Babits. The Hungarian Quarterly. 395—397. l. — *U. az.* Michael Babits und die Weltliteratur. P. Lloyd. 182. reggeli sz. — *Szomorú Dezső*. Búcsúszó. Babits Emlékkönyv. 239—240. l. — *Tamási Áron*. Babits tornya. Páztortűz. 387—389. l. — *U. az.* Babits tornya. Babits Emlékkönyv. 79—81. l. — *Tersánszky J. Jenő*. A humorista. Babits Emlékkönyv. 240—243. l. — *U. az.* Michael Babits der Humorist. P. Lloyd. 187. reggeli sz. — *Tolnai Gábor*. A hagyományörző. Babits Emlékkönyv. 98—102. l. — *Török Sophie*. Első szekszárdi utamról. Babits Emlékkönyv. 197—206. l. — *Várkonyi Nándor*. Egy irodalmi korszak számvetése. Sorsunk. 453—461. l. — *Vas István*. A szeme. Babits Emlékkönyv. 252—254. l. — *Vass László*. Emlékezés Babits Mihályra. Új Élet. 293—300. l. — *Voinovich Géza*. Tagajánlás a M. T. Akadémiába. (1940.) Babits Emlékkönyv. 75—76. l. — *U. az.* A főtitkár megemlékezései elhunyt tagokról. Akad. Ért. 356—357. l. — *Weöres Sándor*. Tíz-egynéhány éves voltam... (Vers.) Babits Emlékkönyv. 150. l. — *Zelk Zoltán*. Allottam volna... Babits Emlékkönyv. 215—216. l.

Babits Mihály. Diárium. 197. l. — Babits Mihály. Fiatal Magyar-

ság. 33. sz. — Babits Mihály. Új Nemzedék. 179. sz. — Babits Mihály az Akadémián. Híd. 11. sz. — Babits Mihály elment. Film, Színház, Irodalom. 32. sz. — Babits Mihály halálának visszhangja az olasz sajtóban. Nemz. Újs. 179. sz. — Babits Mihály és a magyar ifjúság. Jelenkor. 20. sz. — Babits Mihály meghalt. Esti Újs. 179. sz. — Babits Mihály meghalt. Népszava. 177. sz. — Babits Mihályt özvegye exhumáltatta. Jelenkor. 23. sz. — Meghalt Babits Mihály. Új Magyarország. 178. sz. — Michael Babits. P. Lloyd. 178. esti sz. — Michael Babits als Übersetzer deutscher Dichter. Ungarn. 794—795. l. — Új sírhelyre szállították Babits Mihály hamvait. M. Nemzet. 250. sz.

Bajkó Erzsébet. Szánjatok kösziklák. (Regény.) — Ism. Divinyi Mihály. Diárium. 263. l.

Bajnok Jenő. Magyar gyermek imája. (Versek.) — Ism. Magyarország. 114. sz.

Bakó József. Mélybe — mégis fölfelé. (Versek.) — Ism. R. I. Kelet Népe. 11. sz. — (v—ó.) Egyedül vagyunk. 1. sz. — A Cél. 3. sz. — A. E. Keresztyén Igazság. 48. l. — Barsi Dénes. M. Út. 24. sz.

Balassa Imre. Déryné. (Regény.) 210, 220 l. — Ism. Ruzitska Mária. Új Idők. I. 38. l. — —író— Vigília. 170. l. — Fábán István. M. Kultúra. I. 16. l. — Szíra Béla. Kat. Szemle. 152—153. l. — Kováts Tibor. Élet. 169. l.

Balassi Bálint. 1. Gyarmati Balassa Bálintnak Istenes Énekei. A hasonmás-kiadást Varjas Béla gondozta. 16°, 10, 196, VI l. — Ism. K. Gy. Irodört. 174—175. l. — Gálos Rezső. IK. 405—406. l. — Clauser Mihály. Kat. Szemle. 349. l. — Harsányi András. Prot. Szemle. 64. l. — —y. P. Lloyd. 153. esti sz.

2. Válogatott költeményei. A költeményeket kiválogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Dénes Tibor. 96 l.

Eckhardt Sándor. Balassi Bálint. — Ism. D. v. Keresztury. P. Lloyd. 294. reggeli sz. — Újs. 293. sz.

Féja Géza. Balassi Bálint. M. Út. 9. sz.

L. Kiss Ibolya. Balassi a Tátraalján. — Ism. Dallos István. M. Album. 3. köt. 110. l.

Rédey Tivadar. Balassi Bálint esztergomi szobra előtt. A Kisfaludy-Társ. Évl. Új folyam. 61. köt. 430. l.

Turóczi-Trostler József. A Balassi-versszak német rokonsága. EPhK. 285—302. l.

Varjas Béla. Ferenczfi Lőrinc és az első Balassa-kiadás. Irodört. 57—64. l. Klny. is: Az Irodalomtörténet füzetei. 2. sz. 10 l. — Ism. K. Gy. Irodört. 174—175. l.

Waldapfel József. Balassi lengyel kapcsolataihoz. EPhK. 310—318. l.

Balázs Béla. Táborház mellett. (Versek.) Moszkva. (1940.) — Ism. n. Budapesti Szemle. 261. köt. 375—377. l.

Balázs Ferenc. A rög alatt. (Regény.) 2. kiad. 380 l. — Ism. k. e. Pannonh. Szemle. 306—307. l.

Bálint Ákos. Két Szilveszter között. (Versek.) — Ism. Újs. 127. sz.

Balla Sándor. Minden vihar elcsendesül. (Versek.) — Ism. M. Nemzet. 85. sz.

Bánffy Miklós. Darabokra szaggattatol. (Regény.) — Ism. Déchy Liane. Vigília. 291—292. l.

Bangha Béla. Gyenis András. Bangha Béla. Száz jezsuita arcél. 3. köt. 448—457. l.

Ijjas Antal. Egy nagy élet közelről. M. Album. 3. köt. 96—102. l.

Nyisztor Zoltán. Bangha Béla élete és műve. 420 l. — Ism. Zareczky István. Új Élet. 137—138. l. — Rozványi Vilmos. M. Kultúra. I.

140—142. l. — Rezek S. Román. Pannonh. Szemle. 396. l. — Kúhár Flóris. Kat. Szemle. 214—216. l. — Gáspár Gusztáv. Kat. Nevelés. 191. l. — P. Szalóczi Pelbárt. Élet. 403. l.

U. az. Bangha Béla első lapalapítása. M. Kultúra. I. 87—89. l.

Bányai Elemér. Vass László. Zuboly. Kődlovagok. 113—131. l.

Barabás Gyula. Vihar Erdélyben (Regény.) 395 l. — Ism. B. M. Nemzet. 85. sz. — Gácsér Imre. Pannonh. Szemle. 149. l. — Csery-Clauser Mihály. M. Kultúra. I. 32. l. — A. E. Keresztyén Igazság. 47. l. — Nouv. Rev. de Hongr. 46. köt. 566—567. l.

Barabás Pál. 1. 2000 éves férfi. Vigj. 3 fv. Magyar Színház. 1941. ápr. 5. — Ism. Schöppflin Aladár. Nyugat. 235—236. l. és Tükör 234. l. — Németh László. Híd. 18. sz. — Benedek Marcell. Új Idők. I. 488. l. — Szíra Béla. Kat. Szemle. 185. l. — Kenyeres Imre. Diárium. 132. l. — 2. O, ifjúság! (Regény.) — Ism. Újs. 120. sz. — 3. Átutazók. (Regény.) — Ism. Újs. 290. sz.

Barát Endre. 1. Hajnali csillag. (Versek.) — Ism. Újs. 272. sz. — 2. Hontalan. (Elbeszélések.) — Ism. Gervai Sándor. Mult és Jövő. 112. l. — Népszava. 140. sz. — Újs. 59. sz.

Bárd Miklós. 1. Kisebb költeményei. — Ism. —y. P. Lloyd. 262. reggeli sz. — Újs. 229. sz. — Függelenség. 250. sz. — 2. Levelei és életrajza. 1940. 299 l. — Ism. Szabó Richárd. Irodört. 20—21. l. — Kéky Lajos. IK. 92—93. l.

Kéky Lajos Bárd Miklós művei. Új Idők. I. 154—155. l.

Mécs László. Megemlékezés Bárd Miklósról. A Kisfaludy-Társ. Évlapjai. Új folyam. 60. köt. 285—293. l.

Barna Annie. Most férfihez szölok. (Versek.) Ókomárom. — Ism. M. Nemzet. 85. sz.

Baróti Szabó Dávid. Baráth Ferenc. Felfedezték Baróti Szabó Dávid 108 ismeretlen versét. Reggeli Magyarország. 84. sz.

Barrabás Tibor. 1. Két novella. — Ism. Janovics Sándor. Mult és Jövő. 127. l. — 2. Eszterke. (Elbeszélések.) — Ism. Janovics Sándor. Mult és Jövő. 127. l.

Bartók Lajos. A Kárpátok költője. Nemzeti Újs. 294. sz.

Batsányi János. sz. Nyíri László. Bacsányi mentőangyala. Magyarország. 108. sz.

Vajda Ilona. Batsányi János és Baumberg Gabriella. I. 1799—1809. Minerva-könyvtár. 128. sz. 1938. 124 l. — Ism. Varjas Béla. Irodört. 24. l.

Beczassy Judit. A csoda. (Regény.) — Ism. Falu Tamás. Új Idők. II. 266. l. — Újs. 196. sz. — Új Nemzedék. 228. sz. — Esti Kurír. 201. sz.

Benczés Tibor. A Gettó hegedüse. (Elbeszélések.) — Ism. R. E. Mult és Jövő. 6. sz. — Újs. 99. sz.

Benedek András. Ikaros. (Dráma.) — Ism. Halász Gábor. M. Csillag. 117—118. l. — Molter Károly. Erd. Helikon. 617—618. l. — E. v. P. P. Lloyd. 124. r. sz.

Benedek Elek. Sima Ferenc. Nagypó meséi és ami mögöttük van. Pest. 274. sz.

C. Szemere Klára. Benedek Elek, a nagy mesemondó és kis pajtásai. Ref. Élet. 46—47. sz.

Benjámín László — Földeák János — László Gyula — Vaád Ferenc. Tollal és szerszámmal. (Versek.) — Ism. Révész Ferenc. Népszava. 124. sz. — Újs. 289. sz.

Bérczy Károly. Balogh Károly. Bérczy Károly életéből. Bpti Szemle. 261. köt. 294—310. l.

Berda József. Béke. (Versek.) — *Ism.* Kósa János. Ország Útja. 255—256. l.

Berde Mária. Keresztjáró szerelem. (Regény.) 260 l. — *Ism.* T. G. Élet. 897. l. — Kardos László. Nyugat. 566—567. l. — Pög. Kelet Népe. 7. sz. — M. Szemle. 41. köt. 279. l. — Ligeti Ernő. Pásztortűz. 326—327. l. — (—y.) Diárium. 149. l. — G. T. P. Lloyd. 75. esti sz. — Újs. 54. sz.

Berend László. Éjféli jalkiáltás. (Versek.) — *Ism.* Újs. 166. sz. — (g. i.) Esti Kurír. 129. sz.

Berend Miklósné. 1. Boszorkánytánc. (Regény.) 2. kiad. 472 l. — *Ism.* —r. Kat. Szemle. 93. l. — 2. Hazádnak rendületlenül. (Regény.) 630 l. — *Ism.* —r. Kat. Szemle. 251. l. — 3. Századvégi emberek. (Regény.) — *Ism.* E. K. Élet. 666. l. — Újs. 120. sz. — Domján János. Ref. Élet. 29. sz.

Berkó Sándor. Az ördög köpenyében. (Versek.) — *Ism.* (k. a.) Mult és Jövő. 32. l.

Berzeviczy Albert. *Horánszky Lajos.* Berzeviczy Albert emlékére. A Kisfaludy-Társ. Évlapjai. Új folyam. 60. köt. 40—43. l.

Voinovich Géza. Berzeviczy Albert és Prohászka Ottokár emlékezete. A Kisfaludy-Társ. Évlapjai. Új folyam. 60. köt. 7—11. l.

Berzsenyi Dániel. 1. Költményei. Előszóval és jegyzetekkel ellátta: *Hankiss János.* 96 l. — 2. Prózai művei. Bev. és jegyzetekkel ellátta: *Merényi Oszkár.* Kaposvár. 340 l. — *Ism.* Szabolcsi Szemle. 143—144. l.

Baráth Ferenc. Ismeretlen Berzsenyi-verset fedeztek fel a kesztelyi Fesztetics-kastélyban. Esti Magyarország. 235. sz.

Takáts Gyula. Csokonai és Berzsenyi harca. Sorsunk. 383—398. l. *Vita Zsigmond.* Berzsenyi és a magyar reform. Kalangya. 145—151. l.

Bessenyei György. *Belohorszky Ferenc.* A Bessenyei-irodalom. Nyíregyháza. 32 l. — *Ism.* —ry. Irod. tört. 124. l. — H. v. Debreceni Szemle. 148. l. — M. Szemle. 41. köt. 162. l.

Borbál Imre. Bessenyei György. Népszava. 45. sz.

Elek Oszkár. Agis tragédiája. Szabolcsi Szemle. 142—143. l.

Hankiss János. Bessenyei Európa és Hunnia közt. Szabolcsi Szemle. 1—13. l.

Jósa Jolán. Bessenyei György. (Hangjáték.) Szabolcsi Szemle. 16—44. l.

Vietórisz József. Bessenyei György nyíregyházi emlékszóbra előtt. A Kisfaludy-Társ. Évl. Új folyam. 60. köt. 428—429. l.

U. az. Bessenyei hamvai fölött. A Kisfaludy-Társ. Évl. Új folyam. 60. köt. 434—435. l.

Bethlen Margit. Két asszony között. (Regény.) — *Ism.* (gys.) Híd. 93. sz. — Bokor Malvin. Új Idők. I. 229. l. — Szemes Elek. Diárium. 123. l. — A. E. Diárium. 6. sz. — j. t. P. Lloyd. 50. esti sz. — (r. p.) Újs. 49. sz. — K. E. 8 Órai Újs. 23. sz.

Bibó Lajos. 1. A föld fia. (Regény.) — *Ism.* Új Magyarság. 291. sz. — 2. Nincs irgalom. (Regény.) — *Ism.* Nemzeti Újs. 274. sz. — 3. Halovány virág. (Regény.) (1940.) 301 l. — *Ism.* df. Bpti Szemle. 260. köt. 126—128. l. — nm— Ref. Élet. 5. sz.

Blaha Lujza. *Hegyaljai Kiss Géza.* Blaha Lujza debreceni diadala. Tiszántúl. IX. 14. sz.

Nagymihály Sándor. A nemzet csalogánya. — *Ism.* (p.) P. Lloyd. 283. esti sz.

Szomory Emil. Blaháné Bécsben. Újs. 294. sz.

Bocatiús János. *Hajnóczy Iván.* Bocatiús János műve: Hornus Cometa. 1618. M. Kvszemle. 186—189. l.

Bod Péter önéletírása. Bevezetéssel kiadta: Jancsó Elemér. Kolozsvár, 1940. 170 l. (Erdélyi Ritkaságok, 4.) — Ism. V. B. Irodört. 77. l. — Szinnyei Ferenc. IK. 398. l. — Incze Gábor. Prot. Szemle. 352. l.

Waldapfel Imre. A magyar- és a németalföldi „Athénás”. Irodört. 132—133. l.

Bodnár István. Pozsonyi éjszakák. (Regény.) — Ism. Képes Krónika. 53. sz. — Gl. P. Lloyd. 273. esti sz. — Pest. 259. sz. — —y—y. Magyarság. 264. sz. — Újs. 258. sz. — (—ád.) Új Nemzedék. 289. sz.

Bodó Jenő. Három fogolytábor. (Regény.) Kaposvár. — Ism. B-i L. Prot. Szemle. 223. l.

Bodor Aladár. Virrasztó. (Versek.) — Ism. Falu Tamás. Új Idők. II. 510. l. — Semjén Gyula. M. Kultúra. II. 204. l. — Az író munkájáról. Koszorú. 8. köt. 44—45. l. — Lendvai István. M. Nemzet. 259. sz. — (—s.) Újs. 241. sz. — (o. a.) Esti Újs. 267. sz.

Bohuniczky Szelei. Három év. (Regény.) 179, 165 l. — Ism. M. V. Kelet Népe. 22. sz. — Semjén Gyula. M. Kultúra. 146—159. l. — Galambos Gruber Ferenc. Kat. Szemle. 416. l. — Ladislao Bóka. Corvina 817—820. l. — Tükör. 477—478. l. — C. L. P. Lloyd. 269. esti sz. — M. Nemzet. 238. sz. — Esti Kurír. 267. sz.

Bókay János. 1. Mario. (Két kisregény.) — Ism. Ásgúthy Erzsébet. M. Album. 5. köt. 132—133. l. — 2. Négy asszonyt szeretek. Madách Színház. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat. 36—38. l. és Tükör. 318. l. — Szíra Béla. Kat. Szemle. 25—26. l. — 3. Hazudj nekem. Vigj. 3. fv. Vigszínház, 1941. okt. 17. — Ism. Schöpflin Aladár. M. Csillag. 122—123. l. — Criticus. Jelenkor. 21. sz. — Fodor Gyula. Új Idők. II. 517. l. — Erdős Jenő. Vigilia. 458—459. l. — Kézai Béla. M. Kultúra. II. 143. l. — Szíra Béla. Kat. Szemle. 477—478. l. — B. Élet. 907—908. l. —vay. Johann Bókay — der Regisseur. P. Lloyd. 189. reggeli sz.

Bolyai Farkas. Kováts Benedek. Bolyai Farkas Schiller fordításai. Pásztortűz. 470—473. l.

Bónyi Adorján. 1. A milliomos. Vigj. 3. fv. Új Magyar Színház, 1941. okt. 1. — Ism. Fodor Gyula. Új Idők. II. 449—450. l. — Erdős Jenő. Vigilia. 459. l. — Szíra Béla. Kat. Szemle. 413. l. — Az író munkájáról. Koszorú. 8. köt. 45—46 l. Kulcsár Adorján. Diárium. 252. l. — T. G. Élet. 867. l. — 2. Öméltósága. (Regény.) — Ism. F. I. P. Hírl. 2. sz. — (l.) Esti Kurír. 7. sz.

Bornemisza Péter. *Schulek Tibor.* Bornemisza Péter. XII, 450 l. — Ism. Pásztor Lajos. Századok. 454—456. l.

Boross Elemér. Életjel. (Versek.) — Ism. Újs. 290. sz.

Borus B. Ferenc. A kerítésen túl. (Versek.) — Ism. Új Nemzedék. 139. sz.

Bozzay Margit. Bécsi randevú. (Regény.) — Ism. (—o—) Esti Újs. 131. sz.

Bőződy György. Romlás. (Regény.) — Ism. Szabó Endre. Pásztortűz. 53—54. l.

Brassai Sámuel. *Antal Gábor.* Brassai Sámuel. Népszava. 144. sz. **Veress Pál.** Emlékezés Brassai Sámuelre. Unitárius Értesítő. 68—69. l.

Sz. Weress Jolán. Brassai Sámuel. M. Ut. 8. sz.

Bródy László. Évek seregszemléje. (Versek.) — Ism. Holder József. Mult és Jövő. 90. l. — Szép Ernő. Nyugat. 176. l. — Fodor József.

Vigília. 168—169. l. — Zsoldos Jenő. Libanon. 29—30. l. — sz. Újs. 124. sz. — (M.) Esti Kurír. 55. sz.

Bucsi János. Vadvirágok az úgáron. (Versek.) — Ism. Ref. Élet. 33. sz.

Budai Ézsaiás. *Juhász Géza.* Budai Ézsaiás. Prot. Szemle. 422—428. l.

Buruzs Erzsébet. *Hézszer Zoltán.* Költő a tanyán. Magyarság. 74. sz.

Bús Ilona. Tükör. (Versek.) — Ism. Sz. Újs. 293. sz.

Cholnoky László. *Lovass Gyula.* Cholnoky László. Ködlovagok. 203—215. l.

Cholnoky Viktor. *Lovass Gyula.* Cholnoky Viktor. Ködlovagok. 54—72. l.

Szalai Gábor. Akiket elfeledtek. Népszava. 141. sz.

Császár Elemér. *Herczeg Ferenc.* Császár Elemér. 26 l. — Ism. Gálos Rezső. IK. 397—398. l. — Kenyeres Imre. Diárium. 198. l.

U. az. Császár Elemér. Új Idők. I. 785—789. l.

U. az. Emlékezés Császár Elemérről. P. Hírl. 128. sz.

Kornis Gyula. Császár Elemér ravatalánál. A Kisfaludy-Társ. Évl. Új folyam. 60. köt. 424—425. l.

Kozocsa Sándor. Császár Elemér. (Bibliográfia.) Hét esztendő. 138—141. l.

Lázár Béla. Emlékezés Császár Elemérré, az íróra. Koszorú. 7. köt. 79—91. l.

Pukánszky Béla. Titkári jelentés. EPhK. 111. l.

Császár Elemér emlékezete. Koszorú. 7. köt. 114—117. l.

Császár Elemér emlékezete. Koszorú. 8. köt. 50—57. l.

Császár Károly. *Reményik Sándor.* Kézszorítás. Pásztortűz. 1—2. l.

Csáth Géza. *Illés Endre.* Csáth Géza. Ködlovagok. 307—318. l.

Kosztolányi, Désiré. Géza Csáth. Nouv. Rev. de Hongr. 64. köt. 338—343. l.

Csathó Kálmán. Vadászsákmány. (Rajzok.) — Ism. Fekete István. Új Idők. I. 5—6. l. — Bárány László. Dunántúli Szemle. 108—109. l. — (l.) Esti Kurír. 5. sz. — (—k.) Pesti Újs. 2. sz.

Csató Pál. *Schmidt Edith Erzsébet.* Csató Pál (1804—1841.) Szeged. 103 [9] l. — Ism. Tolnai Gábor. Irodört. 123. l.

Csengery János. *Gyomlay Gyula.* Aischylos tragédiái és magyar tolmácsolójuk. Bpti Szemle. 261. köt. 49—60. l.

Csepregy Ferenc. A piros bugyelláris. (Felújítás.) Nemzeti Színház. — Ism. Benedek Marcell. Új Idők. II. 419—420. l. — Erdős Jenő. Vigília. 419. l. — Szíra Béla. Kat. Szemle. 411—412. l.

Criticus. Színház. Jelenkor. 21. sz.

Innocent-Vincze Ernő. A gyalupadtól a „Piros bugyelláris”-ig. Újs. 219. sz.

Németh László. A piros bugyelláris. Híd. 41. sz.

Csia István. Versek. — Ism. Nemzeti Újs. 2. sz.

Csiky Gergely. Mukányi. Vigj. 3 fv. Átdolgozta: *Galamb Sándor.* Nemzeti Színház, 1941. nov. 6. — Ism. Schöpflin Aladár. M. Csillag. 235—237. l. — Criticus. Jelenkor. 23. sz. — Benedek Marcell. Új Idők. II. 601. l. — Erdős Jenő. Vigília 505. l. — Kézai Béla. M. Kultúra. II. 157. l. — Szíra Béla. Kat. Szemle. 475—476. l. — T. G. Élet. 966. l. — (i. gy. l.) Ref. Élet. 41. sz.

Galamb, Alexander. Gregor Csiky. P. Lloyd. 256. reggeli sz.

U. az. Mukányi. M. Színpad. 309—315. sz.

- Innocent-Vincze Ernő.* Hogyan lett „Kukányi”-ból „Mukányi”?
 Ujs. 253. sz.
(sugó) Csiky Gergely. P. Hírl. 187. sz.
Csizmadia Sándor. Őszinte vallomás. (Versek.) — Ism. Atilla.
 (sic!) 4. sz.
Csokonai Vitéz Mihály válogatott költeményei. Összeállította és
 bevezette: *Juhász Géza.* 95 l.
Gulyás Pál. „Professzor Csokonai”. Prot. Szemle. 305—310. l.
Kardos Albert. Csokonai-képek Debrecenben. 11 l. — Ism. ifj.
 Vayer Lajos. Irodört. 79. l.
U. az. Csokonai védelmében. Új Idők. I. 293. l.
U. az. Tápay-Szabó László és a Csokonai-kultusz. Debrecen. V.
 21. sz.
Révész Ferenc. Csokonai Vitéz Mihály. Népszava. 146. sz.
Takáts Gyula. Csokonai és Berzsenyi harca. Sorsunk. 383—398. l.
Tápay-Szabó László. Csokonai. — Ism. Sárkány Oszkár. M. Csil-
 lag. 226. l. — t. P. Lloyd. 249. esti sz. — Nemz. Ujs. 239. sz. — 8 Órai
 Ujs. 249. sz. — Tápay-Szabó Gabriella. Ujs. 241. sz. — Esti Kurír. 244.
 sz. — (—r—) Esti Ujs. 262. sz.
U. az. Marosvásárhelyi gondolatok. Ujs. 47. sz.
Csökmei Sándor. Ld. *Karácsony Sándor.*
Csúzi Cseh Jakab. *Zoványi Jenő.* Helyesbítések Csúzi Cseh Jakab
 életrajzához. IK. 281—283. l.
Csűrös Emilia. Kalotay Margit. (Regény.) — Ism. Reggeli Ma-
 gyarország. 1. sz.
Csűry Bálint. *Balassa Iván.* Csűry Bálint irodalmi munkássága.
 M. Nyelv. 74—82. l.
Cziráky Imre. Bácskai kalászkok. (Elbeszélések.) Óbecse. — Ism.
 Dudás Kálmán. Kalangya. 191—192. l. — Csuka Zoltán. Láthatár. 47—
 48. l.
Czóbel Minka. *Kiss Margit.* Czóbel Minka és a Nyírség. Szabolcsi
 Szemle. 62—71. l.
Czuczor Gergely. *Hankiss János.* „Mond és marad nyugodtan...”
 IK. 82—85. l.
Daán Miklósné, H. Hedvig. A somogyi puszták tündére. (Regény.)
 Kaposvár. 155 l. — Ism. M. Szemle. 41. köt. 332. l. — rf.— Kat.
 Szemle. 250. l. — Divinyi Mihály. Diárium. 217. l. — R. N. Kat. Tanító-
 nők és Tanárnők Lapja. 77—78. l.
Dabas Tibor. Álmodó őszi almon. (Versek.) — Ism. R. I. Kelet
 Népe. 11. sz. — Raics István. Vigília. 118—119. l.
Dadányi György. Csordás voltam Paraguayban. (Regény.) — Ism.
 Finta Zoltán. Pásztortűz. 54—55. l.
Dallos Sándor. Mezei mirakulum. — Ism. Tatay Sándor. M. Ut.
 7. sz.
Dalmady Győző. *Kézai Béla.* Dalmady Győző emlékezete. Nem-
 zeti Ujs. 146. sz.
Dalmady Győző. Irodört. 191. l.
Dánér Lajos. Vakoktól-rabokig. (Versek.) — Ism. Kiss Jenő. Erd.
 Helikon. 479—480. l.
Darázs József. 1. Felhő a Balatonon. (Versek.) Kaposvár. — Ism.
 M. Nemzet. 85. sz. — A. E. Keresztyén Igazság. 71. l. — 2. Első lépé-
 sek. (Versek.) — Ism. M. Nemzet. 85. sz.
Dárday-Keömléy Ibolya. Évák Ádámlesen. (Regény.) — Ism. P.
 Lloyd. 38. esti sz.

Darkó István. Kassai legenda. (Regény.) — Ism. Semetkay József. Diárium. 263. l.

Darvas József. Elindult szeptemberben. (Regény.) — Ism. Szabó Zoltán. Nyugat. 66—68. l. — Féja Géza. Hid. 11. sz. — Nagy Tibor. Jelenkor. 4. sz. — Erdős Jenő. Prot. szemle. 30—31. l.

E. Kovács Kálmán. Darvas József útja. M. Út. 12. sz.

Pálóczi Horváth Lajos. Írók az írói estről. M. Út. 23. sz.

Veres Péter. A parasztyerek nehéz útja. M. Élet. 2. sz.

Dayka Gábor. Féja Géza. Egy elfeledett költő. M. Út. 31. sz.

Deák Ferenc. Siklóssy László. Deák Ferenc és az ifjúság a száz év előtti Pesten. P. Hírl. 277. sz.

Török Pál. Deák Ferenc levele Vörösmartyhoz a göcseji nyelvjárásról. M. Nyelv. 52—54. l.

De Gerando Antónia. Szüllő Géza. De Gerando Antónia. P. Hírl. 221. sz.

Dékány András. Kétszáz négyszögöl. (Regény.) — Ism. B. A. M. Nemzet. 85. sz. — Semjén Gyula. M. Kultúra. I. 191. l. — (B. G.) Élet. 717. l. — Újs. 82. sz. — Nemz. Újs. 95. sz. — Új Nemzedék. 94. sz. — (O. G.) Új Magyarság 84. sz. — (b. g.) Pest. 87. sz. — O. A. Esti Újs. 86. sz.

Dénes Gizella. 1. Asszony, aki vétkezett. (Regény.) — Ism. Körmőczy György. Új Idők. I. 314. l. — Dávid Tibor. M. Kultúra. I. 31. l. — —rf.— Kat. Szemle. 63. l. — —r. Keresztyén Igazság. 188. l. — 2. Magyar szimfónia. (Regény.) — Ism. Szalóczi Pelbárt. M. Kultúra. I. 128. l. — Nemz. Újs. 140. sz. — Új Nemzedék. 146. sz. — Újs. 229. sz. — Új Magyarság 124. sz. — 3. Veronka és a város. (Regény.) 142 l. — Ism. Arató András. Családi Kör. 15. l. — Fehérváry Andrea. Kat. Szemle. 60. l. — S. Schwanda Magda. Diárium. 149—150. l.

Diplomata. Ld. *Pellegrini Albert.*

Ditrői Mór *Janovics Jenő.* A kilencvenéves Ditrői Mór. M. Nemzet. 242. sz.

Divald Kornél. *Várdai Béla.* Divald Kornél pályakezdése. Szent István Akadémia Értesítője. 25. kötet. — Klny. is: 22 l.

Dóczy György. Csöppség. (Regény.) Békéscsaba. — Ism. S. Schwanda Magda. Diárium. 217—218. l. — P. Lloyd. 38. esti sz. — Újs. 59. sz.

Dóczy Imre. *Földessy Gyula.* Egy régi levél Dóczy Jenő hagyatékából. Írodtört. 135—137. l.

Dormándi László. 1. A bajthozó tündér. (Regény.) — Ism. Szirmai Tivadar. Újs. 75. sz. — 2. Trópusi láz. (Regény.) — Ism. Lukács Gáspár. Diárium. 217. l. — I. Újs. 121. sz. — Esti Kurír. 136. sz.

Dövényi Nagy Lajos. 1. Őszől—őszig. (Regény.) — Ism. Semetkay József. Diárium. 62. l. — (i.) Ref. Élet. 6. sz. — (—k —a.) Pesti Újs. 48. sz. — 2. Vérben és vasban. (Regény.) — Ism. Bor. — P. Lloyd. 298. esti sz. — Magyarság. 281. sz. — Újs. 289. sz. — Kádár Erzsébet. Új Magyarság. 95. sz. — Új Nemzedék. 290. sz. — Dallos Sándor. Új Magyarság. 285. sz. — (m. l.) Függetlenség. 291. sz.

Draskovich György. *Jenei Ferenc.* Draskovich György bíboros. Győri Szemle. 87—89. l.

Drégelypalánki János. *Zoványi Jenő.* Tévedések a Drégelypalánki Jánosról szóló adatokban. IK. 390—392. l.

Dudás Kálmán. Vád helyett. (Versek.) — Ism. Juhász Géza. Lát-határ. 205—206. l. — Sinkó Ferenc. Új Élet. 221—222. l. — (P. I.) Új Magyarság. 134. sz.

Dugonics András. *Jeney János.* Dugonics András. Váci kegyesrendi gimn. Évkönyve. 12—14. l.

Kristóf György. Dugonics András Erdélyben. Nép és Nyelv. 48—51. l.

Sik Sándor. Dugonics emlékezete. Koszorú. 7. kötet. 230—236. l.

Tiborc Lajos. Dugonics András írói értékelése. Kegyesrendiek vezetése alatt álló szegedi városi Dugonics András gimn. Évkönyve.

Ebeczki György. Pacsirta énekel. (Regény.) — Ism. Divinyi Mihály. Diárium. 150. l. — (B. G.) Elet. 717. l. — Újs. 82. sz.

Eckhardt Sándor. *Lovass, Julius.* Alexander Eckhardt. P. Lloyd. 215. reggeli sz.

Egressy Gábor. (sugó.) Egressy Gábor. P. Hírl. 173. sz.

Zsoldos Benő. Egressy Gábor színészi fizetése. Új Idők. I. 597—598. l.

Egressy Gábor változatos élete és szép halála. Újs. 170. sz.

Egry Irén. Deák Ferenc. (Regény.) 280 l. — Ism. Balogh Jenő. Bpti Szemle. 261. kötet. 223—235. l. — Lendvai. M. Nemzet. 120. sz. — Szalóczi Pelbárt. M. Kultúra. II. 80. l. — Balla Antal. Új Idők. II. 38. l. — —rf.— Kat. Szemle 251. l. — Hungarus Viator. M. Lélek. 475. l. — Parajdi Ince Lajos. Erd. Helikon. 478—479. l. — Kósa János. Diárium. 263—264. l. — E. K. Elet. 666. l. — R. M. Keresk. Szakokt. 49. kötet. 27. l. — (v.) Népszava. 123. sz. — y. P. Lloyd. 118. reggeli sz. — Újs. 110. sz. — K. B. Nemzeti Újs. 124. sz. — Új Magyarország. 113. sz. — Esti Kurír. 119. sz. — Ref. Elet. 23. sz. — (o. a.) Esti Újs. 134. sz.

Endrődi Béla. Bobó. (Regény.) — Ism. Nagy Miklós. M. Kultúra. I. 62. l. — Divinyi Mihály. Diárium. 62. l. — Kádár Erzsébet. Új Magyarország. 95. sz. — (—k.) Pesti Újs. 1. sz.

Eötvös József báró. 1. Naplójegyzetek — Gondolatok. 1864—1868. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: *Lukinich Imre.* XXIII, 335 l. — Ism. Kelemen Géza. IK. 403—404. l. — Gogolák Lajos. Jelenkor. 15. sz. — Vajtai István. M. Kultúra. II. 63. l. — Balla Antal. Új Idők. II. 364—365. l. — M. Szemle. 41. kötet. 333. l. — Csuka Zoltán. Láthatár. 261—262. l. — Kéry L. Elet. 606. l. — Újs. 134. sz. — 8 Órai Újság. 124. sz. — 2. A falu jegyzője. Előszóval és jegyzetekkel ellátta: *Fábián István.* 95 l.

Bethlen István — Eötvös Józsefről. Jelenkor. 6. sz. — *Elek Oskár.* A százéves Karthausi. Újs. 172. sz. — *Halász Ernő.* Eötvös József báró egyik el nem mondott beszédének története. Újs. 4. sz. — *K. Havas Géza.* Eötvös hagyatéka. Népszava. 181. sz. — *Holló Ernő.* A költő és a jóslat. Új Idők. I. 322. l. — *Kiss Ernő.* A Karthausi mint bölcséleti regény. Debreceni Szemle. 134—137. l. — *Lengyel Ernő.* Eötvös-évforduló. Újs. 33. sz. — *Schreiber Sándor.* „Az ismeretlen” br. Eötvös József a Bibliáról és a zsidóságról. Mult és Jövő. 135—136. l. — *Szerb Antal.* Három Eötvös. Új Idők. II. 272. l. — *Sz. S.* Eötvös József. Népszava. 27. sz. — *Török Jenő.* Eötvös József báró, a katolikus kezdeményező. Kat. Szemle. 273—282. l. — *Vas István.* Eötvös József öregkora. M. Csillag. 178—182. l. — y. Baron Josef Eötvös. P. Lloyd. 27. esti sz.

Erdélyi Ferenc. Erdélyi Ferenc. Híd. 53. sz.

Erdélyi Honor. *Erdélyi József.* Az apja lánya. Híd. 43. sz.

Erdélyi József. 1. Villám és virág. (Versek.) — Ism. My. Ref. Elet. 44. sz. — 2. Niobe. (Versek.) — Ism. Takáts Gyula. M. Csillag. 219. l. — 3. Emlék. (Versek.) — Ism. Nagy Tibor. Jelenkor. 1. sz.

Erdélyi József. A kis szökevény. (Részlet a szerző önéletrajzából.) M. Ut. 45. sz.

- (H.) Beszélgetés Erdélyi Józseffel. M. Út. 41. sz.
Jankovich Ferenc. Három csillag. M. Csillag. 220. l.
Juhász Géza. Erdélyi József. Sorsunk. 273—282. l.
E. Kovács Kálmán. Költők a háborúban. M. Út. 22. sz.
Thurzó, Gabriel. Josef Erdélyi. P. Lloyd. 98. esti sz.
Erdős Renée. Édes Rosamunda. (Regény.) — Ism. Tamás Ernő. P. Hírl. 165. sz.
Erdősi Szilveszter. Őrizd meg titkodat! (Elbeszélések.) — Ism. (iö.) 8 Órai Újs. 285. sz.
Eszterhás István. Musztafa, Karafa és az akasztófa. (Regény.) 1—3. köt. — Ism. D. K. P. Lloyd. 280. reggeli sz. — K. B. Nemzeti Újs. 280. sz. — Dékány András. Új Magyarország. 280. sz. — Esti Kurír. 277. sz. — mf. — U. o., 293. sz. — (m. l.) Függetlenség. 274. sz.
Etthey Árpád. Borsoska kisasszony. (Regény.) — Ism. —j— P. Lloyd. 258. esti sz. — Nemz. Újs. 239. sz. — Magyarország. 235. sz. — 8 Órai Újs. 259. sz. — Újs. 241. sz. — Új Magyarország. 245. sz. — Esti Kurír. 242. sz. — (o. a.) Esti Újs. 274. sz.
Falu Tamás. Kikötő. Versek.) 127 l. — Ism. —yi. Bpti Szemle. 261. köt. 315—316. l. — B. A. M. Nemzet. 8. sz. — Az író munkájáról. Koszorú. 7. köt. 102. l. — (te.) P. Hírl. 42. sz. — (dy—s.) Népszava. 48. sz. — sz. zs. Újs. 6. sz.
Faludi Ferenc. Szauder József. Faludi udvari embere. — Ism. —ő. P. Lloyd. 119. esti sz.
Farkas Imre. Városliget. (Regény.) — Ism. Tamás Ernő. P. Hírl. 6. szám.
Farkas Pál. Egy önkéntes naplója. *Herczeg Ferenc* előszavával. Új kiadás.
Fáy András színészeti tanulmányai. Sajtó alá rendezte: *Staud Géza.* 104 l. Magyar Irodalmi Ritkaságok. 54. sz. — Ism. Berczik Árpád. Irodört. 120. l. — I. P. Lloyd. 97. esti sz.
Fáy András. Csery-Clauser Mihály. Fáy András. Kárpátmedence. 233—237. l.
Kornis Gyula. Az élő Fáy András. A Kisfaludy-Társ. Évlapjai. Új folyam. 60. köt. 158—165. l.
Preszly Elemér. Az igazi Fáy András. Zempléni Fáklya. 2. sz.
Fazekas Mihály. Ludas Matyi és más költemények. Sajtó alá rendezte és a bevezetést írta: *Kovács Máté.* 95 l.
Illyés, Jules. Michael Fazekas. Nouv. Rev. de Hongr. 64. köt. 513—522. l.
Kovács Máté. Fazekas Mihály, a rokokó költő. Debrecen, 53 l. — Ism. —ry. Irodört. 126. l. — —vl. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 74. köt. 181. l.
Kardos Albert. Földi János és Fazekas Mihály sógorsága. Debreceni Szemle. 236—238. l.
Sógorok voltak-e Földi és Fazekas? Debrecen. XI. 13. sz.
Fehér Artúr. 1. Pódium. (Versek.) — Ism. (s. i.) Mult és Jövő. 144. l. — 2. Versek vándora. (Versek.) — Ism. (s. i.) Mult és Jövő. 144. l.
Fehér Gábor. Az utolsó nagybotos. (Elbeszélések.) — Ism. Ref. Élet. 17. sz.
Fehértájt Tibor. A láng utolsót pislant. (Regény.) — Ism. Méréő Mihály. M. Kultúra. II. 203. l. — E. K. Élet. 986. l. — Nemzeti Újs. 268. sz. — Új Nemzedék. 250. sz.
Féja Géza. Baráth Miklós. Levél a Hídhöz. Hid. 32. sz.

Kézai Béla. Féja Géza és a „régí magyarság”. M. Kultúra. II. 118—119. l.

Simén Dániel. Féja Géza az unitarizmusról. Keresztény Magvető. 166—170. l.

Fejérvizi Béla. Elcserélt völégény. Színmű 3 fv. Nemzeti Színház, 1941. máj. 31. — Ism. Kárpáti Aurél. Új Idők. I. 739. l.

Fejes Ádám. Dunántúli magyar pap éneke. (Versek.) — Ism. K. I. M. Ut. 36. sz.

Fejes István. *Gulyás József.* Fejes István hatyúdala. IK. 292—293. l.

Fekete István. 1. Zsellérek. (Regény.) — Ism. Szabó Endre. Pásztortűz. 57. l. — 2. Csi. (Történet állatokról és emberekről.) *Mühlbeck* Károly rajzaival. — Ism. Rezek S. Román. Pannonh. Szemle. 389. l. — L. Nemes János. Pásztortűz. 474—475. l. — 3. Öreg úton. (Rajzok.) 342 l. — Ism. Lendvai. M. Nemzet. 111. sz. — Kárpáti Aurél. Új Idők. I. 581—582. l. — M. Szemle. 41. köt. 163. l. — Divinyi Mihály. Diárium. 218. l. — E. K. Élet. 666. l. — y. P. Lloyd. 95. esti sz. — Új Magyarság. 113. sz. — Ref. Élet. 19. sz. — (v. l.) Magyarország. 101. sz. — Orbók Attila. Esti Újs. 95. sz.

Fekete János. *May István.* Galántai Fekete János elveszett kéziratai. IK. 289—291. l.

Fekete Lajos. Delelő nap. (Válogatott versek.) — Ism. Dudás Kálmán. Kalangya. 190—191. l. — Salzman György. Szabolcsi Szemle. 82—83. l. — Csorba Győző. Láthatár. 18—19. l.

Feliczán Vilmos. Fehérköpenyes rabszolgák. (Regény.) 246 l. — Ism. —zz— Pannonh. Szemle. 225. l.

Fendrik Ferenc. 1. Nászinduló. (Regény.) — Ism. Kádár Erzsébet. Új Magyarság. 95. sz. — (—th.) Magyarország. 19. sz. — 2. Őszi muzsika. (Regény.) — Ism. Képes Krónika. 53. sz. — Újs. 288. sz. — Új Nemzedék. 295. sz. — Új Magyarság. 295. sz. — Esti Kurír. 292. sz.

Ferenczy Teréz. *Bikácsi László.* Ferenczy Teréz kiadatlan költeménye. Irodört. 133—135. l.

Fodor György. Deliciae. (Versek.) — Ism. Mult és Jövő. 143. l. — Újs. 217. sz.

Fodor Gyula. Zenélő óra. (Rajzok.) — Ism. Benedek Marcell. Új Idők. II. 720. l. — Lakatos István. Pásztortűz. 665. l. — (—b.) Pest. 289. sz. — (f. j.) P. Hírl. 287. sz. — Újs. 293. sz. — Új Nemzedék. 288. sz. — (—k.) Esti Újs. 280. sz.

Fodor József. Jelenések évei. (Versek.) — Ism. M. Nemzet. 85. sz. — Szegedi István. Prot. Szemle. 142—143. l.

Folczay Andor. Fel Kleptokániába! (Regény.) — Ism. Makay Gusztáv. Diárium. 218. l. — Újs. 143. sz. — Új Nemzedék. 149. sz. — (—szky.) P. Lloyd. 173. esti sz. — Pest. 148. sz.

Földessy Gyula. *Féja Géza.* A megtagadott halott. Híd. 38. sz.

Földi János. *Kardos Albert.* Földi János és Fazekas Mihály sógorsága. Debreceni Szemle. 236—238. l.

Sógorok voltak-e Földi és Fazekas? Debrecen. XI. 13. sz.

Földi Mihály. 1. Egy barátság története. (Regény.) 443 l. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat. 65—66. l. — Nyisztor Zoltán. M. Kultúra. I. 66. l. — M. Szemle. 40. köt. 277—278. l. — Galambos Gruber Ferenc. Kat. Szemle. 155—156. l. — Az író munkájáról. Koszorú. 7. köt. 105. l. — T. G. Élet. 375. l. — (a. j.) Esti Kurír. 16. sz. — 2. Magánügy. (Regény.) — Ism. t. P. Lloyd. 292. esti sz. — 8 Órai Újs. 294. sz. — Juhász Vilmos. Újs. 280. sz. — V. I. Esti Kurír. 292. sz.

Féja Géza. „Kétlelkű emberek.” Magyarország. 15. sz.

Frankenburg Adolf. *Berecz Dezső.* Frankenburg Adolf harmadik felesége. Soproni Szemle. 280—290. l.

Dezsényi Béla. Frankenburg Adolf soproni nyelvtanára. Irod. tört. 68—69. l.

Jenei Ferenc. Frankenburg Adolf győri diákéve. Hét esztendő. 30—35. l.

Füst Milán. Negyedik Henrik király. (Könyvdrama.) — Ism. Bóka László. Nyugat. 171—172. l. — U. az. Ország Útja. 256. l. — K. Havas Géza. Népszava. 9. sz. — T. P. Lloyd. 50. esti sz. — (e. a.) Újs. 184. sz. — (G. Z.) Esti Kurír. 61. sz.

Gaal Endre. Az ő szonettje. (Versek.) — Ism. (r.) Magyarság. 23. sz.

Gábor Andor. Összegyűjtött költeményei. Moszkva. (1940.) — Ism. n. Bpti Szemle. 261. köt. 375—377. l.

Gágyi László. Pillangó Zsuzsika. (Regény.) Kolozsvár. — Ism. Parajdi Inczédy Lajos. Páztortú. 659—660. sz. — Szij Gábor. M. Út. 43. sz.

Gál Anna. Változatok egy témára. (Versek.) — Ism. Újs. 276. sz.

Gálos Rezső. *Szabady Béla.* Gálos Rezső. Hét esztendő. 99—100. l.

Gárdonyi Géza. *Sch. Bán Nóra.* Gárdonyi Géza „egyetlen lelki szerelme”. Magyarság. 281. sz.

Makay Gusztáv. Gárdonyi Géza. Kődlovagok. 34—53. l.

Szeredai Leó. A régi gimnázium a régi Széna-téren. Ref. Élet. 23. sz.

Villányi Andor. Gárdonyi lelke. Újs. 182. sz.

Gárdonyi József. A mesélő hold. (Pósa Lajos életének regénye.) — Ism. Schöppflin Aladár. M. Csillag. 224—225. l. — Nemz. Újs. 228. sz. — M. Nemzet. 237. sz. — Újs. 235. sz. — Új Magyarság. 250. sz. — Esti Kurír. 239. sz. — (—k.) Esti Újs. 262. sz.

Gáti István. *Kulcsár Adorján.* II. Rákóczi Ferenc a pokolban. Irod. tört. 84—86. l.

Gedényi Mihály. Hatvan forint. (A gyufa regénye.) — Ism. (á.) Nemzeti Újs. 11. sz. — Új Magyarság. 9. sz. — (—k.) Pesti Újs. 23. sz.

Gellért Sándor. *Földessy Gyula.* Költő vagy östehetség. Hid. 40. sz.

Gellért Vilmos. Se úr, se paraszt. (Versek.) — Ism. Magyarság. 114. sz.

Gergely Márta. Második nemzedék. (Regény.) — Ism. Újs. 119. sz. — Esti Kurír. 125. sz.

Gizskalay János. *Schnabel László.* Gizskalay János — egy erdélyi zsidó költő. Mult és Jövő. 19—20. l.

Giulai Fr. Márton. *Sárkány Oszkár.* Két ismeretlen költő. Irod. tört. 183—186. l.

Glatz Richárd. Örökélet. (Versek.) — Ism. Magyarság. 130. sz.

Gozsdu Elek. *Reisz Mihály.* Gozsdu Elek. (1849—1919.) 31 l.

Szántó Erzsébet. Gozsdu Elek. Kiskúnhalas. (1939.) 39 [9] l.

Gömöri Jenő Tamás. 1. Föld és ég között. (Versek.) — Ism. Ternyey Árpád. Diárium. 264. l. — Székelyföldi Mária. Piarista Öregdiák. 148—149. l. — 2. És mégis él az ének. (Versek.) 142 l. — Ism. Rezek S. Román. Pannonh. Szemle. 388. l. — S. Kat. Szemle. 252. l. — Esti Kurír. 66. sz.

Gönczy Gábor. Nobody Nemo. (Elbeszélések.) — Ism. Jankovich Ferenc. Nyugat. 568. l.

Gulácsy Irén. 1 Erdély jogán. (Írások.) 171 l. — Ism. Benedek Marcell. Új Idők. I. 66—67. l. — M. Szemle. 41. köt. 442. l. — Kelemen Atanáz. Pannonh. Szemle. 386. l. — Fényi András. Diárium. 219.

1. — —r. Keresztyén Igazság. 72. l. — T. G. Élet. 375. l. — (f. j.) P. Hírl. 30. sz. — (C. L.) P. Lloyd. 66. reggeli sz. — (r. p.) Újs. 24. sz. — Új Nemzedék. 35. sz. — Esti Kurír. 19. sz. — Kovácsné Huszár Jolán. Ref. Élet. 26. sz. — (—k.) Pesti Újs. 23. sz. — 2. Jezabel, (Történeti regény.) 1—2. köt. — Ism. vg. Bpti Szemle. 261. köt. 494—496. l. — Balogh László. Pásztortűz. 657. l. — Semjén Gyula. M. Kultúra. II. 172—173. l. — Sz. I. M. Nemzet. 285. sz. — 8 Órai Újs. 247. sz. — Kézai Béla. Nemzeti Újs. 269. sz. — (—s.) P. Hírl. 267. sz. — Esti Kurír. 265. sz. — —ó—s. Függetlenség. 256. sz.

Brandenstein Béla br. Gulácsy Irén. Új Idők. II. 537—538. l.

özv. Gulácsy Endréné. Gulácsy Irénről. Új Idők. II. 744—746. l.

Gulácsy Irén. Irodört. 191. l.

Gvadányi József. Rontó Pál. Sajtó alá rendezte és a bevezetést írta: Kovács Máté. 94 l.

Gyallay Domokos. Hívó hegyek. (Regény.) — Ism. Fényi András. Diárium 150. l.

Gyomlay László. 1. Egy ablak bezárul. (Regény.) — Ism. K. Gy. Jelenkor. 20. sz. — Újs. 166. sz. — 2. Régi harangok kongását hallgatom. (Regény.) — Ism. K. Gy. Jelenkor. 20. sz. — Divinyi László. Diárium 218. l. — Nemz. Újs. 140. sz. — (P.) P. Lloyd. 164. esti sz. — Esti Kurír. 133. sz.

Gyóni Géza összes versei. Sajtó alá rendezte: Gyóni Ferenc. 317 l. — Ism. Bóka László. Nyugat. 563—564. l. — Péa. Pannonh. Szemle. 388—389. l. — (v—ó.) Egyedül Vagyunk. 7. sz. — Ladislao Bóka. Corvina. 634—635. l. — Esti Kurír. 92. sz.

(m.—s.) Gyóni Géza falujában arról álmodoznak, hogy katonáink hozzák vissza Krasnojárszkból a költő hamvait. Pest. 178. sz.

V. L. A przemysli költő. Reggeli Magyarország. 145. sz.

Gyökössy Endre, ifj. Hallgatózz csak, énekelgetek... (Versek.) 78 l. — Ism. P. Szalóczi Pelbárt. Kat. Szemle. 31. l. — Fekete Béla. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 45. köt. 237. l.

Gyöngyösi István. Alszegehy Zsolt. Az jó vitézeknek tüköre. Irodört. 162—163. l.

Badics Ferenc. Gyöngyösi István élete és költészete. — Ism. t. P. Lloyd. 1. esti sz.

Gálos Rezső. A Murányi Vénusz Györött. Győri Szemle. 31—32. l. **Horváth János.** Gyöngyösi és Arany sormetszete. M. Nyelv. 217—245. l.

Győri Dezső. Magyar Hegyibeszéd 1940. (Versek.) — Ism. M. Nemzet. 85. sz.

Gyulai Pál. *Papp Ferenc.* Gyulai Pál. II. kötet. 730 l.

Rubinyi Mózes. Gyulai Pál. (Egy korszak és a hőse.) Újs. 268. sz.

Gyulai Zoltán. Hangulatok a fogságból. (Elbeszélések.) Debrecen. — Ism. Balogh László. 377. l.

Hajdu Ferenc. Végrendelet. (Versek.) — Ism. Esti Kurír. 280. sz.

Hajnal Gábor. Emlékezés. (Versek.) — Ism. t. P. Lloyd. 42. reggeli sz.

Hajnal László. Üvegszekrény. (Versek.) — Ism. Esti Kurír. 153. sz.

Hajnal Mátyás. *Clauser Mihály.* Hajnal Mátyás. Száz jezsuita arcél. 2. köt. 125—134. l.

Hajnóczi Dániel. *Németh Sámuel.* Hajnóczi Dániel. Soproni Szemle. 234—238. l.

Hankiss János. *Voinovich Géza.* Elnöki üdvözlő beszéd. A Kisfaludy-Társ. Évlapjai. Új folyam. 60. köt. 272—273. l.

Harcos Ottó. Valamit elmondok. (Versek.) Pécs. — *Ism. Csorba Győző. Dunántúli Szemle.* 174—175. l.

Hárs Kálmán. Haláltánc. (Versek.) — *Ism. (L. G.) Népszava.* 198. sz.

Harsányi Kálmán. *Sik Sándor.* Harsányi Kálmán. Kődlovagok. 132—147. l.

Harsányi Lajos. 1. Fejjel nagyobb mindenkinél. (Regény.) — *Ism. K. K. M. Album.* 3. köt. 113. l. — *Herceg János. Kalangya.* 131. l. — *Az író munkájáról. Koszorú.* 7. köt. 106—107. l. — 2. Égi és földi szerelem. (Regény.) — *Ism. Kézai Béla. Nemz. Újs.* 291. sz.

Voinovich Géza. Elnöki üdvözlő beszéd. A Kisfaludy-Társ. Év-lapjai. Új folyam. 60. köt. 173—174. l.

Harsányi Zolt. 1. Élni jól (Rubens életregénye.) 1—4. köt. — *Ism. Kőkenyesdy László. M. Kultúra.* II. 30—31. l. — 2. Whisky szódával. (Regény.) — *Ism. Bokay János. Új Idők.* II. 764. l. — *—j— P. Lloyd.* 293. reggeli sz. — 8 Órai Újs. 293. sz. — Újs. 289. sz. — Új Nemzedék. 286. sz. — *Esti Kurír.* 285. sz. — (o. a.) *Esti Újs.* 292. sz. — *Függetlenség.* 285. sz. — 3. —és *Hunyady Sándor.* A tizedik kérő. Játék. Vígszínház. — *Ism. F. Gy. Új Idők.* I. 619. l.

Harsányi Gréte. A Jézuska csöngessen. Új Idők. II. 770—772. l.

Havas György. *Ld. Antal Gábor.*

Hegedüs Gyula. (sugó.) Hegedüs Gyula. *P. Hírl.* 209. sz.

Hegedüs Sándor. *Sziklay János.* Hegedüs Sándor. Sajtó. 10. sz.

Hegedüs Sándor *íj.* A lélekbúvár. (Regény.) 2. kiad. — *Ism. Tükör.* 522. l. — *Magyarság.* 246. sz. — *M. Nemzet.* 159. sz. — *Nemz. Újs.* 274. sz. — *P. Hírl.* 267. sz. — Újs. 249. — Új Nemzedék. 272. sz. — 2. Az arckép. (Színmű.) — *Ism. F. P. Új Idők.* II. 22. l. — *Az író munkájáról. Koszorú.* 7. köt. 246. l. — *Nemz. Újs.* 170. sz.

Hegyaljai Kiss Géza. Napfényes vizeknél. (Elbeszélések.) *Mühlbeck* Károly rajzaival.

Hegyesi István. *Tolnai Gábor.* Adat borosjenői Hegyesi István életéhez. *Irodort.* 189. l.

Heltai Jenő. Egy fillér. Színjáték. Vígszínház. — *Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat.* 38. l. és *Tükör.* 34. l. — *Szóra Béla. Kat. Szemle.* 58—59. l. — *Kenyeres Imre. Diárium.* 23—24. l. — *Bethlen Margit. Ünnepek.* 1. sz.

S. A. Vidám történetek a 70 éves Heltai Jenőről. Új Idők. II. 278. l.

Heltai Jenő — hetven éves. Újs. 183. sz.

Herczeg Ferenc. Ellesett párbeszéd. 248 l. — *Ism. V. Bpti Szemle.* 260. köt. 370—371. l. — *K. Gy. Jelenkor.* 9. sz. — *Fodor Gyula. Új Idők.* I. 254. l. — *M. Szemle.* 41. köt. 55. l. — *Ligeti Ernő. Páztortú.* 285. l. — *Kenyeres Imre. Diárium.* 124. l. — *K. Kereszténység.* 144. l. — *—y. P. Lloyd.* 50. esti sz. — *V. Zs. Újs.* 54. sz. — (—thl.—) *Nemz. Újs.* 51. sz. — Új Nemzedék. 66. sz. — a. i. *Esti Kurír.* 53. sz. — *—s. Ref. Élet.* 11. sz. — *Pest.* 54. sz. — *Magyarország.* 49. sz. — (—k.) *Esti Újs.* 57. sz.

Herczeg Ferencz. Írták a Petőfi-Társaság tagjai. 260 l. — *Ism. Berczik Árpád. IK.* 400—402. l. — *B. A. M. Nemzet.* 71. sz. — *A. L. Kat. Szemle.* 414. l. — Újs. 166. sz. — *Esti Kurír.* 199. sz.

Kornis Gyula. Herczeg Ferenc. Herczeg Ferenc. 5—100. l. *Klly. is.* — *Ism. Szalóczi Pelbárt. M. Kultúra.* II. 29—30. l. — *P. L. M. Középiskola.* 74—75. l. — *Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl.* 74. köt. 251—252. l. — *A. L. Kat. Szemle.* 349. l. — *Gyulai Agost. M. Paedagogia.* 74—76. l. — *—ö. P. Lloyd.* 106. esti sz. — 8 Órai Újs. 108. sz.

Admirátor. A legnagyobb magyar író. *M. Élet.* 5. sz. — *Balla Ignác.* Herczeg Ferenc Olaszországban. Herczeg Ferenc. 101—110. l. —

Bán Aladár. Herczeg Ferenc északi rokonainknál. Herczeg Ferenc. 111—115. l. — *Bodor Aladár.* Magyar diák első találkozása Herczeggel. Herczeg Ferenc. 117—121. l. — *Bókay János.* Múzeum-utca 9. Herczeg Ferenc. 123—126. l. — *Csathó Kálmán.* „Ne érzelegj, kadét!” Herczeg Ferenc. 127—135. l. — *Czóbel Minka.* Mikor először hallottam nevét. Herczeg Ferenc. 137—139. l. — *é. i.* Négy Herczeg-regény. Népszava. 123. sz. — *Falu Tamás.* Herczeg Ferenc két élete. Herczeg Ferenc. 141—144. l. — *Földi Mihály.* Herczeg Ferenc, a fogalom. Herczeg Ferenc. 145—149. l. — *Gáspár Jenő.* A Petőfi-ház megalapítója. Herczeg Ferenc. 151—159. l. — *Gulácsy Irén.* Herczeg és az időszerűség. Herczeg Ferenc. 161—165. l. — *Gyalui Farkas.* Herczeg Ferencről. Herczeg Ferenc. 167—171. l. — *Gyökössy Endre.* Bizánc és Trianon. Herczeg Ferenc. 173—177. l. — *Harsányi Lajos.* Herczeg Ferenc Pannonhalmán. Herczeg Ferenc. 179—182. l. — *Harsányi Zsolt.* Herczeg-anekdoták. Herczeg Ferenc. 183—186. l. — *Havas István.* Herczeg a fiatalok írója. Herczeg Ferenc. 187—192. l. — *Hegedüs Lóránt.* Az élet kapuja. Herczeg Ferenc. 193—197. l. — *Ifj. Hegedüs Sándor.* Herczeg és az édesanyja. Herczeg Ferenc. 199—201. l. — *Jankovics Marcell.* Herczeg Ferenc és a revízió. Herczeg Ferenc. 203—207. l. — *Kornis Gyula.* Herczeg Ferenc. Új Idők. 271—272. l. — *U. az.* Herczeg Ferenc. P. Hírlap. 58. sz. — *Lázár Béla.* Herczeg Ferenc remekműve. (Pro Libertate.) Herczeg Ferenc. 209—215. l. — *Pap Károly.* Szélejegyzetek Herczeg „Pogányok” című regényéhez. Herczeg Ferenc. 217—224. l. — *Petri Mór.* Herczeg Ferenc a Petőfi-Társaság elnöki székében. Herczeg Ferenc. 225—229. l. — *Preszly Elemér.* Herczeg Ferenc és a politika. Herczeg Ferenc. 231—235. l. — *Sebestyén Károly.* Jelentés a M. Tud. Akadémia által felajánlott szépirodalmi Berzeviczy-jutalomról. A Kisfaludy-Társ. Évlapjai. Új folyam. 60. köt. 360—362. l. — *Szász Károly.* Ezernyolcszázkilencvenhárom. Herczeg Ferenc. 237—241. l. — *Szathmáry István.* A híd. Herczeg Ferenc. 243—246. l. — *Szitnyai Zoltán.* Találkozásom az íróval és az emberrel. Herczeg Ferenc. 247—250. l. — *Szöllősi Zsigmond.* Az igazi élmény. Herczeg Ferenc. 251—253. l. — *Voinovich Géza.* Herczeg Ferenc írói útja. Herczeg Ferenc. 255—257. l.

A Gyurkovics-fiúk filmén. Új Idők. II. 238. l. — Herczeg. Esti Kurír. 2. sz. — Herczeg Ferenc. Irodört. 88. l. — Az író és a nemzet. P. Hírl. 58. sz. — A Petőfi-Társaság Herczeg Ferencről. Koszorú. 7. köt. 187—189. l.

Herczeg István. Fehér lepkék. (Versek.) Szeged. — Ism. (f.) Magyar-ság. 79. sz.

Horváth Péter, P. Gyenis András. Ki volt az első magyar jezsuita? M. Kultúra. II. 18—19. l.

Hertelendy István. A pozsonyi három barát. (Regény.) 320 l. — Ism. A. L. Kat. Szemle. 92. l. — Divinyi Mihály. Diárium. 17. l. — K. A. Pest. 24. sz.

Hevenesí Gábor. Gerendás Ernő. Hevenesí Gábor. Száz jezsuita arcél. 2. köt. 450—469. l.

Holló Ernő. Erdély. (Versek.) 32 l. — Ism. Városi István. M. Kultúra. I. 96. l. — Raics István. Vigília. 118—119. l. — M. L. M. Album. 2. köt. 115. l. — S. K. Kat. Szemle. 157. l. — Gerézdi Rabán. Diárium. 96. l. — Nemzeti Újs. 2. sz. — Új Nemzedék. 52. sz.

Holló József. A homokóra pereg. (Versek.) — Ism. M. Nemzet. 85. sz.

Hollós Korvin Lajos. Zivatar. (Elbeszélések.) — Ism. Kardos László. Nyugat. 175—176. l.

Hontvári Szabó Lajos. Lélekindák. (Versek.) — Ism. M. Nemzet. 159. sz. — Újs. 231. sz. — b. a. Ref. Élet. 30. sz.

Horony-Pálfiy László. Lázadó Lázár. (Versek.) — Ism. (—r.) Tükör. 481. l. — (cj.) Új Nemzedék. 146. sz. — M. Nemzet. 203. sz.

Horváth Béla. A csodálatos szöllőtő. A kis kanász viaskodása. (Költői elbeszélések.) — Ism. Nagy Miklós. M. Kultúra. II. 108. l.

Horváth Cyrill. G. P. Horváth Cyrill. Irodört. 195—196. l.

Kéky Lajos búcsúztató beszéde Horváth Cyrill ravatala mellett. Akad. Ért. 360—362. l.

[**Voinovich Géza.**] A főttkár megemlékezései elhunyt tagokról. Akad. Ért. 356. l.

Horváth Cyrill. IK. 217—220. l.

Horváth Cyrill. Irodört. 137—138. l.

Horváth Cyrill meghalt. P. Hírl. 166. sz.

Horváth Imre. 1. Vita nélkül. (Versek.) Nagyvárad. — Ism. Esti Kurír. 254. sz. — 2. Zenei pillanat. (Versek.) Nagyvárad. — Ism. Gáldi László. Láthatár. 64—65. l. — Újs. 184. sz.

Horváth István. J. Z. Két küküllőmenti költő versei. Pásztortűz. 502. l.

Hunyadi Sándor. Nyári zápor. (Víg.) Vigszínház. — Ism. Schöpfunglin Aladár. M. Csillag. 60. l. és Tükör 476. l. — Kállay Miklós. Híd. 37. sz. — Criticus. Jelenkor. 19. sz. — Kézai Béla. M. Kultúra. II. 94—95. l. — Benedek Marcell. Új Idők. II. 328. l. — Erdős Jenő. Vigília. 419—420. l. — Szíra Béla. Kat. Szemle. 381. l. — Kenyeres Imre. Diarium. 252. l. — T. G. Élet. 788. l. — Fekete Lajos. Ref. Élet. 32. sz.

— Ld. *Harsányi Zsolt.*

Hunyadi István. Meglódult csillag. (Versek.) 76 l. — Ism. K. Gy. Jelenkor. 8. sz. — Városi István. M. Kultúra. I. 77. l. — Raics István. Vigília. 118—119. l. — Galambos Gruber Ferenc. Kat. Szemle. 63. l. — K. B. Nemzeti Újs. 21. sz. — Esti Kurír. 24. sz.

Husztai József. *Melich János* üdvözlő beszéde Husztai Józsefhez. Akad. Ért. 154—158. l.

Ignác Rózsa. 1. Született Moldvában. (Regény.) (1940.) 601 l. — Ism. Gálos Rezső. Bpti Szemle. 260. köt. 442—444. l. — Possonyi László. Vigília. 41—48. l. — Kézai Béla. U. o. 109—110. l. — (V—ó.) Egyedül Vagyunk. 1. sz. — —kalász.— Corvina. 461. l. — K. Keresztényen Igazság. 72. l. — Kováts Tibor. Élet. 189. l. — Szij Gábor. M. Út. 10. sz. — Esti Újs. (Pozsony.) 251. sz. — 2. Keleti magyarok nyomában. (Utirajz.) 200 l. — Ism. Ortutay Gyula. Nyugat. 572. l. — Csuka Zoltán. Láthatár. 181—182. l. — —or. P. Lloyd. 122. esti sz. — Esti Újs. (Pozsony.) 251. sz. — Újs. 126. sz. — Magyarság. 108. sz. — Új Magyarság. 123. sz. — Esti Kurír. 119. sz. — Pest. 118. sz. — (—r.) Esti Újs. 123. sz. — Függetlenség. 124. sz.

Illés Endre. Törtetők. Karikatura. 4 fv. Nemzeti Színház, 1941. okt. 25. — Ism. Schöpfunglin Aladár. M. Csillag. 233—235. l. és Tükör. 585—586. l. — Kerpel Jenő. M. Prot. Lapja. 95. l. — Németh László. Híd. 45. sz. — Criticus. Jelenkor. 23. sz. — B. M. Új Idők. II. 543. l. — Erdős Jenő. Vigília. 504—505. l. — Kézai Béla. M. Kultúra. II. 143. l. — Szíra Béla. Kat. Szemle. 476—477. l. — T. G. Élet. 926. l. — Honffy Tivadar. Piarista Öregdiák. 184—185. l. — (y.) Ref. Élet. 40. sz.

Darabot írni még jobb, mint kritikát — mondja Illés Endre, a Nemzeti Színház legfrissebb szerzője. Esti Újs. 227. sz.

Ilyés Gyula. 1. Összegyűjtött versei. 460 l. — Ism. Heszke Béla. Pásztortűz. 231—232. l. — 2. Kora tavasz. (Regény.) — Ism. Magyarság. 275. sz. — Újs. 276. sz. — Új Nemzedék 287. sz. — Esti Kurír. 276. sz. — Balassi Menyhért. U. o., 294. sz. — 3. Csizma az asztalon. 159 l. — Ism. Egyedül Vagyunk. 6. sz. — Losonczy Géza. Népszava. 128. sz. — Szabó Zoltán. M. Nemzet. 129. sz. — Gogolák Lajos. Jelenkor. 19. sz. — Jócsik Lajos. Kelet Népe. 11. sz. — M. Szemle. 41. köt. 164. l. —

—y-t. Kárpátmedence. 268—269. l. — Bóka László. Ország Útja. 216—220. l. — Tükör. 320. l. — Kovalovszky Miklós. Magyarosan. 151—153. l. — Esti Újs. (Pozsony.) 251. sz. — D. v. Keresztury. P. Lloyd. 175. esti sz. — M. Nemzet 163—164., 166. sz. — Illyés Gyula válasza. U. o. 170. sz. — Szekfű Gyula hozzászólása. U. o. 176. sz. — Gallicus. U. o. 196. sz. — (m. f.) Esti Kurír. 147. sz.

Borbély Mihály. Irodalom vagy szociológia és politika? Ország Útja. 282—285. l. — *Deveseri Gábor.* Illyés Gyula. Jelenkor. 4. sz. — *Féja Géza.* Illyés Gyula és Veres Péter vitája. M. Ut. 11. sz. — *U. az.* „Vissza a középkorba.” Reggeli Magyarország. 134. sz. — *Földes Ferenc.* Illyés és Giono. Ország Útja. 249—250. l. — *Füsti József.* Illyés-est a Zeneakadémián. Jelenkor. 7. sz. — *K. Havas Géza.* Veres Péter tragédiája, vagy Illyés Gyula komédiája. Népszava. 50. sz. — *Hunyady Sándor.* Két íróról. Reggeli Magyarország. 124. sz. — *Kelemen János.* Illyés Gyula lírája. Kelet Népe. 9. sz. — *Kolozsvári Grandpierre Emil.* Illyés Gyula. Pásztortűz. 218—221. l. — *E. Kovács Kálmán.* Költők a háborúban. M. Ut. 22. sz. — *Lengyel Balázs.* „Az íráskészség veszélyessége.” Ország Útja. 285—286. l. — *Rónay György.* Illyés, a költő. Sor-sunk. 137—143. l. — *Szabó István.* Öszinte beszélgetés Illyés Gyulával a „Magyar Csillagról.” M. Nemzet. 222. sz. — *Cs. Szabó László.* Illyés Gyula. Nyugat. 168—170. l. — *U. az.* Julius Illyés. P. Lloyd. 73. reggeli sz. — *Veres Péter* válasza Illyés Gyulának. M. Ut. 10. sz. — A „mosolygó forradalmár” és a „magános partizán”. Jelenkor. 6. sz.

Imre Sándor. Borotvás-Nagy Sándor. Egy tanári pályakezdet negyvenedik évfordulójára. Keresk. Szakokt. 49. köt. 1—2. l.

Iricz Eva. Megőrült világ. (Novellák.) — Ism. (—e.) Újs. 75. sz.

Istvánffy Miklós. Bóta Károly. Istvánffy Miklós. 43 l. — Ism. Vargha Anna. EPhK. 80—81. l.

Iványi Ödön. A püspök atyafisága. (Regény.) — Ism. Perédi György. Újs. 118. sz. — I. V. U. o. 123. sz.

Jancsó Elemér. Transsylvanicus. Ötszáz oldalon jelenik meg a 20 éves önálló erdélyi irodalom története. Újs. 196. sz.

Jani János. Szikkad a sár. (Regény.) — Ism. (p. h. r.) Esti Kurír. 173. sz.

Jankovics Marcell. Fél száz névtelen magyar. (Pillanatképek.) 255 l. — Ism. I. S. Élet. 666. — Semjén Gyula. M. Kultúra. I. 61. l. — M. Szemle. 40. köt. 278. l. — Herceg János. Kalangya. 130—131. l. — Galambos Gruber Ferenc. Kat. Szemle. 154. l. — Ásgúthy Erzsébet. M. Album. 5. köt. 130—131. l. — Az író munkájáról. Koszorú. 7. köt. 102—103. l. — Romhányi Gyula. Diárium. 17—18. l. — é. i. Népszava. 4. sz. — Cs. P. Lloyd. 60. esti sz.

Jankulov Vladisláv. Szirmai Károly. Jankulov Vladisláv. Lát-határ. 325—328. l.

Janus Pannonius. Geréb László. A teljes magyar Janus Pannonius fordítás elé. M. Album. 5. köt. 114—117. l.

Jászai Mari. Janovics Jenő. Jászai Mari. Új Idők. I. 527—529. l.

Jékey Aladár. Gergely Pál. Emlékezés Jékey Aladár. Székely föld mindig zöld. 57—63.

Jékely Zoltán. Zuglígét. (Regény.) 142 l. — Ism. Gombos Gyula. Hid. 22. sz. — Kéry László. Jelenkor. 24. sz. — Nagy Miklós. M. Kultúra. I. 187—188. l. — (T—y.) Egyedül Vagyunk. 1. sz. — Bikácsi László. Prot. Szemle. 192. l. — Szabó István. Erd. Helikon. 145—146. l. — L. Bóka. Corvina. 460—461. l. — Divinyi Mihály. Diárium. 18. l. — (—r.) Élet. 337. l. — —y. Ref. Élet. 2. sz.

Jókai Mór. Sötét István. Jókai Mór. — Ism. Halász Gábor. M. Csillag. 225. l. — D. v. Keresztury. P. Lloyd. 294. reggeli sz. — Újs. 260. sz. — Új Nemzedék. 260. sz. — Esti Kurír. 267. sz.

Gálos Rezső. Jókai Rab Rábyja. IK. 336—353. l.

Baráth Ferenc. Jókai és a kukoricás kenyér. Reggeli Magyaror-

szág. 55. sz. — *U. az.* Petőfi és Jókai százéves pápai önképzőkörében. Magyarország. 62. sz. — *Barsi Irma.* Így látta Jókai — 70 évvel ezelőtt! M. Nemzet. 160. sz. — *Hajós József.* Mikor Jókai kertjében bogarásztunk. P. Hírl. 197. sz. — *Mátrayné Feszty Gizella.* Ki volt Jókai első szerelme? Nemz. Újs. 183. sz. — *Supka Géza.* Supka Jeromos, Jókai regényhőse, akiből zirzi apát lett. M. Nemzet. 38. sz.

Jókai érve. Új Idők. I. 718. l. — Jókai Mór kiadatlan levele. Zempléni Fáklya. 2. sz. — Jókai és az Újságírók Nyugdíjintézete. P. Hírl. 114. sz.

Jósika Miklós. *Szentmihályiné Szabó Mária.* Jósika Miklós unokája. Új Idők. I. 380. l.

József Attila kiadatlan verse. [Smá Jiszroél.] Ararát Évkönyv. 107. l.

Galamb Ödön. József Attila élete nyomában. I. Makói évek. — Ism. 8 Órai Újs. 287. sz. — Esti Kurír. 290. sz.

József Jolán. József Attila élete. 480 l. — Ism. M. L. M. Album. 4. köt. 113—114. l. — A. E. Keresztyén Igazság. 24. l. — (Ly-Ga.) Népszava. 123. sz. — Esti Újs. (Pozsony.) 251. sz. — Újs. 126. sz. — Esti Kurír. 126. sz.

Andreánszky István. Meghalt József Attila nagynénje. Népszava. 26. sz. — *Barcs Sándor.* Nagyon fáj. Újs. 276. sz. — *Fodor József.* A költő és kora. Újs. 15. sz. — *József Jolán.* József Attila ismeretlen versei. Híd. 16. sz. — *Makay Gusztáv.* József Attila. M. Szemle. 40. köt. 269—276. l. — *Mártonvölgyi László.* Elfelejtett sírhant. M. Album. 5. köt. 90—94. l. — *Révész Ferenc.* József Attila. Népszava. 176. sz. — *Szabó István.* József Attila élete és műve. Erd. Helikon. 137—142. l. — „Az utolsó harcos.” Pest. 192. sz.

József Ferenc *kir. hg.* Szavak a tó fölött. (Versek.) — Ism. Diárium. 131. l. — P. Hírl. 12. sz.

Juhász Gyula összes versei. I köt. 1905—1929. *Sík Sándor* előszavával. Sajtó alá rendezte: *Paku Imre.* Szeged. — Ism. Vajthó László. Bpti Szemle. 260. köt. 60—61. l. — *U. az.* II. köt. Sajtó alá rendezte: *Paku Imre.* Szeged. — Ism. Gergely Gergely. Debreceni Szemle. 287—288. l. — Tolnai Gábor. M. Csillag. 52—56. l. — László István. Egyedül Vagyunk. 11. sz. — László István. Diárium. 245—246. l. — (Ly-Ga.) Népszava. 169. sz.

Baráth Ferenc. Mégis lesz Szegeden Juhász Gyula-utca. Magyarország. 78. sz. — *Bárdosi Németh János.* Az ismeretlen Juhász Gyula. Kelet Népe. 14. sz. — *Bóka, Ladislao.* Gyula Juhász. Corvina. 183—185. l. — *Féja Géza.* Az álom költője. Híd. 36. sz. — *Gács Demeter.* Juhász Gyula és a munkásság. Népszava. 185. sz. — *Jenei Ferenc.* Ady Endre és Juhász Gyula versei a Győri Hírlapban. Győri Szemle. 209—210. l. — *Kalmár-Maron Ferenc.* Juhász Gyula politikai szatírái. M. Nemzet. 22. sz. — *U. az.* A költő játszik. M. Nemzet. 144. sz. — *U. az.* A nevető Juhász Gyula. M. Nemzet. 8. sz. — *U. az.* Shakespeare, Juhász Gyula és a Szegedi Színház. M. Nemzet. 87. sz. — *Kassák Lajos.* Ne adjatok néki utcát. M. Nemzet. 42. sz. — *Losonczy Géza.* A fiatal Barbits ismeretlen levelei Juhász Gyulához. Népszava. 186. sz. — *Mécs László.* Juhász Gyula. Vigília. 345—348. l. — *Rónay György.* Juhász Gyula. Ködlovagok. 258—272. l. — *Tolnai Gábor.* A költő hagyatéka. M. Csillag. 52—56. l.

Abrányi Emil. Juhász Gyula és Móra Ferenc ismeretlen versei Kis-teleki Edéhez. Új Idők. I. 717. l. — Juhász Gyula sirjánál. Új Idők. I. 377. l.

Just Béla. 1. Vörös vagy fekete. (Regény.) — Ism. A. K. 8 Órai Újs. 266. sz. — K. B. Nemzeti Újs. 268. sz. — Esti Kurír. 291. sz. — 2. Szagosome. (Regény.) 254 l. — Ism. F-r. Újs. 11. sz. — Rozványi Vilmos. M. Kultúra. I. 44. l. — Pög. Kelet Népe. 3. sz. — M. Szemle. 40. köt. 167. l. — Mihályi Ernő. Pannonh. Szemle. 66. l. — K. F. Kat.

Szemle. 54—55. l. — Bóka László. Ország Útja. 63. l. — Réty Andor. Erd. Helikon. 421. l. — Földi Béla. Kat. Nevelés. 143. l.

Justh Zsigmond. 1. Ádám. Sajtó alá rendezte: *Kozocsa Sándor.* (Athenaeum Olvasótábor.) — Ism. K. Gy. M. Prot. Lapja. 72. l. — Féja Géza. Hid. 11. sz. — Galambos Gruber Ferenc. Kat. Szemle. 188. l. — EphK. 112. l. — Diárium. 155 l. — Féja Géza. Magyarország. 44. sz. — Illés Endre. Nyugat. 103. l. — Sötér István. P. Lloyd. 67. esti sz. — Esti Újs. (Pozsony.) 251. sz. — Poór Árpád. Új Élet. 124. l. — Újs. 36. sz. — Pest. 26. sz. — Új Nemzedék. 77. sz. — 2. Naplója. Bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel ellátva sajtó alá rendezte: *Halász Gábor.* 430 l., 12 képmell. — Ism. K. S. Irodört. 119—120. l. — Zsigmond Ferenc. IK. 90—92. l. — Bóka László. Nyugat. 97—100. l. — Illés Endre. U. o. 100—103. l. — Halász Gábor válasza Bókának. U. o. 197. l. — Bóka László viszontválasza. U. o. 178. l. — V. Bpti Szemle. 260. köt. 371—373. l. — Féja Géza. Hid. 7. sz. — Gogolák Lajos. Jelenkor. 8. sz. — Jöcsik Lajos. Kelet Népe. 5. sz. — Raics István. Vigilia. 290—291. l. — Szabó István. Pásztortűz. 112—114. l. — Tóth László. Kat. Szemle. 137—138. l. — Kállay Miklós. M. Album. 5. köt. 13—15. l. — Gerezdi Rabán. Diárium. 91—94. l. és Élet. 362. l. — Szüllő Géza. P. Hírl. 35. sz. — Sötér István. P. Lloyd. 67. esti sz. — Újs. 17. sz. — Kárpáti Aurél. Pest. 27. sz. — Márai Sándor. P. Hírl. 33. sz.

Bertha Zoltán. Justh Zsigmond. 86 l. [83—86. l. bibliográfia.]

Féja Géza. Ne ölj! Magyarország. 44. sz.

Lázár Béla. Justh, Munkácsy és Pekár. Koszorú. 7. köt. 168—173. l.

Márai Sándor. A dandy és világa. P. Hírl. 33. sz.

Sötér, Etienne. Sigismund Justh. Nouv. Rev. de Hongr. 65. köt. 81—83. l.

Técsei Tamás. Justh Zsigmond. Fialat Magyarország. 10. sz.

Kacsó Sándor. Lélekvesztőn. (Regény.) Kolozsvár. 182 l. — Ism. k. j. Kelet Népe. 18. sz. — Böződi György. Egyedül Vagyunk. 11. sz. — Csuka Zoltán. Láthatár. 204. l. — Parajdi Ince Lajos. Erd. Helikon. 507—509. l. — Kalász. Corvina. 632—634. l. — Szij Gábor. M. Út. 31. sz. — (r. p.) Újs. 150. sz.

Kaffka Margit. *Kádár Erzsébet.* Kaffka Margit. Ködlovagok. 216—234. l.

Marék Antal. Kaffka Margit nyomdokain egy asszony-poétával. M. Album. 1. köt. 96—98. l.

U. az. Új találkozás a Színek és évekkel. M. Album. 3. köt. 102—105. l.

Kaffka Margit levele Kiss Józsefhez. Ararát Évkönyv. 104—105. l.

Kakuk Andor. Hamisgyöngyök. (Versek.) — Ism. M. Kultúra. 1. 191. l.

Káldi Gáspár. *Observator.* Egy elkallódott költő. M. Nemzet. 155. sz.

Káldi György. *Pallós Kornél.* Káldi György. Száz jezsuita arcél. 2. köt. 36—47. l.

Kállay Miklós. A murányi amazon. (Regény.) (1940.) 316 l. — Ism. Gálos Rezső. Bpti Szemle. 260. köt. 187—189. l.

Voinovich Géza. Elnöki üdvözlő beszéd. A Kisfaludy-Társ. Évlapjai. Új folyam. 60. köt. 253—254. l.

Kálmány Lajos. *Ortutay Gyula.* Kálmány Lajos és a modern néprajzi gyűjtés. Szellem és Élet. 192—202. l.

Kalmár Ernő. Vergődés. (Regény.) — Ism. Új Nemzedék. 253. sz.

Kántorné. Pataki József. Kántorné születésének 150-ik évfordulójára. Újs. 198. sz.

Karácsony Benő. Utazás a szürke folyón. (Regény.) 400 l. — Ism. Borbély László. M. Prot. Lapja. 64. l. — M. Szemle. 40. köt. 278. l. —

Gácsér Imre. Pannonh. Szemle. 69. l. — Bóka László. Ország Útja. 63—64. l. — Élet. 156. l. — Szabó Richárd. Prot. Szemle. 141—142. l. — g. i. Karácsony Benő, Molter Károly, Nyirő József, Tamási Aron és Tavasz Sándor nyilatkoznak az erdélyi írók hallgatásáról és magatartásáról. M. Nemzet. 220. sz.

Karácsony Sándor. (Csökmei Sándor.) Felkavart régi avar. (Versek.) — Ism. K. A. M. Út. 38. sz. — D—r. P. Lloyd. 273. esti sz.

Kárász József. 1. Asztagok. (Regény.) — Ism. Újs. 267. sz. — 2. Tanya. (Regény.) — Ism. Szabó Endre. Pásztortűz. 55—56. l. — 3. Családi tűzhely. (Elbeszélések.) 80 l. — Ism. Zimándi Pius. M. Kultúra. II. 25. l. — Pintér József. Vigília. 294—295. l. — M. Szemle. 41. köt. 442. l. — —rf.— Kat. Szemle. 315. l. — Csúzy Mihály. Egyedül Vagyunk. 5. sz. — I. S. Élet. 486. l. — ifj. Muraközy Gyula. M. Út. 37. sz. — Dallos Sándor. Új Magyarország. 124. sz. — (i.) Ref. Élet. 20. sz.

Karinthy Frigyes. *Révész Ferenc*. Három éve halt meg Karinthy Frigyes. Népszava. 195. sz.

Szabó Zoltán. Karinthy Frigyes. Ködlovagok. 319—329. l.

Kármán József. Fanni hagyományai [és egyéb írásai.] Előszóval és jegyzetekkel ellátta: Marék Antal. 96 l.

Marék Antal. A losonci Kármán József. M. Album. 5. köt. 16—20. l.

U. az. Kármán József. Kárpátmedence. 435—439. l.

Szalóky Mária. Gróf Markovich Miklósné és Kármán József levelezése. 1789. 87 l.

Károli Gáspár. Harsányi András. Károli Gáspár életmunkája. — Ism. Ref. Élet. 1. sz.

Sólyom Jenő. A vizsolyi Biblia jubileumi irodalmához. Prot. Szemle. 257—262. l.

Kassai Vidor. Emlékezései. A művész születésének századik évfordulójára sajtó alá rendezte: Kozocsa Sándor. 1940. 395 l., 16 mell. — Ism. Staud Géza. Irod. tört. 21—22. l. — Zsigmond Ferenc. IK. 196—198. l. — Rédey Mária. Bpti Szemle. 260. köt. 122—126. l. — V. U. o. 373. l. — Borbély László. M. Prot. Lapja. 56. l. — Gábel Asztrik. Jelenkor. 5. sz. — Marék Antal. M. Album. 3. köt. 112—113. l. — Mátyuszné Császár Edit. Századok. 217—219. l. — —r—i—c. Győri Szemle. 44—45. l. — R. Nagy András. Pásztortűz. 93—94. l. — Nagy Sándor. Orsz. Középisk. Tanárégyes. Közl. 74. köt. 207. l. — Szíra Béla. Kat. Szemle. 152. l. — Kállay Miklós. M. Album. 5. köt. 15. l. — Bóka László. Ország Útja. 160. l. — Bagossy Klára. Láthatár. 210—211. l. — Kovács László. Erd. Helikon. 212—214. l. — Tükör. 320. l. — Balassa Imre. Diárium. 30—33. l. — T. E. P. Hírl. 17. sz. — Ünnepek. 2. sz. — Kodály Zoltán. Zenei Szemle. 5. l. — K. Gy. M. Nemzet. 220. sz. — j. t. P. Lloyd. 32. esti sz. — Új Nemzedék. 7. sz. — Harsányi András. Ref. Élet. 12. sz.

Kassák Lajos. 1. Szombat este. (Versek.) — Ism. —d. Hid. 47. sz. — Szabó István. M. Nemzet. 293. sz. — (Querencia.) Újs. 274. sz. — 2. Egy kosár gyümölcs. (Regény.) — Ism. A. E. Keresztény Igazság. 71. l.

Erdődy János. „Írói hivatás és politikai szerep.” Népszava. 33. sz. — Kassák Lajos válasza. U. o. 39. sz.

Hegedüs-Bite Dániel. Író a politikában, politika az irodalomban. M. Nemzet. 50. sz.

Radnóti Miklós. A szerkesztőségi asztal. Nyugat. 119. l.

Kassay Solt. Könyves Kálmán. (Regény.) — Ism. S. Szabó József. Bpti Szemle. 261. köt. 469—500. l. — Körmöczy György. Új Idők. II. 105. l. — Mérő Mihály. M. Kultúra. II. 112. l. — —rf.— Kat. Szemle. 383. l. — (B. G.) Élet. 717. l. — K. B. Nemz. Újs. 176. sz. — Újs. 166. sz. — Esti Magyarország. 225. sz. — Bor. P. Lloyd. 169. reggeli sz. — (—k.) Esti Újs. 191. sz.

Kaszás Endre. Törvényen kívül. (Versek.) — *Ism. Újs.* 289. sz. — *Lendvai. M. Nemzet.* 291. sz.

Katona Ilona, M. Virraszt a lélek. (Regény.) — *Ism. Erdősi Károly. Élet.* 446. l. (N. I.) *Magyarság.* 52. sz.

Katona József. 1. Bánk bán. A bevezetést írta és jegyzetekkel ellátta: *Kozocsa Sándor.* 95 l. — *Ism. (Tamás Ernő.) P. Hírl.* 203. sz. — 2 Bánk bán. Némre fordította: *Mohácsi Jenő.* — *Ism. Turóczi-Trostler József. Nyugat.* 187—188. l.

Benedek Marcell. „Én vagyok Bánk...” *Új Idők.* II. 529—530. l. — (b. f.) Megtalálták a Bánk bán premierjének színlapját. *Képes Krónika.* 53. sz. — *Bóka, Ladislao.* Giuseppe Katona. Corvina. 786—797. l. — *U. az.* Katona József. M. Csillag. 144—146. l. — *Csanády Sándor.* A mi tragédiánk. Prot. Tanügyi Szemle. 289—292. l. — *Fián.* Katona József. Fiatal Magyarság. 47. sz. — *Ijjas Antal.* A százötvenéves Katona József. Nemzeti Újs. 256. sz. — *Joós F. Imre.* A Bánk bán költőjének születésnapjára. 8 Órai Újs. 206. sz. — *Kerékgyártó Imre.* A Bánk bán költője. Élet. 869. l. — *U. az.* Katona József századunk tükrében. M. Kultúrszemle. 1. sz. — *Keresztury, D. v.* Josef Katona. P. Lloyd. 262. reggeli sz. — *U. az.* Katona József. M. Szemle. 41. köt. 433—440. l. — *Lázár Dezső.* Kecskemét és Katona József. Függetlenség. 256. sz. — *Mohácsi Jenő.* „Boldogult Katona József úr...” *Nyugat.* 84—88. l. — *Németh Antal.* A Bánk bán költője. Tükkör. 584—585. l. — *Németh László.* Katona József. M. Út. 38. sz. — *Sárhány Oszkár.* Katona József. Diárium. 300—305. l. — *Tamás Ernő.* Százötven éve született a Bánk bán költője. P. Hírl. 203. sz.

Katona József. P. Hírl. 257. sz. — Josef Katona. P. Lloyd. 257. reggeli sz.

Kazinczy Ferenc. Erődi Jenő. Kazinczy Ferenc a magyar színművészet tükrében. Újs. 189. sz. — *Féja Géza.* Irodalmi gyilkosság. Kelet Népe. 8. sz. — *Halász, Gabriel.* Un organisateur littéraire. *Nouv. Rev. de Hongr.* 65. köt. 515—521. l. — *Kenyeres Imre.* Jelszó: Kazinczy! Diárium. 1—2. l. — *Lengyel Balázs.* Kazinczy példája. Jelenkor. 10. sz. — *Rab Gusztáv.* „Én láttam...” Pest. 177. sz. — *U. az.* Az író lelkiismerete. *Új Idők.* I. 605—606. l. — *Sárváry Dezső.* Apróságok Kazinczyról. *Új Idők.* I. 597. l. — *U. az.* Kazinczy, mint patvarista. *Új Idők.* I. 709. l. — *Szilády Zoltán.* Kazinczy-émlékek Szilvási Gábor albumában. IK. 293—294. l.

Kazinczy Gábor. Mitrovics Gyula. Kazinczy Gábor emlékszobra előtt. A Kisfaludy-Társ. Évl. Új folyam. 60. köt. 427—428. l.

Révay Ferenc Frigyes. Kazinczy Gábor élete a szabadságharc után. Pécs. — *Ism. Meszlényi Antal. M. Kultúra.* I. 178. l.

Kéki Béla. Reményik Sándor. Kézszorítás. Pásztortűz. 2. l.

Kellér Andor. Bal 4-es páholy. (Beöthy László életrajzi regénye.) — *Ism. 8 Órai Újs.* 134. sz.

Kemény János. Kokó és Szokrátesz. — *Ism. Pénzes Balduin. Kat. Szemle.* 30—31. l.

Kemény Zsigmond. Rajongók. *Móricz Zsigmond* átírásában. 2 köt. — *Ism. Kézai Béla. M. Kultúra.* I. 22—23. l. — Nagy Tibor. Jelenkor. 2. sz. — Bory István. Újs. 77. sz.

Cs. Gárdonyi Klára. Kemény Zsigmond ismeretlen levele. *Irodört.* 190—191. l.

Illés Endre. A veszélyes út. *Nyugat.* 8—12. l.

Kenedy Géza. Schöpllin Aladár. Emlékezés Kenedy Gézára. A Kisfaludy-Társ. Évlapjai. Új folyam. 60. köt. 175—176. l.

Kenese Erzsébet, D. Honfoglalók. (Regény.) — *Ism. Zimándi Pius. M. Kultúra.* I. 61—62. l. — Böződi György. Pásztortűz. 380—381. l. — Ruszkabányai Elemér. Diárium. 41. l. — Élet. 209. l. — Sziójártó László. M. Út. 9. sz. — (N. I.) *Magyarság.* 47. sz. — (—ád.) *Új Nemzedék.* 111. sz. — *Új Magyarság.* 95. és 113. sz. — Függetlenség. 116. sz.

Kerecsendi Kiss Márton. Vándorévek. (Versek.) Székesfehérvár. — *Ism.* Szólás Rezső. *M. Kultúra.* I. 96. l. — Bánhegyi Jób. Győri Szemle. 95—96. l. — Szólás Rezső. *Kat. Szemle.* 157. l. — e. h. P. Lloyd. 123. reggeli sz.

Kemény Simon. Egy új költőről. *Újs.* 258. sz.

Kerecsényi Dezső. Irodört. 30. l.

Kerekesházy József. Az utolsó szultán. (A negyedik császárság.) (Regény.) *Claude Farrère* bevezetésével. (1940.) 404 l., 32 képmell. — *Ism.* — *df.* — *Bpti Szemle.* 260. köt. 189—192. l. — Borbély László. *M. Prot. Lapja.* 96. l. — Kürthy Sándor. *Külügyi Szemle.* 106. l.

Kerekgyártó János. Bábok vagyunk. (Racine életregénye.) 388 l. — *Ism.* Galamb Sándor. *Bpti Szemle.* 261. köt. 378—380. l. — *M. Nemzet.* 71. sz. — Semjén Gyula. *M. Kultúra.* I. 194. l. — Benedek Marcell. *Új Idők.* I. 284. l. — *M. Szemle.* 41. köt. 56. l. — Ligeti Ernő. *Pásztor-tűz.* 178—179. l. — *E. K. Élet.* 997. l. — é. i. *Népszava.* 58. sz. — (c. l.) P. Lloyd. 77. reggeli sz. — *Sz. Zs. Újs.* 82. sz. — *Magyarság.* 130. sz. — *Új Nemzedék.* 54. sz. — *Új Magyarság.* 50. sz. — *Esti Kurír.* 5. sz. — *Ref. Élet.* 15. sz. — *Pest.* 47. sz. — *Magyarország.* 76. sz.

Kertész Erzsébet. Testvérke. (Regény.) — *Ism.* *Esti Kurír.* 276. sz.

Késmárky Róza, B. Kis idők hősnői. (Regény.) — *Ism.* P. Hírl. 267. sz.

Keszthelyi Zoltán. Téli falu. (Versek.) — *Ism.* Mátyás Ferenc. *M. Csillag.* 221. l. — Tükör. 400. l. — Devecseri Gábor. *Diárium.* 124. l. — *Esti Kurír.* 185. sz.

Kincs István. Emberfaragás (Elbeszélések.) 237 l. — *Ism.* V. B. *Kat. Szemle.* 62. l.

Kincs István aranyjubiléuma. *Nemz. Újs.* 179. sz.

Kisfaludy Károly. Kisfaludy Károly válogatott munkái. Költemények, vígjátékok, vig elbeszélések. Az előszót írta és a munkákat kiválogatta Kéky Lajos. 95 l.

Harsányi Lajos. A két Kisfaludy. Hét esztendő. 102—106. l.

Kisfaludy Sándor. Kisfaludy Sándor válogatott költeményei. Összeállította és a bevezetést írta: *Bory István.* 96 l.

Gálos Rezső. Három kép Kisfaludy Sándorról. Hét esztendő. 27—28. l.

Hankiss János. Kisfaludy Sándor Madagascari éneke. *Irodört.* 13—14., 87—88. l.

Harsányi Lajos. A két Kisfaludy. Hét esztendő. 102—106. l.

Németh Andor. Kisfaludy Sándor nyomdokain. *Újs.* 78. sz.

P. G. Mikor Tagore Himfy szellemével ismerkedett. *Híd.* 35. sz.

Szücs Nándor. Megtalálták Kisfaludy Sándor hagyatéki leltárát. *Újs.* 84. sz.

Kiss Bátori József. *Mészöly Gedeon.* A tabajdi gatyás költő. *Nép és Nyelv.* 65—79. l.

Kis János. *Hamar Gyula.* Gamauf Teofil feljegyzései Kis Jánosról. *Soproni Szemle.* 290—299. l.

Németh Zoltán. Kis János szerepe kora irodalmi életében. *Győr.* 83 l. — *Ism. rj. Soproni Szemle.* 332—333. l.

Kiss Arnold. *Berend László.* Kiss Arnold az ember. *Múlt és Jövő.* 40—42. l.

Gervai Sándor. A költő és az író. *Múlt és Jövő.* 13—14. l.

Kiss József. Kaffka Margit levele Kiss Józsefhez. *Ararát Évkönyv.* 104—105. l.

Tormay Cecile levele Kiss Józsefhez. *Ararát Évkönyv.* 105. l.

Tóth Béla két levele Kiss Józsefhez. *Ararát Évkönyv.* 103—104.

Kisteleki Ede. *Rubinyi Mózes.* Kisteleki Ede. *Izr. Magy. Irod. Társ. Évkönyve.*

Kisteleki Ede emlékezete. *Múlt és Jövő.* 7. sz.

Abrányi Emil, Juhász Gyula és Móra Ferenc ismeretlen versei Kis-teleki Edéhez. Új Idők. I. 717. l.

Klein János Sámuel. *Zoványi Jenő.* Ki írta a Bártfai Lénárt egyház-történetét? M. Könyvszemle. 184. l.

Kocsis József. Berkes Máté nagy ügye. (Regény.) — Ism. Magyar-ság. 117. sz.

Kocsis László. (Zs.) A költő, aki újra fiatal lett. Nemz. Újs. 221. sz.

Kodolányi János. 1. Süllyedő világ. (Önéletrajzi regény.) 2 köt. — Ism. M. L. M. Album. 1. köt. 103. l. — s—e. Pannonh. Szemle. 389—391. l. — Balogh László. Pásztortüz. 281—283. l. — Szabó Imre. Ref. Élet. 1. sz. — 2. Fűtőtűz. 2. kiad. — Ism. s—e. Pannonh. Szemle. 389—391. l. — Kiss Sándor. M. Út. 4. sz. — My. Ref. Élet. 6. sz.

A. I. Minden megjegyzés nélkül. M. Élet. 8. sz.

Kállay Miklós. Egy plágiumperhez. Kelet Népe. 13. sz.

Kodolányi János. „Feszítsd meg!” M. Élet. 8. sz.

Mészöly Gedeon. Kodolányi János olyant mond, ami nincs. Nép és Nyelv. 110—115, 148—151, 182—184. l.

(M. Gy.) A Kodolányi-ügy és a magyar sajtó. Ref. Élet. 29. sz.

Németh László. A magyar középkor regénye. M. Út. 32. sz.

Szeberényi Lehel. Visszhang az „Esti beszélgetéshez!” M. Élet. 2. sz.

Várkonyi Nándor. Kodolányi János. Sorsunk. 253—271. l.

A Kodolányi-ügy és a sajtó. Ref. Élet. 31. sz.

Kolmár József. *Benyovszky Károly.* Kolmár József — Petőfi ba-rátja. M. Album. 4. köt. 8—14. l.

Kolozsvári Grandpierre Emil. A sárgavirágos leány. (Regény.) 204 l. — Ism. Szerb Antal. Nyugat. 173—174. l. — Semjén Gyula. M. Kul-túra. I. 63. l. — Vita Zsigmond. Pásztortüz. 327—328. l. — r. Kat. Szemle. 91. l. — Szabó István. Erd. Helikon. 297—298. l. — Tükör. 117—118. l. — Barsi Dénes. M. Élet. 7. sz. — Nouv. Rev. de Hongr. 46. köt. 566. l. — G. Th. P. Lloyd. 76. esti sz. — Esti Kurír. 120. sz.

Bóka László. Kolozsvári Grandpierre Emil. Prot. Szemle. 130—134. l.

Komáromi Csipkés György. *Dömötör Sándor.* Mediomontanus vagy Komáromi Csipkés György. Debreceni Szemle. 42—43. l.

Pap Ferenc. A legtragikusabb sorsú magyar Biblia. Ref. Élet. 1. sz.

Komáromi János. *Márai Sándor.* A felvidéki író. A Kisfaludy-Társ. Evlapjai. Új folyam. 60. köt. 254—257. l.

Rédey Tivadar. Komáromi János ravatalánál. A Kisfaludy-Társ. Evl. Új folyam. 60. köt. 419—420. l.

Komlós Aladár. Himnusz a Mosolyhoz. (Versek.) — Ism. Szilágyi Géza. Mult és Jövő. 77—78. l. — Kardos László. Libanon. 60—63. l. — (ie.) Népszava. 95. sz. — sz. Újs. 99. sz. — Esti Kurír. 100. sz.

Kónyi János. *Kulcsár Adorján.* Kónyi Democritusának ismeretlen kiadása. M. Könyvszemle. 189—190. l.

Kordás Ferenc. Délamerikai magyar költők. Láthatár. 122—126. l.

Korény Livia. *Feketéné.* Az élet szekerén. (Versek.) — Ism. M. Nemzet. 85. sz. — Hungarus Viator. M. Lélek. 475. l. — Szilassy Lajos. Diárium. 314. l. — Újs. 127. sz. — (N. I.) Magyarság. 41. sz. — Új Nemzedék. 46. sz.

Kornai István. Tündér Ilona és Argirus. (Verses elbeszélés.) *Jeney Jenő* képeivel. — Ism. Magyarság. 223. sz. — Esti Kurír. 254. sz.

Kornis Gyula. Kornis Gyula a Petőfi-Társaság új elnöke. Koszorú. 7. köt. 111—114. l. — Tükör. 182. l.

Kós Károly. *Csaba Rezső.* Levél Kós Károlyhoz. M. Út. 17. sz.

Kósa János. Császárné volt. (Regény.) 255 l. — Ism. Honti János. Nyugat. 562—568. l. — K. Gy. Jelenkor. 14. sz. — Makay Gusztáv. Vi-gília. 423—424. l. — M. Szemle. 41. köt. 164—165. l. — Kardos Tibor. Diárium. 200. l. — T. G. Élet. 897. l. — é. i. Népszava. 124. sz. — c. l. P. Lloyd. 119. esti sz. — Esti Újs. (Pozsony.) 251. sz. — M. Nemzet. 273. sz.

Kossuth Lajos. *Bajcsy-Zsilinszky Endre.* Széchenyi és Kossuth M. Nemzet. 233. sz.

Gál István. Kossuth, Amerika és a dunai állameszme. Láthatár. 298—306. l.

Gonda Henrik. Kossuth Lajos levele Klapka tábornokhoz. P. Hírl. 294. sz.

Hegyaljai Kiss Géza. A völegény neve: Kossuth Lajos. Új Idők. I. 36—38. l.

Jankovics Marcell. Kossuth Lajos Turinban. Koszorú. 7. köt. 156—165. l.

Móricz Zsigmond. Kossuth. Reggeli Magyarország. 67. sz.

Vértess István. Kossuth, az újságíró. — Ism. Újs. 224. sz.

U. az. Kossuth Lajos hírlapírói pályája. Sajtó. 1—5. sz.

Kosztolányi Dezső. 1. Kínai és japán versek. (Műfordítások.) 2. kiad. — Ism. Kovács László. Erd. Helikon. 362. l. — 2. Kortársak. (Tanulmányok.) Sajtó alá rendezte: *Illyés Gyula.* — Ism. Szabó Sándor. Diárium. 124. l. — A. E. Keresztény Igazság. 24. l. — Szió Gábor. M. Élet. 3. sz. — 3. Lángelmék. (Tanulmányok.) Sajtó alá rendezte: *Illyés Gyula.* 344 l. — Ism. Keresztúry Dezső. Nyugat. 496—500. l. — Ervin Gábor. Jelenkor. 21. sz. — Kelemen János. Kelet Népe. 21. sz. — Weöres Sándor. Egyedül Vagyunk. 9. sz. — Gönczy Gábor Prot. Szemle. 287. l. — Füsü József. Ország Útja. 254. l. — Ladislao Bóka. Corvina. 453—455. l. — Kisbény János. Kalangya. 261—263. l. — Szió Gábor. M. Út. 39. sz. — Márai Sándor. P. Hírl. 121. sz. — y. P. Lloyd. 119. esti sz.

Bóka László. A Kosztolányi-hagyaték. Prot. Szemle. 52—57. l. és M. Album. 3. köt. 15—20. l. — *Devecseri Gábor.* Az élő Kosztolányi. Nyugat. 12—14. l. — *U. az.* Kosztolányi könyvei közt. Diárium. 21—22. l. — *Fenyő Miksa.* Ady és Tisza és Kosztolányi. Nyugat. 59—62. l. — *Illyés Gyula.* Ady és Tisza és Kosztolányi. Nyugat. 62—63. l. — *U. az.* Irodalmunk diplomatája. M. Nemzet. 97. sz. — *Rédey Tivadar.* Kosztolányi Dezső ravatalánál. A Kisfaludy-Társ. Évl. Új folyam. 60. köt. 415—416. l. — *Szabó Lőrinc.* Kosztolányi Dezső. A Kisfaludy-Társ. Évlapjai. Új folyam. 60. köt. 227—233. l. — *Szabó Zoltán.* Ködlovagok. 273—293. l. — *Várkonyi Nándor.* Egy irodalmi korszak számvetése. Sorsunk. 453—461. l.

Kovács Aladár. Téli zsoltár. Színmű. Nemzeti Színház. — Ism. Schöppflin Aladár. Nyugat. 38—39. l. — Ruzitska Mária. Új Idők. I. 12—13. l. — Pálfi István. Fiatal Magyarság. 3. sz. — Szíra Béla. Kat. Szemle. 57—58. l. — Kenyeres Imre. Diárium. 23. l. — Sziógyártó László. M. Út. 3. sz. — Könyvalakban: Vajda Endre. Vigília. 463. l. — Kézai Béla. M. Kultúra. I. 13. l. — A Cél. 3. sz. — A. E. Keresztény Igazság. 47—48. l. — I. S. Élet. 486. l. — Gombos Gyula. M. Élet. 1. sz. — Semetkay József. Új Élet. 93—95. l. — —nm— Ref. Élet. 1. sz.

Kovács Károly. Darius. (Regény.) 247 l. — Ism. (M. A.) Diárium. 267. l.

Kovács Endre. 1. Az alázat évei. (Regény.) Érsekújvár. — Ism. Raics István. Kelet Népe. 9. sz. — Bikácsi László. Prot. Szemle. 254—255. l. — Kasza Gy. M. Út. 12. sz. — Új Nemzedék. 16. sz. — Egyedül Vagyunk. 6. sz. — 2. Prága—Pozsony—Budapest. (Regény.) — Ism. Szamosi József. Egyedül Vagyunk. 11. sz. — Csuka Zoltán. Láthatár. 291—292. l.

Kovács Ernő. Hiláriusz. (Versek.) — Ism. Lukács Gáspár. Diárium. 220. l.

Kovács György. Költőből politikus. Újs. 33. sz.

Kovács János Márk. *Pálos L. Ferenc.* Kovács János Márk Énekes-könyvének szerepe a katolikus egyházi énekreformok történetében. Panonhalma. — Ism. M. Kultúra. II. 112. l.

Kovács Jenő. Karácsonyi gondok. (Versek.) — Ism. Újs. 36. sz.

Kovács Norbert. Talán. (Versek.) — Ism. 8 Órai Újság. 285. sz.

Kovacsóczy Mihály. *Dezsényi Béla.* Kovacsóczy Mihály és az első magyar napilap terve. Irodört. 105—110. l. Klny. is: Az Irodalomtörténet füzelei. 4. sz. 8 l.

Kozma Andor. *Merényi Oszkár.* Kozma Andor. Kaposvár. — Ism. Szabolcsi Szemle. 144. l.

Thury Zsigmond. Kozma Andor az újságíró. Sajtó. 1. sz.

Kozocsa Sándor. Irodalomtörténet. M. Kultúrszemle. 8. sz. — Kozocsa Sándor. P. Hirl. 165. sz. — M. Prot. Lapja. 63. l.

Kölcsey Ferenc. 1. Válogatott munkái. Összeállította és előszóval ellátta: *Kerecsényi Dezső.* 96 l. — 2. Nemzeti hagyományok, 1826., *Jóó Tibor* utószavával. Gyoma, 66 [4] l. — Ism. B. K. Irodört. 125. l. — h. g. Nyugat. 507. l. — Jelenkor. 22. sz. — Pénzes Balduin. Kat. Szemle. 375—376. l. — R. Nagy András. 618—619. l. — T. P. Lloyd. 72. esti sz. — Nemzeti Újs. 124. sz.

Kerecsényi Dezső. Kölcsey Ferenc. (Magyar írók.) 1940. 143 l. — Ism. Alszeghy Zsolt. Irodört. 19. l. — Gálos Rezső. IK. 191—193. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. 32—33. l. — Keményfy János. Bpti Szemle. 260. köt. 439—441. l. — K. Gy. Jelenkor. 11. sz. — Semjén Gyula. M. Kultúra. I. 63. l. — k. j. Kelet Népe. 11. sz. — Rezek S. Román. Pannonhalmi Szemle. 384. l. — P. L. M. Középiskola. 95. l. — Kardos Tibor. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 74. köt. 230—231. l. és Diárium. 96. l. — (V—ő.) Egyedül Vagyunk. 1. sz. — Bóka László. Ország Útja. 30—31. l. — A. E. Keresztyén Igazság. 168—169. — Gerézdi Rabán. Elet. 626. l. — Nouv. Revue de Hongr. 64. köt. 95 l. — —y. — P. Lloyd. 42. esti sz.

Mészöly Gedeon. Kölcsey Ferenc Hymnusa és a Hymnus Kölcseyje. (1939.) 87 l. — Ism. Zsigmond Ferenc. IK. 190—191. l.

Voinovich Géza. Kölcsey sirjánál. A Kisfaludy-Társ. Évl. Új folyam. 60. köt. 430—432. l.

Körmendy János. Diárium. 248. l.

Kristófi György Emlékkönyv. Kolozsvár. — Ism. Lázár Béla. Kozsorú. 7. köt. 238—240. l.

Krúdy Gyula. Almoskönyv. — Ism. Pest. 88. sz.

a. i. Krúdy Gyula sirjánál. Népszava. 107. sz.

Erdős Jenő. Krúdy Gyula sirjánál. Jelenkor. 11. sz. — *Gró Lajos.* A valóság költészete. Népszava. 27. sz. — *Hunyady Sándor.* Krúdy Gyula álmoskönyve. Magyarország. 89. sz. — *Márai Alexandre.* Jules Krúdy. Nouv. Rev. de Hongr. 65. köt. 277—279. l. — *Pogány Béla.* Krúdy—Márai. P. Lloyd. 125. reggeli sz. — *Sötér István.* Krúdy Gyula. Ködlovagok. 180—202. l.

Kultsár István. *Markos János.* Kultsár István. Pannonhalma, 1940. 85 l. (Pannonhalmi Füz. 24. sz.) — Ism. Tolnai Gábor. Irodört. 79—80. l. — Nagy Miklós. M. Kultúra. I. 160. l.

Kuncz Aladár. *Hunyady Sándor.* Kuncz Aladár kabátja. (Rajz.) Hid. 30. sz. — *Jékely Zoltán.* Hol van Kuncz Aladár? Erd. Helikon. 431—432. l. — *Kovács László.* Kuncz Aladár. Erd. Helikon. 433—438. l. — *Móricz Zsigmond.* Kuncz Aladár. Erd. Helikon. 427—430. l. — *Fran-silvaniensis.* Erdélyi mozaik. Jelenkor. 15. sz. — *Vita Zsigmond.* Kuncz Aladár. Kalangya. 66—72. l.

Kutas Kálmán. Kezében Alkotó. (Versek.) — Ism. P. Hirl. 279. sz.

Kuthy Lajos. *Meggyes Ede.* Kuthy Lajos mint regényíró. (1939.) 43 l. — Ism. rtr. Irodört. 23—24. l.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.